



Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi  
Türk Dünyası Gazeteciler Federasyonu  
Türk Dünyası Kültür Sanat Sinema Vakfı

# II. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI İLETİŞİM VE SANAT SEMPOZYUMU

12-14 Mayıs 2022 - NİĞDE / TÜRKİYE

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi

## BİLDİRİLER KİTABI



ISBN : 978-605-74937-8-1

II. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI İLETİŞİM VE SANAT SEMPOZYUMU  
12-14 Mayıs 2022 – Niğde / Türkiye

# BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Dr. Hülya Anakız ERTÜRK  
Arş. Gör. Gülşah ERDOĞAN

Niğde – 27 Ekim 2022

ISBN : 978-605-74937-8-1



# TÜRK DÜNYASI GAZETECİLER FEDERASYONU

Copyright © 2022 Tüm Hakları Saklıdır.

Bu kitabın tüm hakları Türk Dünyası Gazeteciler Federasyonu'na aittir.  
İzinsiz kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.  
Kitapla ilgili her türlü iletişim için: [utdiss2022@gmail.com](mailto:utdiss2022@gmail.com)

## **Türk Dünyası Gazeteciler Federasyonu**

Adres: Gazi Mustafa Kemal Paşa Bulvarı İlka Apt. No:107 Kat:7 Daire:13 ANKARA

Tel: 0312 417 32 21

Fax: 0312 417 32 30

GSM: 0532 068 43 71 - 0541 459 53 58

E-Posta: [info@tdgf.org.tr](mailto:info@tdgf.org.tr)

II. Uluslararası Türk Dünyası İletişim ve Sanat Sempozyumu Bildiriler Kitabı'nda yer alan bildiri ve özet metinlerindeki her türlü sorumluluk bildiri yazarlarına aittir.

### **SEMPOZYUM ONUR KURULU**

Serdar GÖKHAN–Türk Dünyası Kültür Sanat ve Sinema Vakfı Mütevelli Heyet Başkanı  
Prof. Dr. Hasan USLU–Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Rektörü  
Prof. Dr. Elçin BABAYEV-Bakü Devlet Üniversitesi Rektörü  
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN-Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü  
Prof. Dr. Cansiyit TUYMEBAYEV-Farabi Kazak Milli Üniversitesi Rektörü  
Prof. Dr. Turgay UZUN-Osmaniye Korkuta Ata Üniversitesi Rektörü  
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ-Yozgat Bozok Üniversitesi Rektörü  
Prof. Dr. İbrahim YOLDAŞOV- Özbekistan Taşkent Devlet Medeniyet ve Sanat Enstitüsü Rektörü  
Prof. Dr. İrfan S. GÜNSEL-Yakın Doğu Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı  
Prof. Dr. Refik POLAT-Karabük Üniversitesi Rektörü  
Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK-Gümüşhane Üniversitesi Rektörü  
Prof. Dr. Hanım Ceyran MAHMUDOVA-Azerbaycan Medeniyet ve İnce Sanat Üniv.Rektörü  
Prof. Dr. Şaripbek AMİRBEKOV- Kazak T. Zhurgenov Milli Sanat Akademisi  
Prof. Dr. Sherzodxon GUDRATHOJA-Özbekistan Gazetecilik ve Kitle İletişim Üniv. Rektörü  
Sefer CANOSKİ-Avrupa Amerika Fon Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı  
Menderes DEMİR – Türk Dünyası Gazeteciler Federasyonu Başkanı

### **SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU**

Prof. Dr. Ziya AVŞAR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı)  
Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)  
Prof. Dr. İkbol MAMASODIGOVICH (Özbekistan Devlet Sanat ve Medeniyet Enstitüsü)  
Prof. Dr. Şehrabani ALLAHVERDİYEVA (Adıyaman Üniversitesi)  
Prof. Dr. Nazgul SHYNGYSOVA (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi)  
Prof. Dr. Nazima MURATOVA (Özbekistan Gazetecilik ve Kitle İletişim Üniversitesi)  
Prof. Dr. Oktay Mir GASIM (Azerbaycan Devlet Medeniyet ve İnce Sanat Üniversitesi)  
Prof. Dr. Osman ALTUNTAŞ (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)  
Prof. Dr. Tojiboeva Oltinoy KOSIMOVNA (Özbekistan)  
Doç. Dr. Duygu ÜNALAN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Doç. Dr. Elif ŞEŞEN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Doç. Dr. Lokman ZOR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Doç. Dr. Nazan KAHRAMAN (Amasya Üniversitesi)  
Doç. Dr. Nazira TASHPOLATOVA (Özbekistan Gazetecilik ve Kitle İletişim Üniversitesi)  
Doç. Dr. Sansyzbai Madiev (El –Farabi Kazak Milli Üniversitesi)  
Doç. Dr. Sibel YILDIZ KISACIK (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Öğr. Gör. Tulpar JANİBYEK(El-Farabi Kazak Üniversitesi)  
Menderes DEMİR (Türk Dünyası Gazeteciler Federasyonu)  
Şerife TÜRKEŞ (Niğde Gazeteciler ve Yazarlar Derneği)  
Erdoğan Erdogdu(Türk Dünyası Kültür Sanat Sinema Vakfı)

### **SEMPOZYUM YÜRÜTME KURULU**

Doç. Dr. Lokman ZOR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Arş. Gör. Dr. Hülya Anakız ERTÜRK (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Arş. Gör. Dr. Mehmet BÜYÜKAFŞAR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Arş. Gör. Fatih DİREN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Arş. Gör. Gülşah ERDOĞAN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Öğr. Gör. A. Cemal SAYGIN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Öğr. Gör. Alpay ÜNSAL (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Öğr. Gör. Memduh YAĞMUR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Öğr. Gör. Recep TETİR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Emilya ÜNSAL (Niğde Gazeteciler ve Yazarlar Derneği)

### **SEMPOZYUM BİLİM KURULU**

Prof. Dr. Ahmet KALENDER (Selçuk Üniversitesi)  
Prof. Dr. Ahmet YATKIN (İnönü Üniversitesi)  
Prof. Dr. Amina Siljak JESENKOVIC (Saraybosna Üniversitesi – Bosna Hersek)  
Prof. Dr. Aytekin CAN (Selçuk Üniversitesi)  
Prof. Dr. Başak SOLMAZ (Selçuk Üniversitesi)



Prof. Dr. Birsen ÇİLEROĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)  
Prof. Dr. Bozkurt Zakir AVŞAR (Gazi Üniversitesi)  
Prof. Dr. Cengiz ŞENGÜL (Akdeniz Üniversitesi)  
Prof. Dr. Çağatay AKENGİN (Gazi Üniversitesi)  
Prof. Dr. Ebru TEMİZ (Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Ekrem CAUSEVIC (Zagreb Üniversitesi – Hırvatistan)  
Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ (Akdeniz Üniversitesi)  
Prof. Dr. Fevzi KASAP (Yakın Doğu Üniversitesi – KKTC)  
Prof. Dr. Feyzan GÖHER (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Prof. Dr. Hatice İÇEL (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Prof. Dr. Hikmet KORAS (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Prof. Dr. İmperiyat HALİPAYEVA (Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi – Dağıstan/Rusya)  
Prof. Dr. Karim MİRZAEI (Tebriz İslami Sanatlar Üniversitesi – İran)  
Prof. Dr. Kubra ALIYEVA (Milli İlimler Akademisi – Azerbaycan)  
Prof. Dr. M. Hanifi MACİT (Atatürk Üniversitesi)  
Prof. Dr. Mahmut ÇELİK (İştip Gotse Delçev Üniversitesi - Makedonya)  
Prof. Dr. Mehmet EKİZ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Prof. Dr. Mehmet FİDAN (Selçuk Üniversitesi)  
Prof. Dr. Mehtap AYDINER UYGUN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Prof. Dr. Merziyye NECEFOVA (Milli İlimler Akademisi - Azerbaycan)  
Prof. Mezhahir Ertuğ AVŞAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)  
Prof. Dr. Mustafa BULAT (Atatürk Üniversitesi)  
Prof. Dr. Mustafa TALAS (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Prof. Dr. Nazım İBRAHİM (Üsküp Kril Metodi Üniversitesi – Makedonya)  
Prof. Dr. Necati DEMİR (Gazi Üniversitesi)  
Prof. Dr. Nedim BAKIRCI (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Prof. Dr. Serkan Ercan BAĞÇECİ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Prof. Dr. Serkan İLDEN (Kastamonu Üniversitesi)  
Prof. Dr. Süreyya TEMEL (Kocaeli Üniversitesi)  
Prof. Dr. Şükrü BALCI (Selçuk Üniversitesi)  
Prof. Dr. Timur VURAL (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Prof. Dr. Tojiboeva Oltinoy KOSİMOVNA (Özbekistan Devlet Sanat ve Medeniyet Enstitüsü)  
Prof. Dr. Vedat ÇAKIR (Selçuk Üniversitesi)  
Prof. Dr. Ziya AVŞAR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Doç. Dr. Ahmet FEYZİ (Atatürk Üniversitesi)  
Doç. Dr. Atilla DÖL (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Doç. Dr. Aydın ZOR (Akdeniz Üniversitesi)  
Doç. Ayşegül TÜRK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)  
Doç. Dr. Bahar URHAN (Akdeniz Üniversitesi)  
Doç. Dr. Cıldız İSMAİLOVA (Karabük Üniversitesi)  
Doç. Dr. Duygu ÜNALAN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Doç. Dr. Edina SOLAK (Zenica Üniversitesi - Bosna Hersek)  
Doç. Dr. Elif ŞEŞEN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Doç. Dr. Emrah LEHİMLER (Atatürk Üniversitesi)  
Doç. Dr. Faik ELEKBER ( Milli İlimler Akademisi – Azerbaycan)  
Doç. Dr. Fayruza H. GARİPOVA (Başkurt Beşeri Bilimler Enstitüsü – Başkurdistan/Rusya)  
Doç. Dr. Fikret YAZICI (Erciyes Üniversitesi)  
Doç. Dr. Gülnaz SATTAROVA (Özbekistan Edebiyat ve Folklor Bilimler Akademisi)  
Doç. Dr. Hasan Tahsin SÜMBÜLLÜ (Atatürk Üniversitesi)  
Doç. Dr. Kerim LAÇINBAY (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Doç. Dr. Lidiya ABUBAKIROVA (M. Akmulla Devlet Pedagoji Üniver. – Başkurdistan/Rusya)  
Doç. Dr. Liliana Elena BOŞCAN (Bükreş Üniversitesi – Romanya)  
Doç. Dr. Liubovi CHIMPOESH (Moldova İlimler Akademisi - Moldova)  
Doç. Dr. Ljubica KNEZEVIC (University of Art in Belgrad, Sırbistan)  
Doç. Dr. Lokman ZOR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Doç. Dr. Ludmila Stepanova EFIMOVA (Federal Üniversitesi, Yakutistan)  
Doç. Dr. Makbule Evrim GÜLSÜNLER (Selçuk Üniversitesi)  
Doç. Dr. Marija DHİNDJIC (Sırbistan İlimler ve Sanat Akademisi – Sırbistan)

Doç. Dr. Marlan NEGİZBAYEVA (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi)  
Doç. Dr. Mehmet Ali EROĞLU (Akdeniz Üniversitesi)  
Doç. Dr. Mustafa BOSTANCI (Sakarya Üniversitesi)  
Doç. Dr. Nazan KAHRAMAN (Amasya Üniversitesi)  
Doç. Dr. Nesrin CANPOLAT (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Doç. Dr. Ömer ZAIMOĞLU (Akdeniz Üniversitesi)  
Doç. Dr. Önder YAĞMUR (Atatürk Üniversitesi)  
Doç. Dr. Perihan ŞIKER (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Doç. Dr. Safura BÖRİBAYEVA (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi)  
Doç. Dr. Shurubu KAYHAN (İstanbul Kültür Üniversitesi)  
Doç. Dr. Sibel YILDIZ KISACIK (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Doç. Dr. Şeyda ERASLAN TAŞPINAR (Atatürk Üniversitesi)  
Doç. Dr. Şeymus DOĞAN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Doç. Dr. Tahir ŞAHBAZOV (Milli İlimler Akademisi – Azerbaycan)  
Doç. Dr. Tudora ARNAUT (Taras Şevçenko Kiev Milli Üniversitesi – Ukrayna)  
Doç. Yıldız SADETTİN (Bağdat Üniversitesi – Irak)  
Doç. Dr. Zafer LEHİMLER (Atatürk Üniversitesi)  
Doç. Dr. Zoya Nikolaevna KİRİLLOVA (Kazan Federal Üniversitesi – Tataristan/Rusya)  
Dr. Öğr. Üyesi A. Bahadır DARI (Yalova Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYTAÇ (Adnan Menderes Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Baybars SAĞLAMTİMUR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Canay UMUNÇ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Hamide Tuba KIZILKAYA (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Havva Nur TARAKCI (Selçuk Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Huriye ALTUNER (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Işıl HORZUM KOŞAR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi İmran UZUN (Kocaeli Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ferruh HAŞILOĞLU (Atatürk Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Menekşe SAKARYA (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Nagihan TUFAN YENİÇIKTI (Selçuk Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Nuran MALTA-MUHAXHERİ (Priştine Üniversitesi - Kosova)  
Dr. Öğr. Üyesi Ozan YILDIRIM (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Özden TOPRAK (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Perizat ERTEYAVA (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk ÇETİN (Yozgat Bozok Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Selen GÖKÇEM AKYILDIZ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Semanur SİVRİTEPE (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Simge DEMİREL (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Songül OMUR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz AKYILDIZ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Dr. Aynura PAŞAYEVA (Azerbaycan Diller Üniversitesi – Azerbaycan)  
Dr. Damelia SADYKOVA (Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi – Kazakistan)  
Dr. Hülya Anakız ERTÜRK (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Dr. Karlygash ASHIRKHANOVA (Atırav Üniversitesi – Kazakistan)  
Dr. Mehmet BÜYÜKAFŞAR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Dr. Mehtap UYAR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)  
Dr. Sanabar DJUMANOVA (Özbekistan Gazetecilik ve Kitle İletişim Üniversitesi)  
Dr. Tursungül KABİYEVA (Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi – Kazakistan)  
Dr. Zabarjad BABAJANOVA (Özbekistan Gazetecilik ve Kitle İletişim Üniversitesi)

## KATILIMCI LİSTESİ

	KATILIMCI İSMİ	ÜLKE
1.	FİRUDİN HƏSƏN OĞLU RZAYEV	AZƏRBAYCAN
2.	TÜRKAN GULIYEVA	AZƏRBAYCAN
3.	ELMIRA HƏMZƏYEVA	AZƏRBAYCAN
4.	RZA MAMMADOV	AZƏRBAYCAN
5.	SABUHİ İBRAHİMOV	AZƏRBAYCAN
6.	PƏRVANƏ MƏMMƏDLİ	AZƏRBAYCAN
7.	AYNURA PASHAYEVA	AZƏRBAYCAN
8.	TƏRANƏ YAŞAR QIZI ABDULLAYEVA	AZƏRBAYCAN
9.	ELMAN CEFƏRLİ	AZƏRBAYCAN
10.	MUSAYEVA GUNEL	AZƏRBAYCAN
11.	NAZGUL SHYNGYSSOVA	KAZAKİSTAN
12.	SAFURA BORİBAYEVA- HAKAN DİKMEN	KAZAKİSTAN
13.	MARLAN NƏGİZBAYEVA	KAZAKİSTAN
14.	SABİTOVA AKMARAL	KAZAKİSTAN
15.	KANIŞAY MUKTAROVA	KIRGIZİSTAN
16.	FEVZİ KASAP-AHMET GÜNEYLİ- SERKAN FUNDALAR	KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
17.	FEVZİ KASAP - ÇAĞLAYAN DURSUN	KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
18.	HASAN ERÇAKİCA	KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
19.	ELİF ASUDE TUNCA	KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
20.	İLTAÇ ASIM – FEVZİ KASAP	KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
21.	NAZİRA TOSHPULATOVA	ÖZBEKİSTAN
22.	SANOBAR DJUMANİVA	ÖZBEKİSTAN
23.	ALİJON ITOLMASOVİCH SAFAROV	ÖZBEKİSTAN
24.	GÜLNAZ SATTAROVA	ÖZBEKİSTAN
25.	MUKARRAM OTAMURODOVA	ÖZBEKİSTAN
26.	MAKHZUNA BOZOROVA	ÖZBEKİSTAN
27.	ZABARJAD BOBOJONOV	ÖZBEKİSTAN
28.	CEM EVRİM ASLAN	TÜRKİYE
29.	MEMDUH YAĞMUR – GÖKÇE KORKMAZ	TÜRKİYE
30.	İSMAİL KAHRAMAN	TÜRKİYE
31.	ARSLAN KARAOĞLAN	TÜRKİYE
32.	GAMZE ARICI – LOKMAN ZOR	TÜRKİYE
33.	YAVUZ AKYILDIZ	TÜRKİYE
34.	TİMUR VURAL - YASEMİN TAKMAZ ARDIÇ	TÜRKİYE
35.	MÜNİRE ŞAHİN	TÜRKİYE
36.	SAADET KESER	TÜRKİYE
37.	HAKAN ERKAYA	TÜRKİYE
38.	ALPAY ÜNSAL	TÜRKİYE
39.	MEHMET BÜYÜKAFŞAR	TÜRKİYE
40.	NEDİM SARIGÜZEL	TÜRKİYE
41.	CANAY UMUNÇ	TÜRKİYE
42.	FİKRET YAZICI-SEDA KARA	TÜRKİYE
43.	NİLÜFER PINAR KILIÇ	TÜRKİYE
44.	ALİ KORKMAZ	TÜRKİYE
45.	TÜRKER ŞAHİN	TÜRKİYE
46.	ELİF ŞEŞEN- AYLİN YILDIRIM AYKURT	TÜRKİYE
47.	FATMA GÖKÇEN ATUK	TÜRKİYE
48.	YALÇIN CİHAT PEKÇETİN- LOKMAN ZOR	TÜRKİYE
49.	ALİ ASKER BAL	TÜRKİYE
50.	ELİF EMRE KAYA	TÜRKİYE

Sempozyumda Türkiye'nin yanı sıra Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan olmak üzere 6 ayrı ülkeden toplam 50 bildirinin sunumu yapılmış, bildiri sahiplerinin 27'si yurt dışından, 23'ü Türkiye'den katılmıştır.

# SEMPOZYUM PROGRAMI

## 12 Mayıs 2022-Perşembe

<b>Sempozyum Kayıt</b> (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi- Merkez Yerleşke, Niğde)	10:00-11.30
<b>Öğrenci Sergisi</b> (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi- Merkez Yerleşke, Niğde)	11.30
<b>Öğle Yemeği</b>	12.00-13.30
<b>Açılış Programı</b>	
<b>Açılış Töreni</b> (Fen Edebiyat Fakültesi Konferans Salonu)	14.00
Müzik Dinletisi Rektörlerin Açılış Konuşmaları Protokol Mensuplarının Açılış Konuşmaları	

(Fen Edebiyat Fakültesi Konferans Salonu)

## 1. Oturum

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Ziya AVŞAR

15:30- 15:45	<b>Doç. Dr. Nazira TOSHPULATOVA</b> <i>Gazetecilikte Türk-Özbek İşbirliğinin Beklentileri</i>
15:45-16:00	<b>Prof. Dr. Ahmet YATKIN - Doç. Dr. Mehmet Barış YILMAZ</b> <i>İnternet Haber Sitelerinde Yer Alan Sağlık haberlerinde Kullanılan Kaynaklara Yönelik Bir Araştırma</i>
16:00-16:15	<b>Doç. Dr. Safura BORİBAYEVA - Hakan DİKMEN</b> <i>Қазақстандық Бақ-Тағы Қоғамдық-Саяси Метафораларобщественно-Политические Метафоры В Казахстанских Сми</i>
16:15-16:30	<b>Doç. Dr. Rza MAMMADOV</b> <i>Okul Eğitiminde İletişim Araçlarının Dijital Eşitsizliğe Etkisi</i>
16:30-16:45	<b>Soru-Cevap</b>

# 13 Mayıs 2022-Cuma

(Tüm Oturumlar Kongre ve Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilecektir)

## 1. Oturum

### Salon 1

OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Işıl HORZUM KOŞAR

10:00-10:15	<b>Arş. Gör. Cem Evrim ASLAN</b> <i>Tatar Seyyah Abdürreşid İbrahim'in Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Gazetelerindeki Yazılarında Türk-İslâm Dünyasının Terakki Etme Yolları Üzerine Düşünceler</i>
10:15-10:30	<b>Öğr.Gör. Memduh YAĞMUR - Gökçe KORKMAZ</b> <i>Osmanlı Devletinde İlk Sinema Gösterimi ve İzmir</i>
10:30-10:45	<b>İsmail KAHRAMAN</b> <i>Altaylardan Uludağ'a Türk Dünyası Kültür Başkenti Bursa'da Su Vakıfları Medeniyeti Belgeseli</i>
10:45-11:00	<b>Doç. Dr. Sabuhi İBRAHİMOV</b> <i>Hacı Molla Muhammed Nahçıvani'nin "Sahabad-Dumu" Eserinde Şehadet Zirvesi</i>
11:00-11:15	<b>Soru-Cevap</b>
11:15-11:30	<b>Çay-Kahve Arası</b>



## Salon 2

OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Canay UMUNÇ

10:00-10:15	<b>Doç. Dr. Arslan KARAOĞLAN</b> <i>Aile İçi İletişim ve İlişkilerde Kurân'ın Dilinden Örnekler</i>
10:15-10:30	<b>Gamze ARICI - Doç. Dr. Lokman ZOR</b> <i>Kazakistan'daki Zam Protestolarına Yönelik Türkiye'nin Yaklaşımı: Medya Üzerinden Analiz</i>
10:30-10:45	<b>Türkan GULİYEVA</b> <i>Türk Dünyası Ressamı İbrahim Safi Eserlerindeki Anlamlar</i>
10:45-11:00	<b>Dr. Öğr. Üyesi Yavuz AKYILDIZ</b> <i>Yeni İzleyici Kültürü ve Narsizmin Kitleleşmesi</i>
11:00-11:15	<b>Soru-Cevap</b>
11:15-11:30	<b>Çay-Kahve Arası</b>

## Salon 3

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Elif ŞEŞEN

10:00-10:15	<b>Prof. Dr. Timur VURAL - Yasemin Takmaz ARDIÇ</b> <i>Osmanlı Sarayı'nda Askerî Müzik Eğitimi</i>
10:15-10:30	<b>Doç. Dr. Funda NALDAN</b> <i>Sokullu Mehmet Paşa'nın ViŐegrad'taki Vakıf Eserleri Türkçe Öğretmenlerinin Türk Atasözlerinin Anlamlarına İlişkin Bilgilerinin Değerlendirilmesi</i>
10:30-10:45	<b>Dr. Derya GEÇİLİ</b> <i>Osmanlı Devleti'nde Balonların Kullanılmaya Başlaması</i>
10:45-11:00	<b>Münire ŞAHİN</b> <i>Ahıska Türkleri'ndeki Halılar İle Bünyan Halıları Arasındaki Benzerlik İlişkisi</i>
11:00-11:15	<b>Soru-Cevap</b>
11:15-11:30	<b>Çay-Kahve Arası</b>

# 1. Oturum

## Salon 1

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Timur VURAL

11:30-11:45	<b>Saadet KESER</b> <i>Türk Minyatür Sanatının Tarihsel Gelişimi ve Resim Sanatına Katkıları</i>
11:45-12:00	<b>Prof. Dr. Kemal ÖZCAN - Ümmü Nur ÇİFTÇİ</b> <i>Kamusul Alam'da Yer Alan Türkistanlı Sanatkârlar</i>
12:00-12:15	<b>Öğr. Gör. Hakan ERKAYA</b> <i>Göç Etkisi ile Birlikte Türkiye'deki Geleneksel Taş Oymacılığında Üslup ve Desen Değişimi</i>
12:15-12:30	<b>Öğr. Gör. Alpay ÜNSAL</b> <i>Türkiye ve Azerbaycan Müziğinde Ortak ve Benzer Makamların Karşılaştırılması: Şur, Hüseyini, Uşşak ve Kürdi Örneği.</i>
12:30-12:45	<b>Soru-Cevap</b>
12:45-14:00	<b>Öğle Yemeği</b>

## Salon 2

OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Simge Deniz DEMİREL

11:30-11:45	<b>Dr. Mehmet BÜYÜKAFŞAR</b> <i>Yerel Medyanın Dijitalleşme Serüveni: Dijital Gazetecilik Pratiği Olarak Çevrimiçi Haber Platformları</i>
11:45-12:00	<b>Doç. Dr. Sadık ÇALIŐKAN – Öğr. Gör. Dr. Yasemin KESKİNYILMAZ</b> <i>"Gökten Üç Elma Düşmüş" Uçuş Güvenliğı Videolarında Hikâye Anlatıcılığı Kullanımı"</i>
12:00-12:15	<b>Dr. Öğr. Üyesi Marlan NEGİZBAYEVA</b> <i>The Topic of Social Adaptation of Qandas and Migrants in Media Agenda</i>
12:15-12:30	<b>Esmanur AŞIK</b> <i>Yeni Medya ve Etik Bağlamında Hocalı Katliamının Yeni Şafak ve Euronews Haber Başlıklarının İncelenmesi</i>
12:30-12:45	<b>Soru-Cevap</b>
12:45-14:00	<b>Öğle Yemeği</b>

## Salon 3

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Ziya AVŞAR

11:30-11:45	<b>Sait Suna – Prof. Dr. Sedat CERECİ</b> <i>Türk Sinemasında Göç Temalı Filmler ve Toplumun Göç Algısı: Tek Yol Göç</i>
11:45-12:00	<b>Prof. Dr. Şehrabani ALLAHVERDİYEVA</b> <i>Şark'ta Doğan Güneş</i>
12:00-12:15	<b>Dr. Öğr. Üyesi Nedim SARIGÜZEL</b> <i>II. Dünya Savaşı Sürecinde Sovyetler Birliği Yönetimi Altında Yaşayan Türklerin Basınımıza Yansıması</i>
12:15-12:30	<b>Prof. Dr. Nazgul SHYNGYSSOVA</b> <i>Trends in the Development of the Pr Services Market in Kazakhstan</i>
12:30-12:45	<b>Soru-Cevap</b>
12:45-14:00	<b>Öğle Yemeği</b>

## 2. Oturum

### Salon 1

OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Ozan YILDIRIM

14:15-14.30	<b>Dr. Öğr. Üyesi Canay UMUNÇ</b> <i>Rusya Ukrayna Savaşı'nın Türk Basını ve Yabancı Basında Temsili: Savaş Fotoğrafları Üzerine Bir Analiz</i>
14:30-14:45	<b>Doç. Dr. Engin UĞUR</b> <i>Bağımsız Türk Cumhuriyetleri Bayraklarının Görsel İletişim Tasarım Teknikleri Açısından Analizi</i>
14:45-15:00	<b>Sanobar DJUMANOVA</b> <i>Historical Views of Media Education and Media Studies in Turkic Peoples</i>
15:00-15:15	<b>Doç. Dr. Fikret YAZICI - Seda KARA</b> <i>Medya Okuryazarlığı Eğitiminde Felsefe Dersinin Önemi</i>
15:15-15:30	<b>Soru Cevap</b>
15:30-15:45	<b>Çay Kahve Arası</b>

## Salon 2

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Elif ŞEŞEN

14:15-14.30	<b>Dr. Nilüfer Pınar KILIÇ</b> <i>Metaverse'de Bir Sergi Deneyimi: "Tablolarla Boğaziçi'nde Bir Gezinti"</i>
14:30-14:45	<b>Saadet KESER</b> <i>Türklerde Oynanan Zekâ Oyunlarının İncelenmesi</i>
14:45-15:00	<b>Elif Merve ÇAKIR</b> <i>Dijital Oyun Karakteri Tasarımlarının Göstergibilimsel Açıdan İncelenmesi ve Türk Savaşçısı Karakter Tasarımı Uygulamaları</i>
15:00-15:15	<b>Doç. Dr. Pervane MƏMMƏDLİ</b> <i>Güney Azerbaycanda Mətbuatın Yaranması və Onun İnkişaf Mərhələləri</i>
15:15-15:30	<b>Soru Cevap</b>
15:30-15:45	<b>Çay Kahve Arası</b>

## Salon 3

OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Baybars SAĞLAMTİMUR

14:15-14.30	<b>Doç. Dr. Firudin Həsən Oğlu RZAYEV</b> <i>The Trace of Ancient Turkish Myth in the Geographical Names of Nakhchivan (III-II Millennium B.C.)</i>
14:30-14:45	<b>Doç. Dr. Nazan KAHRAMAN</b> <i>Tokat Basınında Bir Halkevi Gazetesi: Yeşilirmak</i>
14:45-15:00	<b>Doç. Dr. Ali KORKMAZ</b> <i>Türk Dünyasında Kamu Diplomasisinin Önemi ve Kurumlararası Etkileşimin Kamu Diplomasisindeki Rolü</i>
15:00-15:15	<b>Arş. Gör. Türker ŞAHİN</b> <i>"Hiçbir Türü Bulamadım Ben Beni": Simgesel özdeşleşmenin İmkânsızlığı Üzerine Lacanyen Bir Tartışma</i>
15:15-15:30	<b>Soru Cevap</b>
15:30-15:45	<b>Çay Kahve Arası</b>

### 3. Oturum (Çevrimiçi)\*

\* Çevrimiçi oturumlar Sempozyum Düzenleme Kurulu tarafından ülkelerin Covid-19 ve benzeri uygulamaları dolayısıyla sadece Türkiye dışından belirli sayıda katılımcıya yönelik oluşturulmuştur.

#### Salon 1

OTURUM BAŞKANI: Dr. Mehtap UYAR

15:45-16:00	<b>Dr. Мамедова Назия Амирхан КЫЗЫ</b> <i>Роль Армянских Сми В Деятельности Армянских Организаций В Грузии- (The Role of The Armenian Media in The Activities of Armenian Organizations in Georgia)</i>
16:00-16:15	<b>Dr. Aynura PASHAYEVA</b> <i>Kardeş Kömeyi Dergisinde Edebiyat Araştırmaları</i>
16:15-16:30	<b>Təranə Yaşar Qızı ABDULLAYEVA</b> <i>Şekidə Dulusçuluq Sənəti: Tarixi, İnkişafi və Müasir İnkişaf Dinamikası</i>
16:30-16:45	<b>Doç. Dr. Elman CEFERLİ</b> <i>SSCB'deki Türk Siyasi Özerklikleri ve Onların Kaderleri</i>
16:45-17:00	<b>Alijon Itolmasovich SAFAROV</b> <i>Did The Old Turon Have Military Journalists?</i>
17:00-17:15	<b>Soru Cevap</b>



## Salon 2

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Elif ŞEŞEN

15:45-16:00	<b>Prof. Dr. Fevzi KASAP - Prof. Dr. Ahmet GÜNEYLİ - Dr. Serkan FUNDALAR</b> <i>Türk Sinemasında Toprak Mülkiyeti ve Feodal Kültür Tartışmaları Üzerine Bir İnceleme</i>
16:00-16:15	<b>Gülnaz SATTAROVA</b> <i>Sezai Karakoç Hikâyelerinin Sanatsal Özellikleri</i>
16:15-16:30	<b>Prof. Dr. Fevzi KASAP - Çağlayan DURSUN</b> <i>Türkiye'de Yayınlanan Dizi Filmlerdeki İçerik-Sembol İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Atiye Dizi Filmi Örneği</i>
16:30-16:45	<b>ZH.D.NURZHANOVA - A. T. SABITOVA</b> <i>Effectiveness of Innovative Technology for Foreign Language Teaching in Speaking Skills</i>
16:45-17:00	<b>F.Ü.F.D. Elmira HƏMZƏYEVA</b> <i>Üzeyir Hacıbəyovun Yaradıcılığında Milli və Bəşəri İdeyalar</i>
17:00-17:15	<b>Soru Cevap</b>

## Salon 3

OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Işıl HORZUM KOŞAR

15:45-16:00	<b>İltaç Aslım - Prof. Dr. Fevzi KASAP</b> <i>Kıbrıs'ta Barış Ortamının Oluşmasına Sinema Filminin Katkısı; Süt Babam Filminin Üzerine Bir İnceleme</i>
16:00-16:15	<b>Musayeva GÜNEL</b> <i>Shabaka Art in Sheki from Tradition to Modernity</i>
16:15-16:30	<b>Ekber NURMATOV</b> <i>Özbek Seyahatlerinde Türkçe Konusu</i>
16:30-16:45	<b>Makhzuna BOZOROVA</b> <i>Социальная Журналистика: Сфера Исследования, Дефиниция И Предмет</i>
16:45-17:00	<b>Mukarram OTAMURODOVA</b> <i>The Role of The International Organization Providing Freedom of Speech in Uzbekistan</i>
17:00-17:15	<b>Soru Cevap</b>

# 14 Mayıs 2022-Cumartesi

(Tüm Oturumlar Kongre ve Kùltür Merkezi'nde gerçekleştirilecektir)

## 1. Oturum

### Salon 1

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Ziya AVŞAR

10:00-10:15	<b>Prof. Dr. Elif Asude TUNCA</b> <i>Stratejik İletifim Yönetimi Örneği Olarak "Kamu Diplomasisi 2.0": Zelenski, Putin'e Karşı!</i>
10:15-10:30	<b>Doç. Dr. Elif ŞEŞEN- Dr. Aylin Yıldırım AYKURT</b> <i>Rusya-Ukrayna Savaşı Mùlteci Krizinin Türk Basınında Temsili</i>
10:30-10:45	<b>Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gökçen ATUK</b> <i>Türkiye'de Çevre İletifimi Alanında Yürütölen Akademik Eğitimin İncelenmesi</i>
10:45-11:00	<b>Yalçın Cihat PEKÇETİN - Doç. Dr. Lokman ZOR</b> <i>Rusya'nın Ukrayna Saldırısında ABD'nin Tutumunun Medya Yansımaları</i>
11:00-11:15	<b>Soru-Cevap</b>

## Salon 2

OTURUM BAŞKANI: **Dr. Öğr. Üyesi Baybars SAĞLAMTİMUR**

10:00-10:15	<b>Prof. Dr. Ali Asker BAL</b> <i>Malik Aksel'in Görkemli Külliyyatı; Ressamın Bir Halkbilimci Olarak Portresi</i>
10:15-10:30	<b>Prof. Dr. Elif Emre KAYA</b> <i>Medya Okuryazarlığı Öğrenim Materyalleri ve Ders İçerikleri Üzerine Eleştirel Bir Analiz</i>
10:30-10:45	<b>Dr. Öğr. Üyesi Hasan ERÇAKİCA</b> <i>Siyasal İletişimin Önemli Bileşeni: Kamuoyu Araştırmaları</i>
10:45-11:00	<b>Öğr. Gör. Zabarjad BOBOJONOV</b> <i>Film Magazines in the Uzbek Mass-Media</i>
11:00-11:15	<b>Öğr. Gör. Dr. Kanışay MUKTAROVA</b> <i>Kırgızistan Seçim Kampanyalarında Mesaj Stratejileri</i>
11:15-11:30	<b>Soru-Cevap</b>

## Önsöz

“II. Uluslararası Türk Dünyası İletişim ve Sanat Sempozyumu”, Türk Dünyasının farklı yerlerinden iletişim ve sanatın tüm alanlarında bilimsel çalışma yapan sanatçı, akademisyen ve bilim insanlarını bir araya getirmek üzere tasarlanmış uluslararası bir bilgi şöleni hayalinin somut ürünüdür. Bu hayal bu yıl Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türk Dünyası Gazeteciler Federasyonu ve Türk Dünyası Kültür Sanat Sinema Vakfı işbirliğiyle Niğde’de gerçekleşti. İsmi anılan-anılmayan birçok kişinin emeği, gayreti ve desteği ile uzun süreli bir hazırlık aşamasından sonra ortaya çıktı.

Sempozyumun temel amacı; Türk Dünyası merkezli olarak iletişim ve sanat alanında akademik konuların tartışılması, karşılıklı deneyimlerin paylaşılması, ortak araştırma metodlarının oluşturulması, güncel meselelerin ortaya konulması, bilimsel araştırmaların gelecekteki perspektiflerinin belirlenmesi ve gelecekte Türk Dünyasında ortak projelere zemin hazırlanması gibi önemli bir hizmete katkı sağlanmasıdır. Bu sayede II. Uluslararası Türk Dünyası İletişim ve Sanat Sempozyumu aracılığıyla nitelikli bilgi üretiminin desteklenmesi ve yeni bakış açıları oluşturması umulmaktadır.

Sempozyumun gerçekleştirilmesine Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan Devlet Medeniyet ve İnce Sanat Üniversitesi, Al-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi, Kazak T. Zhurgenov Milli Sanat Akademisi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Özbekistan Devlet Sanat Milli Akademisi, Özbekistan Gazetecilik ve Kitle İletişim Üniversitesi, Karabük Üniversitesi, Bozok Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Gümüşhane Üniversitesi, KKTC Yakın Doğu Üniversitesi, Fon Avrupa Amerikan Üniversitesi, Sinema ve Sanat Vakfı, Niğde Gazeteciler ve Yazarlar Derneği doğrudan destek verdi.

Birbiriyle sıkı ilişki içinde olan iletişim ve sanatın her alanına hitap edecek şekilde düşünülen, Türk Dünyası çerçevesinde iletişim ve sanat alanına giren her türlü konuya açık tutulan II. Uluslararası Türk Dünyası İletişim ve Sanat Sempozyumu’na farklı Türk yurtlarından 150’ye yakın bildiri özeti gönderildi. Yapılan hakem değerlendirmesi sonucunda kabul edilen, Türkiye’nin yanı sıra Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan’dan gönderilen 50 bildiri sunuldu.

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından koordine edilen sempozyumda konuyla ilgili sanatçı, akademisyen ve bilim insanlarının bir araya gelmesine vesile olmaktan büyük mutluluk duyduk. Her yıl farklı bir Türk yurdunda gerçekleştirilecek olan Uluslararası Türk Dünyası İletişim ve Sanat Sempozyumu’nun bundan sonraki

buluşmalarında gittikçe genişleyen bir kadroyla hep bir arada olmak en önemli beklentimizdir.

II. Uluslararası Türk Dünyası İletişim ve Sanat Sempozyumu'nun gerçekleşmesi sürecinde her konuda destek olan ve ev sahipliği yapan başta Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hasan USLU'ya, İletişim Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ziya AVŞAR'a, İletişim Fakültesi akademik ve idari personeline, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi ailesine, ayrıca emek veren, destek olup katkı sağlayan herkese şükranlarımı sunuyor, saygı ve selamlarımı iletiyorum.

Menderes Demir  
Türk Dünyası Gazeteciler Federasyonu  
Genel Başkanı



# Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Türk Basını ve Yabancı Basında Temsili: Savaş

## Fotoğrafları Üzerine Bir Analiz

Canay UMUNÇ<sup>1</sup>

### Öz

Fotoğraf, haberde söylemi güçlendiren ve en akılda kalan unsurlardan biridir. Basın haber konusu kişi ve ülkelerin temsilinde, yayınladığı fotoğraflarla kanaatleri etkiler ve kamuoyu oluşturur. Savaş fotoğrafları genellikle ideolojik ve propagandist bir amaçla ötekiye karşı tutumumuzu etkilemek amacıyla kurgulanmış fotoğraflardır. Göstergibilim, fotoğrafların altında yatan anlamları çözümlememizi sağlayan bir inceleme yöntemidir. Bu çalışmanın amacı Türk ve yabancı basında yer alan Rusya Ukrayna savaşını temsilen seçilen fotoğrafları analiz etmektir. Bu amaçla örneklem olarak, New York Times, Washington Post (ABD); Le Monde, Le Figaro (Fransa), Euronews (AB), The Kyiv Independent (Ukrayna), The Moscow Times (Rusya) ve Hürriyet, Sözcü (Türkiye) tarafından yayınlanan fotoğraflar seçilmiştir. Örnekler, Roland Barthes'ın düz anlam, yan anlam kavramlaştırmalarına göre göstergibilimsel yöntemle incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda fotoğrafların haber kaynaklarının ideolojileriyle doğru orantılı olarak yer aldığı, Ukraynayı destekleyen yayınlarda mağduriyet, trajedi ve insan hakları ihlalleri, Rus kaynaklı fotoğraflarda ise daha çok savaşın haklılığı ve askeri gücü vurgulayan mitlerin ön plana çıkarıldığı görülmüştür.

**Anahtar kelimeler:** basın, savaş fotoğrafları, Rusya Ukrayna savaşı, göstergibilim, ideoloji

## Representation of the Russian-Ukrainian War in the Turkish and Foreign

### Press: An Analysis on War Photographs

#### Abstract

Photography is one of the most memorable elements that strengthens the discourse in the news.

The press influences opinions and creates public opinion with the photographs it publishes in the representation of people and countries that are the subject of news. War photographs are generally photographs that are fictionalized with an ideological and propagandist purpose to influence our attitude towards the other. Semiotics is a method of analysis that allows us to analyze the underlying meanings of photographs. The aim of this study is to analyze the selected photographs representing the Russian-Ukrainian war in the Turkish and foreign press. For this purpose, as an example, selected photographs published by New York Times, Washington Post (USA); Le Monde, Le Figaro (France), Euronews (EU), The Kyiv Independent (Ukraine) The Moscow Times (Russia) and Hürriyet, Sözcü (Turkey). The examples were examined with the semiotic method according to Roland Barthes's concepts of

---

<sup>1</sup> Dr. Öğr. Üyesi (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü), [canayumunc@ohu.edu.tr](mailto:canayumunc@ohu.edu.tr), <https://orcid.org/0000-0002-7662-5993>

denotation, connotation and myth. As a result of the research, it has been seen that the photographs are in direct proportion to the ideologies of the news sources, victimization, tragedy and human rights violations in the publications supporting Ukraine, and the myths emphasizing the justification of war and military power more in the photographs of Russian origin.

**Keywords:** press, war photos, Russia Ukraine war, semiotics, ideology

## 1. Giriş

Basın fotoğrafı tarihi açısından, 1840'lı yıllar örnek teşkil etmektedir. Örneğin, 26 Ağustos 1843 tarihli Fransız haftalık L'İllustration gazetesi, fotoğraf kullanımı konusunda ilerlemiştir. L'İllustration kendini politik olarak tanımlamakta ve tek amacının dönemin insanları ve olaylarını kendi çıkarları doğrultusunda, gerçek bir aynada olduğu gibi yansıtmak olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda kamera, bir derginin hizmetinde insan elinden bağımsız olarak işlev gören, kendi başına bir varlık olarak tanımlanmıştır. Göstergibilimci Roland Barthes, basında fotoğrafların yapısını incelerken, gerçeğin mekanik bir benzeri olduğu öne sürülen fotoğrafın, birinci derecede mesajın özünü bir bakıma doldurduğunu söylemektedir. Ona göre fotoğrafın ortak bir tarifini yapmak tam olarak olanaklı değildir (Gervais, 2017:1-3).

Bir fotoğrafa baktığımızda diyor Roland Barthes “orada olan” bir mevcudiyet görmüyoruz çünkü bu tanım çok esnek ve herhangi bir kopyaya uygulanabilir ama “orada olmuş” bir mevcudiyet görüyoruz (akt. Metz, 1990:5). Fotoğrafta, Roland Barthes'in açıkça gösterdiği gibi belirtilen anlam tamamen otomatik foto kimyasal yeniden üretim süreciyle güvence altına alınmaktadır. Düz anlam kodlanmış ve içsel bir organizasyonu olmayan görsel bir aktarımdır. Uygun bir göstergibilimin bazı unsurlarını taşıyan insan müdahalesi (ışık, kamera açısı, fotografik etkiler vb.) yalnızca çağrışım düzeyini etkilemektedir (Metz, 1990:98).

Fotoğrafa yan anlamı veren muhabirin bakış açısıdır. Savaş fotoğrafları birçok ideolojik öge barındırmaktadır. Bu bağlamda savaş fotoğrafı çeken bir muhabirin ideolojisi, savaşın hangi tarafında yer aldığı etkilidir. Düz anlamsal olarak fotoğraf anı yansıtsa da hangi unsurların fotoğraf karesinde vurgulanacağına muhabir karar vermektedir. Burada tabii sadece muhabirin kararı söz konusu değildir bağlı bulunduğu yayın kuruluşunun ideolojik yapısı, bu belirlenimde öne çıkmaktadır. Hangi fotoğrafların çekileceği, yayınlanacağı, metinlerin nasıl oluşturulacağı bir süreç olarak işlemektedir. Bu işleyişte, fotoğraf kadar fotoğrafı destekleyen başlık, altyazı, makale gibi işin dilsel boyutu da önem teşkil etmektedir. Böylelikle, hedef

kitlenin algılarını etkilemede medyada yayınlanan fotoğrafların gücünden yararlanılmaktadır. Dijital medya ve fotoğraf olarak da fotoğraf-dil-şiddet ilişkisi yeni tartışılan konulardandır.

Bu çalışmada, 2022 yılı Şubat ayında başlayan Rusya Ukrayna savaşının ülkemiz ve dünya basınında yer alan fotoğrafları savaşın temsili bağlamında incelenmektedir. Bu amaçla örneklem olarak, New York Times, Washington Post (ABD); Le Monde, Le Figaro (Fransa), Euronews (AB), The Kyiv Independent (Ukrayna), The Moscow Times (Rusya) ve Hürriyet, Sözcü (Türkiye) tarafından yayınlanan fotoğraflar alınmıştır. Örnekler, Roland Barthes'ın düz anlam, yan anlam göre göstergebilimsel yöntemle incelenmiştir.

## 2. Göstergebilim ve Fotoğraf

Göstergebilim, etrafımızdaki göstergelerin görünen anlamlarının dışında yan anlamlarını da ortaya çıkarmayı amaçlayan multidisipliner bir alan ve araştırma yöntemidir. Göstergebilimin temel dilbilimci kuramcıları Saussure ve Peirce'in tanımlamaları, daha sonra Barthes, Eco vd. kuramcıların medya çalışmalarını da içine alacak şekilde kavramın tanımını geliştirmesiyle günümüze kadar yapılan birçok araştırmaya kaynaklık etmiştir. Göstergebilim, müzik, film, reklam, fotoğraf vb. birçok görsel, işitsel göstergelerin çözümlenmesinde kullanılmaktadır.

İlk olarak Saussure'ün "Genel Dilbilim Dersleri" kitabında yer verilen tanımına göre gösterge, toplumda var olan göstergelerin yaşamını inceleyen bilimdir. Saussure göstergeyi incelerken, gösteren ve gösterilen olarak ikili bir kavramlaştırmaya gider. Buna göre gösteren fiziksel bir şeyden (ses, mektup, jest vb.) oluşan bir form, gösterilen de gösterenin atıfta bulunduğu imge veya kavramdır (Sebeok'tan akt. Umunç, 2021:190). Peirce ise Saussure'e benzer ama farklı bir adlandırmayla gösteren yerine nesne, gösterilen yerine yorumlayıcı kavramını kullanmıştır. Peirce, göstergeleri incelerken 3 kavramlaştırmadan yararlanır. Bunlar belirti (indeks), görüntüsel gösterge (ikon) ve simge (sembol)dir. Örneğin fotoğraf bir görüntüsel göstergedir (Akerson'dan akt. Umunç, 2021:194).

Göstergebilim terimi, Barthes'ın (1974) moda, boks ve diğer unsurlarla ilgili çalışmasında tanımladığı gibi keskin bir özelliğe sahiptir. "Göstergebilim, bağlamsal anlam üzerine kuruludur ve kültürde var olan çeşitlilik ve farklı toplumların normları nedeniyle kültürden kültüre değişiklik gösterir, bu nedenle anlam çıkarma çok önemlidir (Rohe vd., 2002: 1468). Barthes, göstergebilimi kültürel çalışmalara uygulamasıyla tanınan bir kuramcıdır.

Barthes, göstergeleri incelerken iki anlam düzeyine bakar. Bunlar düz anlam ve yan anlamdır. Düz anlam, bir dilsel birimin (sözcük, gösterge) belirttiği anlamın öznel olmayan, değişmez, söylem dışında çözümlenebilir ögesidir (Rıfat, 2013:72). Başka bir deyişle, herkesin ilk bakışta zihninde canlandığı kavramdır. Örneğin, askeri uniformalar ve nişanların düz anlamı belli bir rütbe ya da mevkiye (erbaş, çavuş, yüzbaşı, general, vb.) karşılık gelir. Yan anlam da bir dilsel birimin (sözcük, gösterge) öznel öğelerden oluşan ya da bağlamlara göre değişen anlamıdır (Rıfat,2013:233). Göstergenin ikincil, dolaylı anlamı göstergenin akla getirdiklerinden ortaya çıkar. Örneğin, askeri üniforma kahramanlık, erkeklik, baskı, kurallara uyma ve benzeri yan anlamlara sahip olabilir. Yan anlam, ortak kültürel tutumlardan ya da kişiye özel çağrışımlardan doğabilir. Rıfat'ın (2013:233) örnek verdiği gibi “karanlık” sözcüğü düz anlamıyla “ışık olmaması durumu” iken yan anlamıyla “üzüntü, sıkıntı, perişanlık” olabilir.

Barthes düz anlam ve yan anlam farkına örnek olarak, Paris Match dergi kapağındaki fotoğrafı gösterir. Derginin kapağında Fransız üniforması giymiş genç bir siyahi erkek, gözleri yukarıda Fransız bayrağını selamlamaktadır. Bu fotoğrafın ilk bakıştaki anlamıdır. Barthes bu fotoğrafta büyük bir göstergebilimsel sistemle karşı karşıya olduğumuzu söyler. Fotoğraf yan anlam olarak ideolojik unsurlar barındırmaktadır. Buna göre fotoğrafın yan anlamı Fransa herkesi eşit şekilde kapsayan büyük bir imparatorluktur. Fransa’da yaşayan bir Cezayir kökenli, Fransız bayrağını üniformasıyla selamlıyorsa, artık sömürgecilik geçmişte kalmış ve bu Cezayir kökenli Fransız asker artık kendini Fransa bayrağına ve Fransa’ya bağlı hissetmektedir. Sonuç olarak sömürgecilik, milliyetçilik ve militarizm gibi kavramlar fotoğrafın yan anlamlarıdır (Barthes, 1996: 125,126).

Roland Barthes, “Görüntünün retoriği” üzerine yazdığı makalesinde fotoğrafla bağlantılı olarak: Fotoğrafın ürettiği gerçeklik izlenimi nedir, diye sorar. Her şeyden önce, fotoğrafın sınırları nelerdir? Metz’e (1990:5) göre bu konu (filmoloji ve film teorisinin klasik konularından biri olarak) sinema açısından oldukça irdelenmiştir ama fotoğrafla ilgili pek az gündeme gelmiştir. Yine fotoğraf ve göstergebilim ilişkisi üzerine olan düşüncelerini Barthes “Camera Lucida”da toplamıştır. Barthes’a göre fotoğraf, göndergesinden temsil ettiği şeyden en azından başta ayırt edilemez (Barthes, 2016:17). Roland Barthes, Camera Lucida’da, fotoğrafın yalnızca hakikat kavramı ve buna karşılık gelen gerçeklik söz konusu olduğunda yeni bir kesinlik yaratmadığını, aynı zamanda geçmiş ve şimdi arasındaki ilişkiyi de temelden etkilediğini ileri sürer. Ona göre fotografik görüntü, izleyiciye zaman ve mekanda belirli bir anda nesnesinin mevcudiyetinin inkar edilemez kanıtını sağlar. Bu nedenle fotoğrafın

mekanik karakteri, geçmişi bugün kadar kesin kılar ve "kağıt üzerinde gördüklerimiz, dokunduklarımız kadar kesindir. Erken savaş fotoğrafları gösteriyor ki şiddet ve yıkım görüntülerinin "normalleştirilmesi" süreci, öncelikle savaş fotoğraflarının modern medya tarafından kitlesel dağıtım yoluyla her yerde bulunmasının sonucu değil, daha çok bu görüntülerin özel dilinin sonucudur. Resmedilmeye değer olan, şiddeti ve yıkımı görme uzlaşımlarına yerleştirebilecek bir görsel kod sunmaktadır (Hppauf, 1993: 130).

Savaş imgelerinin dili, herhangi bir sürtüşme ya da direniş olmaksızın geleneksel sanatsal imgelerin diline uydurulmuştur. Roland Barthes'ın fotoğrafın, izleyicinin dikkatini çekebilmesi ve zorlayıcı olabilmesi için bir tuhaflık unsurunu koruması gerektiğine dair görüşü, bu erken dönem savaş fotoğrafları tarafından açıkça desteklenmektedir (Hppauf, 1993:144). Barthes'a göre "her fotoğraf, izleyicinin zaten gerçekleşmiş bir felaket karşısında ürpermesine neden olur" (akt. Beckman, 129).

Savaş fotoğrafları yansıttıkları görüntüyle insanların ürpermesi, kin, nefret, öfke gibi duygularının ortaya çıkmasına sebep olur. Susan Sontag ve Roland Barthes'ın gösterdiği ve McLoughlin'in belirttiği gibi fotoğraf, temsil olarak değil, temsil edilenin fiziksel izi veya kanıtı olarak statüsü verilen güçlü bir doğrudanlığa ve etik acillide sahiptir. Ölüm fotoğraflarının betimlenmesi sorunludur nk röntgenci bir çekicilikle izleyiciyi duyarsızlaştırma riskini taşımaktadır. Yine de bu fotoğraflar doğru bir şekilde ervelendirilirse izleyici veya okuyucuların başkalarının acı çekmesinden etik çıkarımlarda bulunmasını sağlayan bir etki uyandırabilir (akt. Blacker, 2022: 27). Bu tür fotoğraflar insanları başkalarının acıları hakkında düşünmeye ve empati kurmaya yöneltebilir.

Dünya zerindeki tüm savaşlar, çatışmalar, soykırımlar, göçmen krizleri bu fotografik yansımaların çarpıcı örnekleriyle doludur. 2015 yılında Suriyeli Aylan bebeğin Bodrum'da mültecileri taşıyan teknenin batması sonucu deniz kıyısına vurduğu fotoğraf bütün dünyayı etkilemiş ve g dramının simgesi haline gelmiştir. Vietnam savaşında sokakta çıplak koşan kk bir kız fotoğrafı da bilim adamları tarafından ikonik bir fotoğraf nitelendirmesiyle tarihe geçmiştir. Bu ikonik fotoğraflar medyada yeniden paylaşıldığa, popüler kültür tarafından yeniden üretilir ve başka bir amaca uygun hale getirilir. Bu simgesel fotoğraflar savaşın görsel temsilleri olarak tarihte yer almaktadır.

### **3. Rusya-Ukrayna Savaşı Nedenleri**

Günümüz dünyası Covid 19 pandemisi şeklinde sağlık, yaygın ve aylarca süren yangınlar gibi iklim değişikliğinin sebep olduğu doğal felaketler, savaşlar ve bundan mütevellî göç krizleri ve ekonomik krizle mücadele halindedir. Bu sorunların tek başına çözülmesi ise neredeyse imkansızdır. Ülkeler kendilerini etkileyen sorunlarla ilgili birlikte mücadele etmek için birlik kurmaya yönelmiştir. NATO ve AB Komisyonu gibi kuruluşlar bu amaçla üye devletlerle uyum içinde önlem ve uygulamalara gitmektedir. Fakat AB kendi içinde oluşturduğu birlik ve uyumu Rusya ile sağlayamamıştır (Alkanalka, 2022:14).

Bu uyumsuzluk, Rusya'nın sınırındaki Ukrayna'nın batıya yaklaşmasıyla iki ülkenin çatışması ve sonunda onları savaşa götüren sürecin tetikleyicisi olmuştur. Rusya'nın Ukrayna ile arasındaki krizin arkasında Ukrayna'nın NATO'ya üyeliği gelişmeleri sonrasında NATO ve AB'nin Rusya sınırlarına kadar genişlemesi ve Rusya'nın bunu kendisine bir tehdit olarak algılamasıyla dış politikasında değişiklikler yaparak Ukrayna'nın egemenlik ve toprak bütünlüğünü tehdit etmesi (Kırım'ın ilhakı, Luhanks ve Donetsk bölgelerinin bağımsızlığını ilan etmesi) gösterilebilir.

Rusya ile Ukrayna arasında ilk ciddi kopukluk 1991 yılında Ukrayna'nın bağımsızlığını ilan etmesi ile başlamıştır. Uyaniker (2018:139), Rusya ile Ukrayna arasında ayrıklığın yükseldiği dönem olarak Turuncu Devrimi'ni işaret eder:

“Ukrayna bağımsızlığını kazandıktan sonra ülke içerisinde birçok siyasi istikrarsızlık, ekonomik krizler ve doğu batı bölünmüşlüğü, politik açıdan ayrılıkçılığın yükselmesindeki başlıca nedenler olmuştur. Ukrayna'nın “Avrupalılık” kimliğinin bir göstergesi olan AB üyeliği, Rusya'ya karşı bir alternatif ve aynı zamanda bir kozdur. AB üyesi olmak ve Batı'nın somut bir parçası haline gelme isteğinin tavan yaptığı nokta Turuncu Devrim olmuştur”.

Turuncu Devrim, Ukrayna'daki 21 Kasım 2004 Cumhurbaşkanlığı seçimleri döneminde, Kasım 2004'ten Ocak 2005'e kadar yaşanan politik olaylara verilen genel addır. Ukrayna'da ekonomiyi yönetememekten dolayı oluşan iç karışıklık, AB'den yeterli destek görememe, Batı yanlısı Ukraynalıların artan protestoları ve batı yanlısı hükümetin yönetime getirilmesi Rusya'yı Ukrayna'ya karşı tavır almaya itmiştir. Olayların diğer bölgeler Donbas ve Kırım'a sıçraması ile (Maydan olayları) Rusya Kırım'ı ilhak etmiştir. Kırım 1991'de SSCB'nin

dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Ukrayna'nın egemenliğinde "özerk cumhuriyet" statüsünde bir bölgedir. Buna karşın Kırım'da yaşayan Rusların oranı Ukrayna'ya göre daha fazladır (Uyaniker, 2018: 143,144). 16 Mart 2014'te Rus yanlısı askerlerin (yeşil adamlar) baskısıyla Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu'nda Kırım'ın Rusya'ya bağlanması kararı çıkmıştır. Daha sonra Donetsk ve Luhansk bağımsızlıklarını ilan etmiştir ( Alkanalka, 2022:25).

Ukrayna maden kaynakları, hububat zenginliği ve jeopolitik konumuyla Rusya için önemli bir ülkedir. Ukrayna'nın olası bir NATO ve Avrupa Birliği üyeliği, Rusya için sınırında güç kaybı ve tehdit olarak görülmektedir. Son olarak Ukrayna'nın NATO üyeliği için geri adım atmaması, NATO'nun Ukrayna'nın üyeliğine sıcak bakması gibi olaylar Rusya'nın 24 Şubat 2022'de Ukrayna ili Donbas'a askeri hareket düzenlemesi ile sonuçlanmıştır.

#### **4. Yöntem**

Bu çalışmanın yöntemi Rusya-Ukrayna savaşının ikonik fotoğraflarına ilişkin literatürün bir sentezi ve seçilen fotoğrafların göstergebilimsel analizi, temaların araştırılması ve görsellerin duygusal olarak anlaşılmasıdır. Bu çerçevede Amerika, Avrupa, Türkiye, Ukrayna ve Rusya basınından örneklerde yer alan savaş fotoğrafları rastlantısal olarak seçilmiş ve yorumlanmıştır. Örneklem olarak, New York Times, Washington Post (ABD); Le Monde, Le Figaro (Fransa), Euronews (AB), The Kyiv Independent (Ukrayna), The Moscow Times (Rusya) ve Hürriyet, Sözcü (Türkiye) tarafından yayınlanan fotoğraflar seçilmiştir. Gazeteler ülkelerinde tirajı yüksek olduğu ve Rusya-Ukrayna savaş fotolarına yer verdikleri için seçilmişlerdir. Kaynaklara ulaşım sorunu nedeniyle Rusya ve Ukrayna basınından birer, diğerlerinden ikişer kaynağa yer verilmiştir. Örnekler, Roland Barthes'ın göstergebilimsel yöntemiyle incelenmiştir.

#### **Amerika Basını**

##### **Fotoğraf 1-The New York Times**



**Fotoğraf 1:**Daniel Berehulak / The New York Times (8 Mayıs 2022)

**Kaynak:** <https://www.nytimes.com/article/russia-invades-ukraine-photos.html>

Fotoğraf 1 açıklaması: 3 yaşındaki ikiz kardeşler Nika ve Miya, 8 Mayıs'ta Irpin yakınlarındaki savaşta yok edilen araçları inceliyorlar.

Fotoğrafın düz anlamı araba hurdalığı ve arabalara bakan çocuklardır. Fotoğraftaki 3 yaşındaki 2 kız çocuğun yüzü arabalara dönük şekildedir. Yüzlerindeki ifade görülmemekle birlikte arabalara meraklı gözlerle baktıkları anlaşılmaktadır. Yan anlamsal olarak, onlar savaşın mağduru ve en masumlarındandır. Kimin çocuğu veya hangi ulusun çocuğu olduklarının önemi yoktur. Çocuklar her zaman masumdur. Onların oynaması gereken oyuncak arabalardır ama onlar hurdaya dönmüş, onlarca arabanın arasındadır. Bu da savaşın soğuk yüzünün göstergesidir. Bu fotoğraf insanlarda öfke yaratan fotoğraflardandır. Bu fotoğraf çocuklara duyulan sempati ve savaşa öfke gibi duyguları aynı anda uyandırmaktadır.

## Fotoğraf 2-The New York Times



**Fotoğraf 2:**Daniel Berehulak / The New York Times (30 Mart 2022)

**Kaynak:** <https://twitter.com/search=civiliansinUkrainearetryingtoprotect>

Fotoğraf 2 açıklaması: Ukrayna'daki siviller, ülkenin anılarını ve anıtlarını korumaya çalışıyor.



Düz anlamıyla fotoğrafta, gönüllüler, dokuzuncu yüzyılda Vikingler tarafından kurulan bir Ortaçağ imparatorluğu olan Kiev Rus'unun naibi olan Kiev Prensesi Olga'nın heykelini korumak için çalışmaktadır. Prenses Olga Ortodoks Hıristiyanlığı benimseyen ilk Kievli prenses olarak hem Ortodoksların hem Ukraynalıların dinsel sembolüdür. Yan anlam olarak fotoğraf, Ukrayna halkı için, manevi ve dini değerlerin korunmasının en az insan hayatı kadar değerli olduğunu göstermektedir.

Fotoğraflar medyada değerli bir bilgi kaynağıdır, çünkü birçok araştırmanın gösterdiği gibi, görsel görüntüler kelimelerden daha hızlı ve daha uzun süre hatırlanır. Domke, Perlmutter ve Spratt (2003), görüntülerin insanların önceden var olan değerlerini, bilişlerini ve duygularını “tetikleme” yeteneğine sahip olduğunu bulmuşlardır. Bu önceden var olan fikirler, bir görüntünün nasıl yorumlandığını yansıtabilir. Fotoğraflar, yazılı metinlere göre daha dikkat çekici ve akılda kalıcıdır. Bir fotoğrafın anlaşılmasında tarihsel koşullar da önemlidir (Lovelace, 2010:36)

### **Fotoğraf 3 -The Newyork Times**



**Fotoğraf 3: Mauricio Lima / The New York Times (7 Nisan 2022)**

**Kaynak:** <https://www.nytimes.com/article/russia-invades-ukraine-photos.html>

Fotoğraf 3 açıklaması: 7 Nisan'da Ukrayna'nın batısındaki Lviv'in merkezinde bir sanatçı çocukları sabun köpüğüyle eğlendirdi.

Fotoğraf düz anlamıyla sokakta oynayan çocukları göstermektedir. Yan anlamıyla ise sokak, sıradan bir sokak değildir. Ukrayna'da Rus bombardımanı ile birçok sokak zarar görmüş, yaşanılır olmaktan çıkmıştır. Etrafta yıkılmış binalar, moloz yığınları ve parçalanmış arabalar vardır. Bu fotoğrafta binalar sağlam yerinde durmaktadır. Sokaklar düzgündür. Çocuklar savaştan habersiz gülmekte ve eğlenmektedir. Su baloncukları metaforik olarak çocukluk çağlarını çağırıştırır. Çocukken hemen herkes su baloncuğu yapmaktan hoşlanır. Fotoğrafçı çocukluğu simgeleyen unsurlarla çocukları bir karede göstermektedir. Böylelikle masumiyete

ve evrensel duygulara vurgu yapmaktadır. Barthes'ın da dediği gibi, fotoğrafı çeken kişinin duyguları, hayata bakışı ve ideolojisi çektiği fotoğraflara yansımaktadır. Fotoğrafçı istese sadece bombalanmış sokakları göstererek savaşın yıkıcılığını öne çıkartabilirdi. Bu fotoğrafta ise umut, masumiyet ve düzen vardır. Böylelikle savaşa rağmen umudun hala var olduğunu göstermek istemektedir.

#### **Fotoğraf 4- Washington Post**



**Fotoğraf 4: Heidi Levine /Washington Post, Ukrayna Kherkiv ve Odessa, (t.y.)**

**Kaynak:** <https://www.washingtonpost.com/world/interactive/2022/ukraine-photos-one-month/>

Fotoğraf 4 açıklaması: Evcil hayvanlarıyla yer değiştiren Ukraynalılar.

Fotoğrafta evcil hayvanlarıyla beraber siviller görüntülenmektedir. Fotoğrafın en ön kısmında kameraya tam yüzü dönük olan kadın savaş mağduru elindeki uzun bir sopaya beyaz bir bez bağlamıştır. Burada gösterilen beyaz bayraktır. Beyaz bayrak, ateşkes veya ateşkes müzakeresi için kullanımı uluslararası kabul görmüş bayraktır. Zayıf taraf teslimiyetini göstermek için beyaz bayrak açar. Müzakerecinin silahsız olduğunu ve iletişim kurmak istediğini gösterir. Kadının arkasında evcil hayvanıyla gelen kadının ve köpeğin yüzünde aynı yorgun ve endişeli ifade vardır. Bu, ister insan olsun ister hayvan olsun yersiz yurtsuzlaşmanın her canda aynı etkiyi bıraktığının göstergesidir. Onun arkasındaki kadının elinde bir market poşeti vardır. Poşet olabildiğince doludur. Bu da bu yürüyüşün daha ne kadar süreceğinin belirsizliğinin göstergesidir. Bilinmezliğe bir yürüyüştür. Fotoğrafi çeken muhabir fotoğrafın hikayesini şöyle özetlemektedir:

«Savaş devam ederken daha kaç canın kan döküleceğini tahmin etmek zor. Ve yine de, her şeye rağmen, Ukraynalılar kelimelerin tarif edemeyeceği bir şekilde birleşmiş durumdadılar. Asla parçalanamayan ölçülemez bir esneklik seviyesi sergilemekte».

### Fotoğraf 5- Washington Post



Fotoğraf 5: Heidi Levine/Washington Post (t.y.)

**Kaynak:** <https://www.washingtonpost.com/world/interactive/2022/ukraine-photos-one-month/>

Fotoğraf 5 açıklaması: İrpin şehrinde yaşlı kadına nehri geçerken yardım edilmesi.

Fotoğrafın düz anlamı, karlı havada bir yerden bir yere gitmeye çalışan insanlar ve yaşlı bir kadına yardım eden insanları göstermektedir. Savaş zamanı iklim koşulları normal zamanlara göre daha zorlayıcıdır özellikle yaşlı, çocuk ve hayvanlar gibi dezavantajlı gruplar için. Yan anlamıyla bu fotoğraf, savaşın zorlayıcı ve soğuk yüzünü gözler önüne sermektedir. Bu fotoğrafta yaşlı kadının normal bir tekerlekli sandalye değil de market arabasıyla götürülmesi fotoğrafa yan anlamı veren bir başka unsurdur. Bu da savaşın normal hayat standartlarımızı nasıl değiştirebileceği ve imkansızlıkları vurgulamaktadır. Herşeye rağmen insanlar yaşam mücadelesi vermekte ve eldeki imkanları kullanmaya çalışmaktadır. Fotoğrafi çeken muhabir duygularını şöyle aktarmaktadır:

“İrpin şehrinde insanlar çocuklarını, yaşlılarını, engellilerini ve alabilecekleri her türlü eşyayı yanlarında taşıdılar. Bazıları yolculuktan savaş seslerine ve silah seslerinin çatırdamasına karşı sık sık yere yığıldı. Buzlu İrpin nehrinin üzerinde sallanan ahşap kalasları geçerken sahipleri dengelerini korumaya çalışırken, evcil hayvanlarının bile gözlerinde korku vardı. Bir kar fırtınası sırasında, karla kaplı yaşlı bir kadını, ailesi onu süpermarket arabasına itmeye çalışırken çektiğim görüntüler, fotoğraflarıma tek bir cümleyle açıklama yapma isteği uyandırdı: "Ya bu senin büyükannen olsaydı?" (Fotoğraf 5).

Muhabirin de ifade ettiği gibi, fotoğraftaki yaşlı kadın bütün masum yaşlıların, çocukların ve tüm canların temsilidir. O herhangi biri olabilir. Herhangi birinin annesi, büyükannesi olabilir. Mağdurun anonimliği ulusal bir öfkeye yol açar ve büyük ölçekte bir öfke yaratabilir.

Ukrayna Savunma Bakanlığı da yaşlı kadının fotoğrafını savaşın simgesi olarak “Defense of Ukraine” adlı twitter sayfasında yayınlamıştır (<https://twitter.com/defenceu/status/1506273863168106499>).

### Fotoğraf 6-The Washington Post



**Fotoğraf 6: Salwan Georges / Washington Post, Odessa, Ukraine (18 Mart 2022)**

**Kaynak:** <https://www.washingtonpost.com/world/interactive/2022/ukraine-photos-one-month/>

Fotoğraf 6 açıklaması: Dünya Kadınlar Günü'nde, elinde tüfek tutan Katya, ülkesini savunmak için nasıl silah kullanılacağını öğrenmektedir.

Fotoğrafın düz anlamıyla, genç kızlar bir silahı incelemektedir. Fotoğrafın yan anlamı milliyetçilik, vatanseverlik, cesaret, toplumsal cinsiyet eşitliği'dir. Ukrayna'da kadınlar, erkekler gibi vatanlarını korumak için can siperane çalışmaktadır. Her yaştan kadın ve çocuk bu mücadelede aktif yer almaktadır. Fotoğraf, vatani korumak için cinsiyetin farketmediğini göstermesi dolayısıyla kadın ve erkek arasında ayrım gözetilmemesi gerektiğini vurgulaması açısından önemlidir (Fotoğraf 6).

### Fotoğraf 7: First Post



**Fotoğraf 7: Screengrab video. Twitter/@ukraine\_world (25 Şubat 2022)**

**Kaynak:** <https://www.firstpost.com/world/watch-ukrainian-woman-confronts-russian-soldiers-netizens-laud-her-bravery-10408911.html>

Fotoğraf 7 açıklaması: Ukraynalı bir kadın, Kherson bölgesi Henychesk'te ülkesinde ağır silahlı bir Rus askeriyle yüzleşiyor ve ülkesinde ne yaptıklarını soruyor.



Haber kuruluşunun Twitter'da paylaştığı videoya göre, Ukrayna'lı kadın Rus askere, faşist ve düşman olarak seslenmektedir ve avucunda ayçiçeği tohumu uzatarak şunları söylemektedir: "Bu tohumları alın ve cebinize koyun ki, en azından hepiniz burada yattığınızda ayçiçekleri büyüsün." Ayçiçeğinin burda göstergebilimsel anlamı Ukrayna'nın milli ve sembolik bir çiçeği olmasıdır. Yan anlam olarak bu kare de Fotoğraf 6'daki gibi cesaret, vatanseverlik ve milliyetçiliğe vurgu yapmaktadır (Fotoğraf 7).

## Avrupa Basını

### Fotoğraf 8- Le Monde



Le Monde @lemondefr · 04 Nis  
ÉDITORIAL | La découverte de centaines de cadavres de civils ukrainiens dans les environs de #Kiev marque une rupture dans ce conflit. Mais l'indignation ne suffit plus



lemonde.fr  
Boutcha, tournant de la guerre en Ukraine

### Fotoğraf 8: Chloe Sharrock/Myop / « Le Monde » (4 Nisan 2022, Ukrayna)

**Kaynak:** [https://www.lemonde.fr/international/article/2022/04/03/guerre-en-ukraine-autour-de-kiev-scenes-de-desolation-apres-le-retrait-des-forces-russes\\_6120369\\_3210.html](https://www.lemonde.fr/international/article/2022/04/03/guerre-en-ukraine-autour-de-kiev-scenes-de-desolation-apres-le-retrait-des-forces-russes_6120369_3210.html)

Fotoğraf 8 açıklaması: Öldürülen bir sivil, Ukrayna kuvvetleri tarafından az önce kurtarılan Kiev'in batısındaki Irpin'e giden bir yolda yatmaktadır. Twitte şöyle yazmaktadır: #Kiev civarında Ukraynalı sivillerin yüzlerce cesedinin bulunması bu çatışmada bir kırılma noktasıdır. Ama öfke artık yeterli değil.

Fotoğraf ilk bakışta bisikletten düşmüş birini algılatmaktadır. Ama ayakların iki yana açılmış bir şekilde durması, hareketsiz bir duruşu göstermektedir. Ayrıca ucundan da olsa beyaz örtünün görülmesi, ölülerin üzerine örtülen beyaz çarşaf olduğunu anlatmaktadır. Bisiklet insanların gündelik hayatlarında spor, bir yerden bir yere gitmek amaçlı kullandıkları bir vasıta. Burada bisiklet savaşın sivillere de zarar veren kötü bir olay olduğunun simgesi haline gelmiştir. Kişinin silahı yoktur ve tesadüfen oradan geçmektedir. Dolayısıyla ölen Ukraynalı, diğer ölen sivillerin de temsilidir. Fotoğraf Le Monde gazetesi tarafından sembolik görülmekte ve savaş karşıtı bir propaganda görseli olarak diğer fotoğraflar arasında yerini almaktadır (Fotoğraf 8).

### Fotoğraf 9-Le Monde



**Fotoğraf 9: Jean-François Badias, AP (16 Mart 2022)**

**Kaynak:** [https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/08/28/ukraine-six-months-of-war-in-pictures\\_5995009\\_4.html](https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/08/28/ukraine-six-months-of-war-in-pictures_5995009_4.html)

Fotoğraf 9 açıklaması: 16 Mart 2022, Fransa'nın Strasbourg kentindeki Avrupa Konseyi binasının önüne bir Rus bayrağı kaldırıldı. Avrupa Konseyi, Ukrayna'yı işgali üzerine benzeri görülmemiş bir hamleyle Rusya'yı kıtanın en üst insan hakları kuruluşundan ihraç etti.

Fotoğrafta Avrupa Konseyi üyesi devletlerin bayrakları yer almaktadır. Fotoğrafta bir bayrağın inik olduğu görülmektedir. Bayrak, Avrupa Konseyi ve Birliği'nin simgelerindedir. Sloganı çeşitlilikte birliktir. Fotoğrafta inik olan bayrak Rus bayrağıdır. Rusya bayrağı'nın inik olması yan anlam olarak, Rusya'nın birlik dışında bırakılması, çıkarılması, birliğe aykırı bulunmasıdır. Rus bayrağı indirilerek, Rusya ve Dünya'ya göstergesel olarak Rusya'nın Avrupa Konseyinden çıkarıldığı gösterilmek istenmektedir (Fotoğraf 9).

### **Fotoğraf 10-Le Figaro**



**Fotoğraf 10: Véronique de Viguerie / Le Figaro (t.y.)**

**Kaynak:** <https://www.lefigaro.fr/photos/cinquante-jours-d-enfer-les-visages-de-la-guerre-en-ukraine-20220414>

Fotoğraf 10 açıklaması: Ukraynalı yaşlı kadın çaresiz bir şekilde evini beklemektedir.

Fotoğrafta duran yalnız yaşlı kadın yan anlamsal olarak, fotoğraf 5'teki aynı anlamları taşımaktadır. Yan anlam olarak savaşın karanlık yüzü, zalimlik gösterilebilir. Fotoğrafi çeken muhabir, fotoğrafın hikayesini şöyle anlatmaktadır:

“76 yaşındaki Ludmilla, Irpin'de doğdu ve orada öleceğine yemin ediyor. Bu nedenle, çatışmalar Kiev'in eteklerindeki bu zengin küçük kasabayı harap ettiğinde ve yerlilere göre her türlü savaş suçunu işleyerek Ruslar oraya yerleşince, Ludmilla kaldı. “Evimin etrafındaki alçak duvar sayesinde her şeyi duydum ama hiçbir şey görmedim” diyor. Rus askerleri gidince hasarı görmek için dışarı çıktı... Ve şehrini "temizlemeyi" kafasına koydu, evinin etrafındaki enkazları topluyor. "Elimde kalan tek şey zaman," diye içini çekti” (Fotoğraf 10).

Mevcut resim, yaşayan evlerin yöneticiler tarafından yıkıldığı ve sakinlerin bir yerden diğerine göç ettiği bu tür deneyimlerin tasviridir. Görüntü, evlerin yıkımını, canlıların durumunu, endişeleri ve sosyal sistemi tasvir etmektedir. İnsanlar arasında sosyal normlar ve değerler bolluğu vardır ve hayat onlar için yıkılmış gibidir.

### Fotoğraf 11-Euronews



**Fotoğraf 11: Vadim Ghirda/AP, Fear in Andriivka, (6 Nisan 2022)**

**Kaynak:** <https://www.euronews.com/culture/2022/04/19/20-of-the-most-powerful-photographs-taken-in-the-first-weeks-of-the-russia-ukraine-war>

Fotoğraf 11 açıklaması: Ukrayna'nın Andriivka kentinde Rus işgali altında kalan 99 yaşındaki kadın gelini tarafından teselli ediliyor.

Yan anlamsal olarak görüntülerin görünümünde, sunulan görüntü, merkezdeki kadının gözündeki çaresizliği ve umutsuzluğu anlatmaktadır (Fotoğraf 11).

### Fotoğraf 12- Le Figaro



**Fotoğraf 12: Véronique de Viguerie / Le Figaro (t.y.)**

**Kaynak:** <https://www.lefigaro.fr/photos/cinquante-jours-d-enfer-les-visages-de-la-guerre-en-ukraine-20220414>

Fotoğraf 12 açıklaması: Bebeğini kurtarmaya çalışırken yaralanan Ukraynalı genç kadın.

Fotoğrafta hastane yatağında yatan yaralı bir kadın vardır. Fotoğrafın yan anlamı annelik, fedakarlık, korku ve çaresizliktir. Muhabir, fotoğrafın hikayesini şöyle aktarmaktadır:

“27 yaşındaki OLGA, kaldığı bina bir Rus füzesi tarafından vurulduğunda Kiev'deki evindeydi. Refleks olarak kendini yeni doğan bebeğinin üzerine attı. "Küçük Veronika'mı kanlar içinde görünce panikledim. Neyse ki akan sadece benim kanımdı, diye ifade ediyor genç kadın. Pediatrik onkolojide uzmanlaşmış ancak 24 Şubat'tan bu yana çok sayıda savaş yarası alan Okhmatdyt hastanesinde, doktorlar ona, şüphesiz kızının hayatını kurtardığını söylediler. Onunla tanıştığımızda, Olga birkaç kelimeden fazlasını söyleyemeyecek kadar şaşkıncı ve 6 haftalık kızına boş boş bakıyordu” (Fotoğraf 12).

## Türkiye Basını

### Fotoğraf 13- Hürriyet



**Fotoğraf 13: Tweetdeck, (12 Mayıs 2022)**

**Kaynak:** <https://twitter.com/Hurriyet/status/1524796545035558914>

Fotoğraf 13 açıklaması: Çinli bir gazeteci tarafından çekilen video fotoğrafı

Fotoğraf düz anlamıyla bir patlama fotoğrafı. Yan anlamında savaş neticesiyle patlama, havaya uçurma iki tarafta farklı yan anlamlar içermektedir. Vurulan taraf Rusya yani Rus tanklarıdır. Tüm dünyaya gücünü ve egemenliğini dikte etmeye çalışan Rusya için bu büyük bir zafiyettir. Bu açıdan fotoğraf zayıflık, yetersizlik, hata gibi yan anlamlar barındırmaktadır. Öte yandan Ukrayna



açısından yan anlamları mücadele, sıcak savaş, alt etme, zafer denilebilir. Bu fotoğraf, vurulan onlarca Rus tankından yalnızca biridir. Olayı haberleştirenler, Rus tanklarına metaforik bir benzetmeyle “yürüyen tabutlar” demektedir. Rusların sistemsel hatası nedeniyle bu lakap takılmıştır.

(<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/akilalmaz-anlari-kaydetti-rus-tanki-boyle-havaya-uctu-42061101>)

### Fotoğraf 14-Hürriyet



**Fotoğraf 14: Derleyen: Sedef Batı /Hürriyet (26 Mart 2022)**

**Kaynak:** <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/6-yasindaydi-7-kez-vuruldu-olmek-icin-cok-gencim-dedi-saatler-sonra-hayatini-kaybetti-42028844>

Fotoğraf 14 açıklaması: Ukrayna savaşında hayatını kaybeden küçük çocuk ölmeden önce...

Fotoğrafın yan anlamı masumiyet, savunmasızlık, acımasızlıktır.

“Cansız bedeni Kiev'de bir hastanenin bodrum katında bekletildi. Başında kimse yoktu. 7 kurşun darbesi ile hayatını kaybeden çocuk; annesi ve kardeşi hastanede tedavi görürken sessiz sedasız toprağa verildi. 6 yaşındaki Maxym, Kiev'deki savaşın ilk kayıplarından biri...” (Fotoğraf 14).

### Fotoğraf 15- Sözcü



Fotoğraf: Wolfgan Schwan, AA, Donetsk/Ukrayna, (25 Şubat 2022)

Kaynak: <https://sozcu.reklam.com/5911-2/>

Fotoğraf 15 açıklaması: Rusya-Ukrayna savaşının simgesi olan bu fotoğraf, dünyada birçok medya tarafından kullanılmıştır. Fotoğraftaki mavi gözlü yaralı kadın 52 yaşındaki Olena Kurilo'dur. Rusya bombardımanından yaralı olarak kurtulmayı başarmıştır.

Fotoğraf düz anlamıyla yaralı bir kadını göstermektedir. Yaralı kadın sarı saçları ve mavi gözleriyle Ukraynalı kadınların temsilidir. Onun yaralı yüzü ve sargılı başı da Rusya-Ukrayna savaşının simgesi olmuştur. Öğretmen olan Kurilo, röportajında bugüne kadar kendilerinin tarih derslerinde savaşı anlattıklarını, birgün başına aynı şeyin geleceğini hiç düşünmediğini belirtmektedir. Bu fotoğraf yan anlam olarak korkuyu, dehşeti, savaşın acımasızlığını ve çaresizliği simgelemektedir. Sözcü bu fotoğrafı "Savaşta zenginler kaçır, yoksullar ölür" başlığıyla birinci sayfasına taşımıştır. Orjinali "Savaşı zenginler çıkarır, yoksullar ölür" olan sözü Jean Paul Sartre'ye aittir. Sözcü, yaralanan ve ölen insanların çoğunlukla halkın yoksul ve orta halli kesimleri olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla fotoğrafın yoksullukla ilintili de bir anlamı vardır (Fotoğraf 15).

## Fotoğraf 16-Sözcü



Fotoğraf 16: K.y. / Sözcü(t.y.)

Kaynak: <https://www.sozcu.com.tr/2022/dunya/rusya-cernihivde-ortaokul-ile-yatili-okulu-vurdu-3-olu/>

Fotoğraf 16 açıklaması: Rus ordusunun Çernihiv bölgesindeki bir ortaokul ile yatılı okulu hedef aldığı saldırı gösterilmektedir. Olayda 3 kişi hayatını kaybetmiş, 12 kişi de yaralanmıştır.

Fotoğraf ilk bakışta sadece yıkıntı binaları göstermektedir. Ama yıkılan sadece binalar değil, bütün bir sistemdir. Bu bir ev, yuvaysa bir ailenin yıkımı ve çaresizliğidir aynı zamanda. Bu bir okulsa eğitim sisteminin yıkımıdır. Düzenli olarak sürmesi gereken eğitimin sekteye uğramasıdır. Bir milletin çocuklarının, gençlerinin, ülkenin geleceğinin de zarara uğratılmasıdır. Bir ülkenin olmazsa olmazı özgürlük, eşitlik, kardeşlik ilkelerinin yara almasıdır. Sınırdaki bir ülkenin verdiği zararlar o ülkenin barışa, eşitliğe ve özgürlüğe olan inancı sarsılmaktadır (Fotoğraf 16).

## Rus Basını

### Fotoğraf 17 - The Moscow Times



**Fotoğraf 17: Oleksandr Demianiv / AFP (24 Ağustos 2022)**

**Kaynak:** <https://www.themoscowtimes.com/2022/08/24/russia-ukraine-spar-at-un-over-nuclear-plant-dangers-a78641>

Fotoğraf 17 açıklaması: 31 yaşındaki yoga koçu Daria Steniukova, geçen ay Rus hava saldırılarının isabet ettiği Vinnytsya'daki bombalanan dairesinde bir düğün fotoğrafı çekimi sırasında poz veriyor.

Bu fotoğrafta yıkıntı evin odasında beyaz kıyafetli ve elinde çiçek tutan bir kadın görülmektedir. Kadının üzerindeki beyaz kıyafet gelinliktir. Normal şartlarda gelinler özel



günlerini temiz ve güzel bir odada geçirirler. Bu fotoğrafta tam tersi heryer karışmıştır; duvarlar yıkıktır, yatak bile gözükmektedir. Fotoğraf yan anlamsal olarak karmaşa, hayal kırıklığı ve endişeyi göstermektedir. Rusya Ukrayna savaşı nedeniyle insanlar en özel günlerini bile mutlu bir şekilde yaşayamamaktadır. Dolayısıyla savaş a'dan z'ye herkesi olumsuz etkilemektedir (Fotoğraf 17).

### Fotoğraf 18- The Moscow Times



**Fotoğraf 18: Natacha Pisarenko / AP Photo / TASS**

**Kaynak:** <https://www.themoscowtimes.com/2022/06/03/in-photos-100-days-of-russias-war-in-ukraine-a77855>

Fotoğraf 18 açıklaması: Ukrayna'nın Borodyanka kentinde bir kız, bombalama sonucu harap olan evlerin önünde bisiklete biniyor.

Rus basını tarafından çekilen bu fotoğrafta sanki normal hayatın sürdüğü algısı verilmeye çalışılmış. Her ne kadar evler ve sokaklar bombalardan zarar görse de insanlar zarar görmüyormuş hissi uyandırmaktadır. Rusya basını kullanılamaz hale gelen sokak, okul, evleri ve yaralı insanlar ve ölüleri göstermekten imtina etmekte ya da daha çok savaşı normalleştirmeye yarayan görselleri kullanmaktadır (Fotoğraf 18).

### Ukrayna Basını

### Fotoğraf 19- Kyiv Independent



**Fotoğraf 19: @IAPonomarenko/Kyiv Independent**

**Kaynak:** <https://twitter.com/KyivIndependent/status/1518265679622852611>

Fotoğraf 19 açıklaması: Bucha'daki merkezi Vokzalna Caddesi, kasaba Rus güçlerinden kurtarıldıktan hemen sonra 3 Nisan'da (solda) ve 24 Nisan'da (sağda) görülüyor.

Sağdaki fotoğraf sakin sessiz bir sokağı göstermektedir. Soldaki fotoğraf savaşın etkisiyle parçalanmış yol ve araçları göstermektedir. Sağdaki fotoğrafta gökyüzü açık ve aydınlıktır. Soldaki fotoğrafta hava pusludur. Soldaki fotoğrafta yan anlam olarak yıkım, şiddet ve düzensizlik simgelenmektedir. Sağdaki fotoğrafta havanın aydınlık olması ve sokağın sessiz ve boş olması umut, huzur, yeniden doğuş ve düzeni simgelemektedir. Sokağın Rus güçlerin olduğu an (3 Nisan) ve Rus güçleri çekildikten sonraki hali (24 Nisan) gösterilerek savaşın olumsuz etkilerine rağmen Ukrayna'nın güçlü ve kararlı bir ülke olduğu algısı verilmektedir. Burada savaş-barış, kaos-düzen, aydınlık-karanlık gibi karşıtlıklar ekseninde savaş temsil edilmektedir (Fotoğraf 19).

### Fotoğraf 20-The Kyiv Independent



**Fotoğraf 20: Pavlov Kyrylenko / The Kyiv Independent**

**Kaynak:** <https://twitter.com/kyivindependent/status/1526874563807690754>

Fotoğraf 20 açıklaması: Vali: Ruslar Avdiivka'da okulları yasaklı fosfor bombalarıyla vurdu. Yerel vali ve Donetsk Bölgesel Askeri İdaresi başkanı Pavlo Kyrylenko 18 Mayıs'ta yaptığı açıklamada, içerideki insanların okul yakılmadan önce kaçmayı başardığını söyledi.

Fotoğraftaki binada ilk bakışta göze çarpan üzerindeki amblem ve bayrak direkleriyle okul olduğunu göstermesidir. Okuldaki isler ve zarar gören duvarlar, pencereler düz anlamda yangın çıkmış bir binaya benzemektedir. Yan anlamıyla fotoğraf savaşın oluşturduğu kaos, yıkım ve şiddeti göstermektedir (Fotoğraf 20).

## Fotoğraf 21-Twitter



Fotoğraf 21: Twitter/ #Ukraine

Kaynak: <https://twitter.com/defenceu/status/1506273863168106499>

## Görsel -Trendsmap



Görsel: Trendsmap

Kaynak: <https://www.trendsmap.com/twitter/tweet/1497109168402186246>

Fotoğraf 21 ve görsel açıklaması: Ukrayna, Rus hava saldırılarını önlemek için Ukrayna üzerindeki gökyüzünü kapatması için @NATO @jensstoltenberg'e yalvarıyor: “Uçuşa Yasak Bölge şimdi ilan edilmeli!!! Ukrayna'dan vazgeçmeyin!!!” (Fotoğraf 21), “Gökyüzünü kapatın biz karayı hallederiz” (Görsel).

Fotoğraf 21’de çocuğun kıyafetleri ve elde tutulan pankartlar mavi ve sarı renklindedir. Bu renkler Ukrayna bayrağının sembolik renkleridir. Renkler, Ukrayna'yı ve Ukraynalıları oldukları gibi temsil eden sarı buğday tarlasının üzerindeki mavi gökyüzünü sembolize etmektedir: özgürlük seven, bağımsız, cesur ve canlı. Ukrayna bayrağı, eski tarihi ile Ukrayna halkının kalbinde önemli bir yere sahiptir (<https://ukraine.ua/stories/ukrainian-flag-day/>). Fotoğraf 19’da da gökyüzünün mavi olduğu fotoğraf, aynı zamanda Ukrayna bayrağını temsil etmektedir. Çocuk ve kadınların fotoğraflarda gösterilmesi, şiddete karşıt masumiyetin temsili olarak Ukrayna tarafından kullanılmasıdır. Çocuklar korunmalıdır, ülkenin korunması aynı zamanda çocukların ve tüm sivillerin korunmasıdır. Pankarttaki yazıyla çocuk ve sivil savunmasızlığı arasında bağlantı kurulmuştur: “NATO, lütfen Ukrayna üzerindeki gökyüzünü kapat!”. 2. Pankartta, mavi renk gökyüzünü, sarı renk karayı temsil edecek şekilde yazı üzerine denk getirilmiştir (Fotoğraf 21). En sonda yer alan karikatürde de fotoğraflar da olduğu gibi Ukrayna bayrağı renkleri kullanılmıştır. Fotoğrafta küçük küçük çok

sayıda roket, Ukrayna kıtası üzerinde iki büyük el göze çarpmaktadır. Eller Ukrayna'yı korumak için kıtanın üzerini örtecek şekilde çizilmiştir. Eller metaforik olarak NATO'nun hava sahasını kapatmasını sembolize etmektedir. Ellerin beyaz olması güven, iyilik anlamları taşımaktadır. Dolayısıyla NATO'ya duyulan güveni temsil etmektedir. Ellerin üzerinde görünen roketler Rusya'nın attığı roketleri simgelemektedir. Görseldeki yazı resmin anlamını güçlendirecek şekilde fotoğrafta büyük harflerle yer almaktadır: "Gökyüzünü kapatın biz karayı hallederiz". Bu sözler Ukrayna Devlet Başkanı Zelenski'nin NATO'dan destek isterken kullandığı cümledir. Daha sonra bu sözler Ukrayna'nın sloganı olarak her yerde yer almıştır (Görsel). (<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/gokyuzunu-kapatin-biz-karayi-hallederiz-demisti-kritik-kavram-ucusa-yasak-bolge>).

Rusya-Ukrayna savaşının Ukrayna basını yansımalarında genellikle yıkım ve trajedi görülmektedir. Ukraynalılar, savaşın zayıf tarafı olarak dünyaya kendilerini ezilen yıkıma uğrayan ve yardıma muhtaç olan taraf olarak göstermek amacıyla bu tarz görüntüleri sıklıkla kullanılmakta ve kendilerinin haksız bir uygulamaya maruz kaldıklarını uluslararası kamuoyuna anlatmaya çalışmaktadırlar, savaşın yıkımının ülkeyi derinden etkilediğinin kanıtı olarak yıkılmış bina ve binada asılı Ukrayna bayrağının yırtılmış halinin paylaşılmasıyla da bir ulusun çaresizliğine vurgu yapılarak yardım çağrısı dillendirilmektedir.

## 5. Sonuç

2022 yılı Şubat ayında başlayan Rusya Ukrayna savaşının Türkiye ve dünya basınına yansıyan fotoğrafları, ülkelerin savaşa yönelik görüş ve ideolojik durumlarına göre farklı anlamlar taşımaktadır. Amerika, Avrupa, Ukrayna, Türkiye basını daha çok sivillerin zarar gördüğü fotoğraflara yer vererek savaşın acımasızlığı ve Rusya'nın haksız işgalini vurgulamaya çalışmıştır. Fotoğraflarda, acı, korku, çaresizlik, şiddet ve zulüm gibi duygular ön plana çıkmaktadır. Ukrayna ile ilgili batı kaynaklı ikonik fotoğraflar duygusal öfke, masumiyet tasviri ve güçsüzlük duygusunun ortak izlerini göstermektedir. Bu fotoğraflar dünyadaki izleyicilere savaş mağdurlarının yaşadıklarını anlama ve empati kurmaları yönünde bir etki uyandırabilecek niteliktedir. İnsanların kana bulandığı, yaralandığı, evlerinin bombalandığı görüntüler ulusal ve uluslararası diplomasiye karşı güvensizlik oluşturmaya yetecek güçtedir denilebilir. Ayrıca fotoğraf alt yazıları, savaş-barış, öfke-sempati, zalim-masum, endişe-umut, cesaret-korkaklık karşıtlıklar ekseninde oluşturulan mitlerle savaşın genel temsilini sunmaktadır. Ukrayna basınına destekleyen kaynaklar, olumlu olanları Ukrayna'ya, olumsuz olanları Rusya'ya mal etmiştir. Yan anlam olarak Ukrayna açısından "Egemenlik ve özgürlük isteyen bir ülkenin bağımsızlık mücadelesi vermesi ve direnişi", dostluk ve düşmanlık miti üzerinden, bizler-onlar şeklinde bir dille sunulmuştur.

Günümüz modern dünyasında savaşın şiddetinde bir azalma olmamakla beraber, bu durum insanların da geleceğe güvensiz bir şekilde bakmalarına sebep olmaktadır. Savaş, masum insanları yıkımın bir parçası haline getirerek, mağdurların üzerinde uzun süre geçmeyecek travmalar oluşturmaktadır. Halklar daha yüksek sesle insanca yaşamının koşulu olarak, egemenlik, güvenlik ve özgürlük istemekte; dijital medya aracılığıyla artık daha geniş kitlelere sesleri ve görüntülerini ulaştırabilmektedir.

Rusya tarafına bakıldığında, Rusya basınına yansıyan fotoğraflar daha çok Rusya'nın gücünü tüm dünyaya ispatlamaya dayalı militarist fotoğraflar şeklindedir. Ağırlıkla Rusya devlet başkanı Putin, savaş araçları, diplomatik görüşmelere ait fotoğraflar yayınlanmaktadır. Ayrıca Ukrayna'dan verilen görüntülerde hayatın normal bir şekilde devam ettiği, sivillerin zarar görmediği algısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Özetle, araştırmanın sonucunda fotoğrafların haber kaynaklarının ideolojileriyle doğru orantılı olarak yer aldığı, Ukraynayı destekleyen yayınlarda mağduriyet, trajedi ve insan hakları ihlalleri, Rus kaynaklı fotoğraflarda ise daha çok savaşın haklılığı ve askeri gücü vurgulayan mitlerin ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Dünyada toptan, tüfekten, silahtan daha etkili bir şey varsa o da fotoğraf ve söylemdir. Söyleme karşı mücadele yine söylemle etkilidir. İşçi savaşa taşıyan ve kan dökmeye vardırın liderlerin göz ardı etmemesi gereken bir şey var ki o da adaletsizliğe meydan okuyan medya iletilerinin gücüdür ve adalet, denge ve tutarlılıktan bahsetmek daha iyi bir fotoğraf ve dil bulmadan mümkün değildir.

### **Kaynakça**

Alkanalka, M., Önder, E., & Bolgün, E (2022). *Rusya-Ukrayna Savaşı*. İstanbul: Ülke Politikaları Vakfı.

Barthes, R. (1996). *Göstergeler İmparatorluğu*. İstanbul Yapı Kredi Yayınları.

Barthes, R. (2016). *Camera Lucida- Fotoğraf Üzerine Düşünceler*. Kadıköy: Altıkırkbeş yayın.

Beckman, K. (2009). Nothing to say: the war on terror and the mad photography of Roland Barthes. *Grey Room*, (34), 104-134.

Blacker, U. (2022). Writing around War: Parapolemics, Trauma, and Ethics in Ukrainian Representations of the War in the Donbas. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*, 9(1), 17-35.



Hüppauf, B. (1993). The emergence of modern war imagery in early photography. *History and Memory*, 5(1), 130-151.

Gervais, T., & Morel, G. (2020). *The Making of Visual News: A History of Photography in the Press*. Routledge.

Metz, C. (1990). *Film Language: A Semiotics of the Cinema*. Chicago: The University of Chicago Press.

Rifat, M. (2013). *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Rohe, S., Farooq, S. A., Shah, M., & Rashid, M. (2022). Description Of Life Experiences Through Images Of War Effected People In Modern Age, A Semiotic Analysis Study. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 19(1), 1464-1487.

Umunç, C. (2021). *Yapısalcılık, Göstergebilim ve Medya*. Eleştirel Medya Kuramları kitabı içinde (s.185-211), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Uyaniker, H. (2018). Kırım Sorunundan Donbas Savaşına Rusya-Ukrayna Uzlaşmazlığı. *Karadeniz Araştırmaları*, 15(59), 137-168.

#### İnternet Kaynakları

Defense of Ukraine (Mayıs 2022), <https://twitter.com/defenceu/status/1506273863168106499>, Erişim tarihi:05 Mayıs 2022.

Euronews (Mayıs 2022), <https://www.euronews.com/culture/2022/04/19/20-of-the-most-powerful-photographs-taken-in-the-first-weeks-of-the-russia-ukraine-war>, 20 of the most powerful photographs taken in the first weeks of the Russia-Ukraine war, Erişim tarihi: 05 Mayıs 2022.

Firstpost (Mart 2022). <https://www.firstpost.com/world/watch-ukrainian-woman-confronts-russian-soldiers-netizens-laud-her-bravery-10408911.html>, Watch: Ukrainian woman confronts Russian soldiers; netizens laud her bravery, Erişim Tarihi: 21 Mart 2022.

Hürriyet (Mayıs 2022), <https://twitter.com/Hurriyet/status/1524796545035558914>, Akıllamaz anları kaydetti, Rus tankı böyle havaya uçtu, Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2022.

Hürriyet (Mayıs 2022), <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/6-yasindaydi-7-kez-vuruldu-olmek-icin-cok-gencim-dedi-saatler-sonra-hayatini-kaybetti-42028844>, Ölmek için çok gencim dedi, saatler sonra hayatını kaybetti, Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2022.

Hürriyet (Mayıs 2022). (<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/gokyuzunu-kapatin-biz-karayi-hallederiz-demisti-kritik-kavram-ucusa-yasak-bolge>), Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2022.

Le Figaro (Mart 2022), <https://www.lefigaro.fr/photos/cinquante-jours-d-enfer-les-visages-de-la-guerre-en-ukraine-20220414>, Cinquante jours d enfer les visages de la guerre en Ukraine, Erişim tarihi: 05 Mayıs 2022.

Le Monde (Mart 2022), [https://www.lemonde.fr/international/article/2022/04/03/guerre-en-ukraine-autour-de-kiev-scenes-de-desolation-apres-le-retrait-des-forces-russes\\_6120369\\_3210.html](https://www.lemonde.fr/international/article/2022/04/03/guerre-en-ukraine-autour-de-kiev-scenes-de-desolation-apres-le-retrait-des-forces-russes_6120369_3210.html), Guerre en Ukraine, Erişim Tarihi: 22 Mart 2022.

Le Monde (Mart 2022), [https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/08/28/ukraine-six-months-of-war-in-pictures\\_5995009\\_4.html](https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/08/28/ukraine-six-months-of-war-in-pictures_5995009_4.html), Ukraine six months of war in pictures, Erişim tarihi: 05 Mayıs 2022.

Nytimes (Mart 2022), <https://www.nytimes.com/article/russia-invades-ukraine-photos.html>. Ukraine under attack: Documenting the Russian Invasion, Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2022.

Nytimes (Mart 2022), <https://twitter.com/search=civiliansinUkrainearetryingtoprotect>. Civilians Ukraine Are Trying to Protect, Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2022.

Sözcü (Mayıs 2022), <https://sozcureklam.com/5911-2/>, Rusya Ukrayna'yı Sabaha Karşı Vurdu, Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2022.

Sözcü (Mayıs 2022) , <https://twitter.com/search>, Rusya Çemihivde ortaokulu ve yatılı okulu vurdu: 3 ölü, Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2022.

The Kyiv Independent (Mayıs 2022), <https://twitter.com/KyivIndependent/status/1518265679622852611>, Bucha, Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2022.

The Kyiv Independent (Mayıs 2022), <https://twitter.com/kyivindependent/status/152687456>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022.

The Moscow Times (Mayıs 2022), <https://www.themoscowtimes.com/2022/08/24/russia-ukraine-spar-at-un-over-nuclear-plant-dangers-a78641>, Russia Ukraine Spar At Unover nuclear plant dangers, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022

# Hacı Molla Muhammed Nahçıvaninin "Sahabad-Dumu" Eserinde

## Şehadet Zirvesi

Sabuhi İBRAHİMOV<sup>1</sup>

### Özet

Makale, Nahçıvan yazarı Hacı Molla Muhammed ibn Meşheddi Baba bin Bayramali Kangarlı Nahçıvani'nin Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Şubesi Elyazmaları Fonunda muhafaza edilen kitaplarının çeşitli yönlerde metnşünaslıq bakımından araştırılması hakkında bilgi vermektedir. Yazarın şimdiye kadar beş kitap yayınladığı ortaya çıktı. Bu kitaplardan biri azerice, biri azerice, arapça ve farsça, üçü ise farsça yazılmıştır. Eserlerinin matbaa niteliğinden dolayı bir kısmı “vesayet”, “sayfalandırma” şeklinde yayımlanmış, bir kısmı ise sade bir şekilde kaleme alınmıştır. Saklama ve sayfalama, satırın ilk kelimesinin sayfanın sol alt köşesine, son satırın sonundaki ikinci sayfaya geçmeden önce sayfa sırasını kaybetmeden yazılması ve ardından yeni satırın yeni bir satıra yeniden yazılması anlamına gelir. Yazarın eserleri ağırlıklı olarak hat örnekleriyle kaleme alınmıştır. Bildiğiniz gibi eski matbu kitapların zamanın gereklerine göre basım özellikleri; arapça bilimsel kitaplar, farsça ve geleneklerimize ait kurgu kitaplar ve Azerbaycan dilinde günlük yaşam kitapları yayımlandı ve bu kitaplar geniş bir okuyucu kitlesine sahipti.

Çalışmanın ana eseri olan “Sahabad-Dumu” (“Bulutların Gözyaşları”), Ali Ekber (as)'ın şehadet şerbetinin içilmesi başta olmak üzere, şehidin doruk noktasından sahneleri ve Ehl-i Beyt'den nasıl ayrıldığını değerlendirmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Hacı Molla Muhammed Nahçıvani, Nahçıvan, “Sahabad-Dumu”, Ali Ekber, el yazması, metin, şehitlik, kahramanlık.

## Hacı Molla Muhammed Nahchivani Martyr Summit in

### "Sahabad-Dumu"

#### Abstract

The article gives information about the research of the Nakhchivan writer Haji Molla Muhammed ibn Mashhaddi Baba bin Bayramali Kangarli Nakhchivani's books, which are preserved in the Manuscripts Fund of the Nakhchivan Branch of the Azerbaijan National Academy of Sciences, in terms of text in various aspects. It turns out that the author has published five books so far. One of these books was written in Azerbaijani, one in Azerbaijani, Arabic and Persian, and three in Persian. Due to the printing nature of his works, some of them were published in the form of "guardianship", "pagination", and some of them

---

<sup>1</sup>Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Şubesi Elyazmalar Fonu, Elyazmaların Kataloqlama Daire Başkanı, Felsefe Doktoru, Doçent, Azerbaycan, Nahçıvan MR. Haydar Aliyev prospekti 35, AZ 7000. E-posta: [s.ibrahimov71@mail.ru](mailto:s.ibrahimov71@mail.ru)

were written simply. Storing and paging means that the first word of the line is written in the lower left corner of the page, without losing the page order, before switching to the second page at the end of the last line, and then the new line is rewritten on a new line. The works of the author are mainly written with examples of calligraphy. As you know, the printing features of old printed books according to the requirements of the time; Arabic scientific books, Persian and traditional fiction books and daily life books in Azerbaijani language were published and these books had a wide readership.

The main work of the study, "Sahabad-Dumu" ("Tears of the Clouds"), evaluates the scenes from the climax of the martyr, especially the drinking of the martyrdom sherbet of Ali Ekber (as), and how he separated from the Ahl al-Bayt.

**Keywords:** Haji Molla Muhammed Nakhchivani, Nakhchivan, "Sahabad-Dumu", Ali Akbar, manuscript, text, martyrdom, heroism.

## Giriş:

Hacı Molla Muhammed Nahçıvani'nin hangi yılda doğup öldüğü bilinmemekle birlikte, yöre halkı onun 19. yüzyılın ortalarında Nahçıvan'ın Şahab semtinde doğulduğunu söylüyor. Memleketi Nahçıvan'a dönüp Nahçıvan'ın vaizi oldu " dini lider, akhund, gazi". 1905-1906 ve 1918-1920 yıllarında halkın yanında olduğu ve kışkırtıcı düşmanlara karşı güçlü bir direniş gösterdiği yadsınamaz. Zira mahalli aydınlara göre 1920 yılında İngilizlerin Nahçıvan'da geçici olarak kaldıkları ve aralarında arap komutanların bulunduğu sırada ve onlar mescide namaz kılmak için geldikten sonra arapça bir konuşma sırasında Hacı Molla Muhammed Nahçıvan'ı şöyle demiştir: "İngilizler burada kalmadılar ama bir süre sonra gidecekler. Ermenilerin kafası kesilecek. Onlar gider gitmez saldırınızı düzenleyin" dediler.

Ayrıca H.M. Nahçıvani'nin vatansever bir insan olması ve aynı zamanda aydın bir rolü oynaması, onun 19 sayfalık dilimizin saflığı konusunda önde gelen pedagog Mohammad Taghi Sıdgi ile derin yazışmalarıydı. Bu mektup halen Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Şubesi Elyazma Eserler Sandığı'nda muhafaza edilmekte ve korunmaktadır.

Ne yazık ki bu yenilmez aydınının 1920'den sonra Nahçıvan'da kalması mümkün olmadı ve Necefî-Eşref'e taşındı, ancak kendisini yabancı bir ülkede yabancı olarak görmedi ve ilmîni mükemmelleştirdi. Sonra ise "منصب نائب رئيس الجامعة" -Üniversite Rektörünün naibi oldu. Bu görevdeki çalışmaları, yerel Azerbaycanlıların, özellikle Nahçıvanlıların orada eğitim görmeleri ve yüksek öğrenim görmeleri için temel oluşturdu. Ayrıca Nahçıvan'ın önde gelen İslam alimlerinden biri; - Garavi Ordubadi, Alguli Mirzayi Nahçıvani, Hacı Mohammadsharif Ordubadi, Şeyh Mohammad Gasim Ordubadi, Hacı Mohsun Nahçıvani, Mevla Muhammed Nahçıvani, Seyyid Murtaza Nahçıvani, Abdussamad Nahçıvani, Seyyid Hacı Nakhçıvani , Ali Ekber Sharuri ve diğerleri.

Hacı Molla Muhammed Nahçıvani'nin dini ve ilmî çalışmalarının temelini oluşturan ilk kitap, h.q. 1309-da (miladi-1887) "Sahabad-Dumu" (Bulutların Gözyaşları) olmuştur. Eser, İslam tarihi ile birlikte Kerbela olayının özelliklerini, içinde meydana gelen herhangi bir olayın

kronolojik sırasını ve bunun sonucunda evrensel fikirlerin varlığını, milli ve manevi değerlerin değerlendirilmesini, ahlaki değerleri ele almaktadır. Eser azerice yazılmıştır.

Yazarın ikinci kitabı h.q. 1312-de (miladi-1892) "Kashkulu-Nur" (Işıklı tencere) idi. Kitap öğretici sözler, öğütler, Kuran ayetleri, hadisler ve bazı tarihi olaylarla doludur. Eser esas olarak üç dilde yazılmıştır: azerice, arapça ve farsça.

Yazarın üçüncü kitabı "Durratul-abrar" (Söylenmeyen inciler) h.q. 1315-te yayımlandı. (miladi-1894). Eser, ağırlıklı olarak farsça hat desenli yazılmıştır. H.M. Nahçıvani'nin bu kitabı değerli bilgiler açısından zengindir. Yazar, Nahçıvan'ın sosyal çevresinin oluşumunu saf ve sağlıklı bir şekilde, mantıksal, bilimsel anlayış temelinde hareket ederek, düşünce sürecinin birçok alanını, manevi alanı v.b. gelişme amacıyla çok derin ve aynı zamanda ilginç kaynaklara yönelmiştir. Eserde yaşanan aklın bilimsel ve felsefi duygu ve tezahürleri sarsılmaz.

Hacı Molla Muhammed Nahçıvani'nin dördüncü "Gürretül-Absar" ("Gözlerin Nuru") h.q. 1317-de (miladi-1896) yazılmıştır. Ayrıca özel bir bilimsel öneme sahiptir. El yazması İslam felsefesini yansıtır. Yazar, milli ve manevi değerlerimizi, milli kültürümüzü, felsefi dünya görüşümüzü ve kültürel mirasımızı "Çeyrek" (yani dört sembolik, dörtlü) şeklinde yorumlamıştır. Yazar dünyayı, gökyüzünü, okyanusları, nehirleri, mektupları, melekleri, yönleri, göksel kitapları v.b. hakkında konuşuldu.

Dört işaretle sayılan her kelimenin mantığa uygun özü, "Gurret-i Absar" kitabının dört bölümden oluşan olaylarla ilgili olmasıdır. Giriş bölümünün ardından ilk bölüm, İslam'ın yaratıcı kurucusu Hz. Muhammed'in hayatını ve çalışmalarını, 23 yıllık peygamberlik döneminde elde ettiği başarıları ve zorlu mücadelesini yansıtır.

İkinci bölümde Hazreti Ali'nin faziletleri, Kabe'de doğumu, Allah'ın mucizevi evi, mescitte Allah'ın evinde şehadet etmesi, sevgili Peygamberimize layık bir velisi olması ve İslam'daki kahramanlıkları.

Üçüncü bölümde, Peygamberimiz (s.a.v.)'in babasından sonra çok sevdiği Fatıme-yi-Zahra kızının başına gelen dramlar, başına gelen dayanılmaz kayıp ve ölüm sebepleri ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Dördüncü bölümde, İmam Hasan'ın (a.s) şanlı hayatı, faziletleri ve başına gelen büyük dramlar birkaç aşamada anlatılmaktadır.

Hacı Molla Muhammed Nahçıvani'nin "Gurratul-Absar" adlı eseri özel bir bilimsel öneme sahiptir. Elyazması İslam felsefesinin birçok alanını kapsıyordu.

Hacı Molla Muhammed Nahçıvani'nin beşinci eseri "Mezahirü'l-Enver" (Işık Mekânları) h.q. 1319-da basılmıştır (miladi - 1898). Bu eser, özünde, dönemin Müslüman eğitimi alanında gerekli görülen derin düşünce ve konuları ifade etmektedir.

Yazar hakkında geniş bilgi Necefî-Eşref okulunun arşivlerinde bulunabilir.

### **Çalışmanın ana içeriği**

“Bahr-ül-Mesaib” kitabının üçüncü cildinin 169-cu sayfasında bu hadisin “Lisân-ı Vaizin” kitabından olduğu rivayet edilmektedir: “Cennette bir ağaç vardır ki aslı Müminlerin Emiri'nin evindedir. Ağacın o yaprağı, Bozrgvar Şiilerinin sayı kadardır. Fakat ne zaman bir Şia ölse, ağaçtan bir yaprak yere düşer ve bir Şia ne zaman iman etse, ondan bir yaprak islanır. Sanki o ağaçtan bir yaprak düşmüş gibi, Evânül-Malikel-movt'tan biri onu alıp, Hazret-i Azrayil'in (a.s) hizmetine getirdi. Cənabi Azrayil o yaprağın üzerinde, o yaprağın sahibinin adını okur, ya bizzat kabul eder ya da avanalardan birine döner. Bu yaprakların tazeliği ve güzelliği, sahiplerinin statüsüne atfedilebilir” (174 :1309 . نخجوانی).

"Eğer özel bir hadise göre Cebrail Bey tablete bakar ve onu ammer ve Acâl'den (ölüm çağına ulaşmış olanlar) Xalaiqi-lövhiden istinbat (görüleşi için xülaresini) edər. Müminlerin Emirin'in izni olmayan kimse, bütün dünyanın amelini kabul etmez. Herkesin zihninde Rab'den izin ister. Fakat bir gün Malikil-mevtun'un avanlarından birini gördü ve o ağaçtan büyük ve çok parlak bir yaprak düştü. Bedeni onu almak için titredi ve vahşet ve terör onu yuttu. Meleklerden bazıları ona yardım edip onu Malikil-mawt'a getirdiler. Meleğin bakışları o yaprağa düşecek olan taca çarptı. Üzüldü ve dedi ki:

Va veyla! Seyyid eş-Şuhaadah ve Khamis Ali Aba'ya (Ali Aba'nın beşincisi; İslam'da Muhammed (a), Ali (a), Fatıma (a), Hasan (a) ve Hüseyin'dan (a) oluşan Ali Aba adında bir beşli vardır. Hüseyin (as)) Makbuz-ruh zamanıdır. Sonunda sessizce Müminlerin Emiri'nin kalesine gitti ve ondan İmam Hüseyin'in (a.s) ruhunu taklit etmesini istedi. Müminlerin Emiri'nin yere düştüğünü gördü. Ama o kalede değil. Sonra dünyanın yanına baktı ve Abi Turab'ın (Ali'nin lakaplarından biri) mübarek başını Turabi-Kerbela'ya (Kerbela ülkesi) koyduğunu gördü. Fakat Azrayil Bey Kerbela'ya geldi ve Müminlerin Emiri Hüseyin'in (as) mazlum Hüseyin'in yaralı kanlı başını aldığını gördü, mübarek dizine baktı ve ağladı. Azrayil edebi sandığına fısıldadı:

Yoksa Müminlerin Emiri'ne, bu mazlumun ruhunu bedeninden almama izin vermesini mi emrediyorsunuz? İmam dedi ki:

Ey Azrail, oğlunun annesi Fatıma-Zehra gelinceye kadar biraz sabret. Bu durumda bir kargaşa (panik ve gürültü) oldu ve bir melek hızla geldi ve "Ey Müminlerin Emiri, Fatıma'ya o kadar çabuk ulaş ki, kendini Hz. Ali Ekber'in omuzlarına koyuyor" ve bayılmıştı diye şikayet etti”(174 :1309 . نخجوانی).

### **İmam Hüseyin'in Ali Ekber'e Karşı Zaferi**

Meftahü'l-Cennet kitabında bir başka rivayet de şöyledir: “İmam Hüseyin (a.s), sanki Hazret-i Ceddi Resulullah'ın vefatı yenilenmiş gibi yüksek sesle ağlayan Ali Ekber dışında Kerbela şehidlerinin hiçbirini için ağlamadı, Onun şabihi (benzeri) Ali Ekber'di.

Yine, meydana ulaştığında yedi kez - ya Ali ya babasının oğlu - bağırarak Ali Ekberi dışında hiçbir şehit bu kadar yüksek sesle çağrılmamıştı! (Ey Ali, ey oğlum!).

Öyleyse Yezid, şimri-şeriri'den (lanetli şimri) öğrendi ki, ey şimri, o kadar möhneti-müsibet ki, Kerbelada İmam Hüseyne yetişdi, ulaştı, heç oldu ki, senin nəhs (tərs) olumsuz kalbiniz o mazlum için yanmasın?

Dedi ki: Ey Yezid, Ali Resul'e kalbimde merhamet yoktu. Zor (katı) olan gönlüm İmam Hüseyin için dört yerde yandı. Bir katta, hükmüne uymak zorunda olmasaydım, her ay mazlumlara merhamet ederdim. Daha önce oğlu Ali Ekberi'yi atdan indirdiğimizde sesi, adrikni ya abatah gibi geliyordu. İmam Hüseyin'i Ali Ekber'in yaralı kolunda büyümüş, küçük oğlunun kolu parçalanmış gibi ağlarken gördüm, güneşin önünde yere düştüğünü ve saçlarının kan içinde olduğunu gördü, kendini yere attı ve ayağa kalkıp Ali Ekber'in yanına gidemedi. Ali Ekber'in yaralı oğlunu kucağına aldı, yüzünü yüzüne gömdü, öyle şiddetli ağladı ki, bütün dünyayı yaktı, hatta ağladığının yedi katı kadar, va Aliyya va valada (aman Allah Ali! Aman Allah oğul! ) dedi” ( 175 :1309 .نخجوانى).

### **"Kataaba Masaib" kitabında bahsedilen rüya ve diğer olaylar**

“Katabe Masaib”de başka bir rivayet zikredilmektedir: "Bir kimse rüyasında İmam Hüseyin'i (a.s) gördü. Kendini feda etmeni rica ettim Allah Resulü'nün (s.a.v.) Aşure günü şehadetinden en çok etkilendiğin şehadet?

Dedi ki: Beş şehit. Biri Habib, biri Kasım, biri Ali Asghar ve biri Abbas'tı. Şikayette bulunan beşinci kişi kimdi? Yine sessizdi. Ama çok ısrardan sonra, “Şehadeti ciğerimi öyle yakıp kavuran ki, yarası kıyamete kadar kapanmayan Ali Ekber” dedi ( 175 :1309 .نخجوانى).

“Maktal” kitaplarında (kesim yeri, Kerbela yeri, cinayet töredilen yer) bir Arap'ın üç nakâsının (devesinin) çalındığı anlatılmaktadır. Medine'ye gelinceye kadar ayrıntıları sordu. Nakslerinden birini bir kişinin elinde gördü ve iddia etti. Bir süredir tahtımda olduğunu söyledi. Arap, bu naqa'nın benim khanehad naqas'ımdan biri olduğunu söyledi. Bu naga'nın benim olduğuna dair üç kanıtım var. Ancak bu naqa nahr (nehr, devenin ön ayaklarını birbirine bağlayarak ve hançeri devenin iki ayağının altından ve boynundan çekerek nahr olduğu bir deve kesme yöntemidir, S.İ.) üç soxtegi olmalıdır (yanmış) ve ciğerdeki siyah noktalar kara nokta) sözümün doğruluğuna şahit ve delil olsun.

Dediler ki, "Bu üç siyah nokta ve yanık neden bu naganın karaciğerine düştü?"

Benim evimde bu naga üç çocuk doğurduğu için üçünün de bu naqa önünde öldüğünü ve karaciğerinin yandığını söyledi.

Sonra kara dağı üç yerde görmüşler ve nagayı aynı durumda Araplara teslim etmişler. Ve Ey Müslümanlar! Bir bebeğin bir hayvanı yakıp karaciğerini yaktığında insan karaciğerini nasıl yakacağını düşünün. Hele on sekiz yaşında Peygamber Efendimizin şibisini, Haşimi

lekesini, gelinin odasını ve cesedini görmeyen bir çocuk, tıpkı babası İmam Hüseyin gibi, parçalara ayrılarak kuru, kuru yerlerde vefat etmiştir ve annesi öldü Leyla'yı yakar. Böylece tüm arkadaşlarını Kıyamet Gününe kadar yakacak” (176-175 :1309 .نخجوانی).

Şeyh Müfid (as) İrşad adlı kitabında şöyle anlatır: Böylece mazlum "Khamus Ali Aba" (Ali Aba'nın beşincisi), Kerbela'nın kendisi ve arkadaşları (onunla birlikte olanlar) Mekke'den Kerbela'ya taşındı. İmam Hüseyin (a.s) at sırtında biraz uyudu. Bunun üzerine uyandı ve üç defa dedi ki: **تَا لَهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاِجِعُوْنَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ !** Ey babacığım, istercay kelimesini tekrar tekrar söylemene ne oldu?

İsterca kelimesi beş kelimedenden biridir. Çünkü İslam'ın beş anahtar kelimesi vardır:

1) Tayyibe kelimesi - Lailahe illallah, Muhammedun Resulillah, Aliyan Valiyyullah.  
**لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ عَايٌّ وَوَلِيُّ اللهِ**

2) Şehadetlik kelimesi - Aşhadu an lailahe illallah, Aşhadu anna Muhammedan Resulillah, Aşhadu anna Aliyan Valiyullah.

**اَشْهَدُ اَنَّ عَايٌّ وَوَلِيُّ اللهِ اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَّسُوْلُ اللهِ اَشْهَدُ اَنَّ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ**

2) Tevhid - kelimesi.

Bismillahir - rahmanir - rahim

Kul huvəllahi ahad.

Allahüssamed.

Lam yalid ve lam yulad.

Ve lemye kunləhu kufuvən ahadi.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

**قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ اللهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهٗ كُفُوًا اَحَدٌ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ قُلْ**

3) Faraj kelimesi - Lailahe illallahul haliymul kerim. Lailahe illallahul aliyyul azim.  
Lailahe illallahul malikil kuddüsil hakkil mübin.

**لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ الْحَلِيْمُ الْكَرِيْمُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيْمُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ الْمَلِكُ الْقَدَسُ الْحَقُّ الْمُبِيْنُ**

4) İsterca - İna lillahi ve inna ileyhi raciun kelimesi. **تَا لَهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاِجِعُوْنَ !**

İmam dedi ki: Şimdi uyuyorum. Rüyamda bir süvarinin yanıma geldiğini ve: Bu halk gidiyor, ölüm yanlarına gidiyor dedi. Ölümümüzü ilan ettiğini biliyordum. Ali Ekber (as) şikayet etti: Allah sana zarar vermesin. Haklı değilmiyiz? "Evet, kulların yurdu kendisine olan Allah'a yemin olsun ki" dedi. Ölümü umursamadığımızdan şikayet etti (bak - korku, endişe). Gerçek bizimleyken.

İmam şöyle buyurmuş: “Allah seni mükafatlandırısın oğlum Ali Ekber” (176 :1309 .نخجوانی).

## **Peygambere Benzerlik**

Seyyid ibn Tavus'un “Malhuf” kitabında bir rivayete göre Ali Ekber yakışıklı ve iyi bir adamdı.



Bu dünyada pek çok insanın Resûlullah gibi olduğu rivayet edilmiştir: Yürüme ve yürümede Fatıma el-Zehra, tevhidde Caferi-Tayyar, tepeden tırnağa İmam Hasan (a.s) çiviye göğsüne, Ali Ekber'e ise vücudunda Resûlullah'a. Şahit olan İmam Hüseyin'dir ki, bu ümmetin, Resulünüze ümmet (yaratma) ve konuşma bakımından nesih (en çok benzeyen, en çok benzeyen) bir oğulla savaştığına Allah'a şahadet eder.

Bazı rivayetlere göre Ali Ekber'in (a.s) dört Hücetullah Şibhid'i vardı; Hüsn Cemal'de Peygamber Ceddi'ye, dedesi Haydari-Safdar'a cesaretle, amcası İmam Hasani-Khunjiyar'a (kara ciğerli Hasan) belagat ile, şahadetinde babası Hüseyin-Bisar'a (başsız Hüseyin) belagatle.

“Tohfat el-Hüseyniyye” kitabında bir başka rivayet de şöyledir: Karanlık gecelerde Medine sokaklarından geçerken yüzünün nuru Medine'nin tenini ve duvarlarını o kadar aydınlatırdı ki, güneş gibi parlardı. Kıyafetlerinin ve buklelerinin kokusu sokağı doldurdu. Muhacirler ve Ensar birbirlerine Ali Ekber'in inci olduğunu müjdelerdi” (176 :1309 .نخجوانى).

### **Ali Ekber'in babasıyla konuşması**

“Müminlerin Emiri ona çok iyi davranırdı ve onun şerefine nice şiirler yazılırdı. Ali Ekber Bey'in döneminde ulema-hadis çeşitli şeylerden bahsetmiştir. Ama rahmetli Bahari'nin on sekiz sinnisi olduğuna dair bir rivayet vardır. Fazili-Derbendi yirmi beş yaşında yazıyor. Sahil Yemani, bir gün İmam Hüseyin'in (a.s) genç Beni Haşimi'yi alıp Medine civarında bir ahu gördüğü yerde onu izlediğini anlatır. Muhammed Hanefiyye Bey ata bindi ve ok attı. Okumak hata yaptı. Ahu kaçtı. Bu taraftan Şehzade Ali Ekber, ahun'u takip etti, ahun'u okla vurdu, ellerini ve ayaklarını bağladı ve İmam'a getirdi. Mazlum Kerbela, ahununu kan içinde, elleri ve ayakları bağlı görünce içini çekti ve ağladı. Ahu gözlerini devirdi ve İmam'a ve meleğe baktı. Hazret Ali Ekber'e dedi ki:

Oğul! Tanrı'yı memnun edip beni arkadaşın yapar mısın?

Şikayet etti: Ey Abatah, senin rızan Allah'ın rızâsıydı ve ben bu ahun senin rızan için avladım. İmam dedi ki: Allah rızası için bu ahun'u bırakın.

Ahun'un elini ve ayağını açtı ve onu serbest bıraktı. Sanki Ahu binadan ayrılmıştı, Hazret ahun'a bakıyordu ve ağlıyordu.

Cenabi Ali Ekber şikayet etti: Neden sonsuza kadar ağlıyorsun?

Keennehu (sanki o) dedi ki: Oğul! Nazm...

Benim hayalıma sehayi-Kerbela geliri,  
Cefayi-şimr sitemkar biheya geliri.  
Bu gül camalıva hesret, qerib atan qalacaq,  
Ali, Ali deyiben Kerbelada axtaracaq.

“Makatil” kitabında zikredilmektedir: “Cenabi Yûsuf, şekil ve güzellik olarak İshak'a çok benziyordu. Babası Yakup, Yusuf'u çocukları arasında çok severdi ve İshak'ın zamanını hatırladığında Yusuf'un yüzüne bakar ve onda teselli bulurdu. Ayrıca İmam Hüseyin (a.s) Ceddi Resulullah'ı (a.s) ne zaman hatırlasa Ali Ekber'in güzel yüzüne bakmakla teselli bulurdu. Medineliler Peygamberimiz (sav)'in güzelliğini özledikleri zaman gelip Ali Ekber'in güzelliğine bakar, teselli ve huzur bulurlardı. Yezid lanetli, Seyyid es-Sajid'den, babası İmam Hüseyin'in neden oğluna Ali adını verdiğini duydu?

Dedi ki: Babamın vasiyeti, babası Ali bin Ebi Talib'e fazla geldi. Herkes oğlunun adını Ali koydu”( 177-176 :1309 . نخجوانى).

Bazı alimler, bir gün Ali Ekber Bey'in babasının önünde durduğunu ve bir Yahudi onları karşıladığını ve Ali Ekber'i bu güzellik, güzellik ve çekicilik halinde gördüğünü, bir komutan olduğunu ve onlara şaşkınlıkla baktığını yazmışlardır.

İmam dedi ki: Ey Yahudi, bu durumda bir oğlun olsaydı ne yapardın?

Söyledi: Zulüm eliyle saçından bir kıl koparsalar, bir kıl karşılığında bütün dünyayı bana verseler, razı olmazdım. İmam dedi ki: Ey Yahudi, bu delikanlı Allah yolunda Kerbela denilen yerde yaralı ve susuz olarak şehit edilecek ve kafası mızrakla kesilerek vilayetlerde koşturulacaktır. Yahudi ağladı ve şikayet etti: Yabna Resulullah, böyle bir oğlu nasıl geçersin? Dedi ki: Allah'ın rızasından büyük bir zevkle geçeceğim. Yahudi söyledi: Ama senin Tanrı'nın gerçek Tanrı olduğu ortaya çıktı ki, O'nun rızasına göre böyle bir oğlun olsun. Beni kurban et, bana İslam'ı öğret ki Müslüman olayım. Fakat Müslüman oldu ve Ali Ekber'in hizmetinde kaldı. Kerbela'da da şehit oldu”( 177 :1309 . نخجوانى).

Rahmatullah “Mafatihü-Cennat” kitabında Nejat al-Khafaqin kitabından rivayet ettiğini anlatıyor:

Dedi ki: On sekiz yaşında oğul zaten bir nimettir ve kişiyi boy ve güzelliğinde genç tutar.

Söyledi: Senin için kendimi feda ediyorum, insanı çabuk yaşlandıran dünyanın tehlikeleri nelerdir?

Dedi ki: On sekiz yaşında bir oğlun ölümü yakındır ve çabuk yaşlanacaktır.

Ravi, İmam bu emri verdiğinde, mübarek gözlerinin dolduğunu ve mübarek şerifin (mübarek sakalının) gözlerinin yaşlarının olduğunu gördüm.

Sana yalvardım fedakarlık yap, neden istemsizce ağladın?

Ali Ekber'i hatırladım dedi. Evet, İmam Hüseyin Ali Ekber'in dağını eskitti. İbn Ziyad, lanetli imama baktığı zaman, "Ey Hüseyin!" dedi. ما اسرع الشيب اليك - yani; ne kadar hızlı yaşlandın Görünüşe göre Sakina Hatun, kahrolası dedemin Kerbela için yeterince yaşlı olmadığını söyledi. Böylece Aşure günü kardeşim Ali Ekber şehit oldu, kardeşimin dağı dedem Hüseyin'i

yaşlılaştırdı ve hesabın şerifi (mübarek sakal) trajedide Ali Ekber bembeyaz oldu”( نخجوانى . 178 :1309)

### **Aşure gecesinin ibadeti**

“Huzn el-Mü'minin” kitabında şöyle anlatılmaktadır: Bir süre uyuduktan sonra garip bir olay gördü ve imamın hizmetine geldi. Söyledi: Babacan, trajik bir olay gördüm, kalbim büyük acı içinde, değiştirin.

Sonra yeniden söyledi: Rüyamda bir kan nehrine düştüğünüzü ve ellerinizle ve ayaklarınızla oynadığınızı gördüm. Sonra etrafınızı sardılar ve elinizde bir demet çiçek vardı. Bir esinti estiğini gördüm ve o demet çiçeği elinden aldım ve kan denizine daldırdım. Sonra bir zalim size saldırdı. Sol elini öne koydun ve kılıç sol koluna düştü. Sonra Medine'de yeşiller içinde büyüyen açık tenli bir adam gördüm, sol kolunu tuttu, sarıldı ve acı acı ağladı. Sonra lanetli sana saldırdı. Ama sağ elini kılıcının kenarına koydun. Sağ kolunu yere koyduğumda Medine bölgesinden bir sürü aydın insan gördüm, sağ kolunu tutup göğsüne bastırdılar, herkes ağlıyordu. Sonra belinizden bir zalimin elinde demirden bir umut çınladı da mübarek beliniz kırıldı. Neceften aydın bir insanın büyüdüğünü gördüm, beline sarıldı ve ağlamayı bıraktı.

İmam dedi ki: Oğlum Ali Asgardi yarın elimdeki o demet çiçeği kesecek ve kanıyla paylaşacak. Ama sol kolum kuzenim Qasim'di. Yarın şehit olacak ve nikahı caiz olacak. Medine'den gelen İmam Hasandi, oğlunun yaralı gelip ağlayacağından emindi. Ama biliyorum ki bu ümid Abbas tarafından kırıldı. Yarın onu öldürecekler ve sırtımı kıracaklar. Necefli bir dede olan Amir al-mu'minin, oğlunun doğacağını söyledi. Sonra imam sakinleşti.

Ali Ekber söyledi: Sağ kolunuzu neden değiştirmediniz?

Hazret, Ali Ekber'e baktı ve gözlerinde yaşlarla dedi ki: Oğlum Ali sağ kolumda sansan. Yarın bu insanlar seni de öldürecek. Medine'den gelen kişi Peygamber Ceddin'di.

Bu durumda Sakina Hatun'un gelip söz söylemesi uygundu: Baba! Annem Leyla bu emir yüzünden ağladı ve bayıldı” (179-178 :1309 . نخجوانى).

### **Güzellikte yaratıldı**

“Maftahü'l-Cennet” kitabında şöyle rivayet edilir: "Bir gün Cebrail indi ve Resûlullah'a dedi ki, Allah onu korusun ve ona esenlik versin, Âlemlerin Rabbi şöyle dedi: Ey Sevgilim, bil ki, Senden daha güzel bir insan yarattım. Yani yaratılışınızda, sizin imajınızdan daha güzel (desenli, resimli) ve resimli (şekilli) bir varlık olmamıştır.

Mütercim söylüyor: Evet, Peygamber'den sonra, ahlâk dünyasında, taş ocağında, yaratılışında ve tasvirinde Sevgilisi için şekil, görüş ve konuşma bakımından eşbi-nâs olan bir şebih tarif etmiştir. İmam Hüseyin (a.s) hasretle Ali Ekber'e baktı, gözyaşı döktü, yüzünü semaya çevirdi ve şikayet etti: Allah'a şahid olun, bana bir katta emri empoze edilen bu halk, onların davasına gönderildi. Bütün mahlûklardan farklı olan bir oğul, Resûlünün yaratılışında, davranışlarında ve konuşmasında huzur ve sükûnet bulduk ve ne zaman Allah Resûlünü arzulasak, onun

yüzüne baktık. Ama bu şehadetten sonra kendimizi hangi şehitle teselli edeceğiz” ( . نـخـجـوانـی  
179 :1309).

### **Ali Ekber'in sahraya çıkışı**

Cenabi Ali Ekber ailesiyle vedalaştı ve babasından cihat için izin aldı. Aşure günü Abbas şehit oldu. Halk, kötü İmam Biyari-Ensari'ye (çaresiz militanlar) saldırmak istedi. Kerbela'nın mazlumları, meleklerin kibrini görünce, "Ay'da bize sığınacak bir yer varmı?" diye bağırdılar. Ayın çılgınlığına ulaşması için bir çılgılık varmı? Ay bir ücret olduğu konusunda bize yardımcı olabilirmi? Ayın bu düşmanları bizden uzaklaştırmasından korkan varmı? Ay'a bu tıfüs yüzünden susuzluğa dayanamayacağına dair bir çeşit su getireceğine dair bir söz varmı?

Cenabi Ali Ekber babasından bu sözleri duymak için geldi ve söyledi:

Ah hayatım! Bana karşı nazik ol, senin için hayatımı feda edeceğim.

Masum Nazım (şair) aya söyledi: Babacan!

Ne sözdü bu deyirsen derdime tebib baba,  
Meger ölübdü Ali Ekberin qerib baba.  
Mürexkes eyle gedim bu belalı meydana,  
Ki, belkə su getirem ben bu tıfli etşane.  
Benim babam Asadullahdır yoxumdu heras,  
Cahad meşqi veribdir bana emum Abbas.

İmam dedi ki: Oğlum! Sen kadim bir Shabihsin. Jaddim'i ne zaman istesem bardağına bakar ve kendimi rahatlatırım.

Ali Ekber ağladı. Çok ısrar etti. Hezret ona acıdı ve: "Git ailene ve yabancının annesine veda et" buyurdu.

Sonra Ali Ekber geldi ve annesi Leyla'nın çadırını selamladı ve söyledi: Dedem babam yalnız kaldı. Babamı yalnız göremiyorum.

Leyla Hanım ayağa kalkıp kollarını Ali Ekber'in boynuna doladı ve: "Elbette asrın imamına yardım etmek önemlidir. Ama meydana giden herkes geri dönmüyor.

Qıl bir nezer bu leşkeri-eşrare ya Ali!  
Etmezle rehm İtreti-Ethare ya Ali!  
Rahm eyle getme, qoyma oğulsuz qalım beni,  
Bax şimr elinde xenceri-xunxare ya Ali!  
Bir can veribdiler bene ruhum kimi eziz,  
Yüz bin qılinc veribdiler küffare ya Ali.

Ve senin gibi anneler senin gibi bir oğuldan vazgeçmekte zorlanıyor. Onun sayesinde on sekiz yıl çok çalıştım ve senin gibi bir çocuk büyüttüm. Hangi anne senin gibi oğlunu kılıca ve oklara gönderdi? (180-179 :1309 . نخجوانی).

“Tohfeyi-Nijat el-Khafiq” kitabında şöyle bir rivayet nakledilmiştir: “Ali Ekber şikayet etti: senin hakkında bilgim yok Eğer cevap vermezsen. Öncelikle bir bakayım sen ezizsen ya Zeynab halammı? Peki amcam Zeynab neden altı kardeşini ve iki çocuğunu babama kurban etti? Oğlunla gurur duymuyorsun ve kıyamet günü eski Fatıma'nın huzurunda benim kopmuş başımla gurur duyacağın için bir an bile gurur duymuyormusun? Eğer şehit olmamışsam, kıyamet günü seni şehitler arasında göreceğim ve sana haber vereceğim. Gülüm Hanım, Minai-Kerbela'da kurban etmediğiniz oğlunuz benim oğlumdan dahamı sevgiliydi? Peki Jaddim'e ne diyorsun?

Leyla Hanım, "Keşke senin gibi bin oğlum olsa, Allah yolunda bu yalnız efendiye kurban keserdim" dedi.

Ali Ekber gitmek istedi, masum Nazım hanım Leyla dedi ki:  
Oğul getme bir metlebim var,

Ey servi-nazım,  
Ey şahi-bazım,  
Mahi-Hicazım,  
Getmə dayan dur.  
Cani-cahansan,  
Ruhi-revansan,  
Oğul cavansan,  
Birce dayan dur.  
Ey mahi-reftar,  
Etme beni xar,  
Çox nisgilim var,  
Birce dayan dur.

Ali Ekber söyledi: Anne, neden bahsediyorsun?

Dedi ki: Oğlum! Alemlerin Rabbi tarafından şereflendirileceksiniz. Kalbime hayat vermeliyim. Seni tamamen meydana göndereceğim.

Ama Ali Ekber'i ağlattı ve gerekli süsleri yapmasını istedi.

Yığıldı Ali-Eli bir yere benale vah,  
Biri gülab saperdi, birisi müşki-siyah.  
Kimisi ayna aldı ele, kimi şane,  
Kimisi mecmerede yandırıp sünbüdane.

Cenabi Leyla ve Sakina, Ali Ekber'in yüzüne özlemle baktılar ve Gaza'i-İlahi bu tanıklık üzerine hareket etmemiş olsaydı, Ali Ekber'i bu kararlarla süsleyecektik ve onu gelinin otağına gönderecektik. "Ali Ekber kazaya sevindik ama senin nikah salonun cennetin sarayları, gelinin de öyle olacak" dediler. Anne-kardeş ekonomisiyle de arkadaşız, öpüp ağlayalım. Sakina ise kollarını Ali Ekber'in boynuna doladı ve şöyle dedi:

Ey Yusifi Medine,  
Rahm et beni-hezine.  
Sene qurban Sekine,  
Şahzade qardaş Ekber.  
Lanet gele eyyame,  
Ömrün yetir etmame.  
Yaz bacıva bir name,  
Şahzade qardaş Ekber.

Bes Leyla dedi:

Dağılsın çerxin tağı,  
Dağıtdı bu tufağı.  
Görmedin toy otağı,  
Şahzade oğlum Ekber.

Bes Ali Ekber söylödi: Anacan benim ömrümden o kadar qalmayıb. Ne çox benim ziyetime talibsen?

Dedi: Oğul!

Ebes-ebes degilem ziyeti-iştiaqinde,  
Bu hüsnile duracaqsan qoşun qabağında.

Ama cenabi Leyla bir kaç sandık açtı, muhteşem bir altın kutusu çıkardı ve Ali Ekber'in ayaklarının altına koydu ve "Oğlum bu mağna üste kaç adım atayım, hasret gözlerle izleyeyim hasretimi alayım" dedi.

Dedi ki: Bu ne anlama geliyor, zavallı anne?

Dedi ki: Bayram günü efendim Ali'yi görmeye gittim. Bu anlamı bana Eidana (tatil, tatil payı) verdi. Alıp Ali Ekber'in karısına vereceğimi söyledim. Ancak, kaza çok günceldi. Ben de bu kararı özlüyorum.

Sonra peteği aldı, Ali Ekber'in buklelerini kendi elleriyle taradı ve gül yaprakları ve Haşimi noktalarının üzerine döktü.

Masum Nazım ayette şöyle derdi:

Qoy tökülsün zülfi-meşkin arizi-mah üstüne,  
Setr çeksin hüsnü-vechi siffetullah üstüne.

Ali Ekber zebanhalile dedi: Annecan!

Tökme zülfi-müşküfama xetti-reyhan üstüne,  
Çekme zülmet perdesin mehri-direxşan üstüne.  
Gül yara, ayineyi-xencer, şane peykan, atri qan,  
Xalet elvan qızıl qan cism üryan üstüne.  
Kerbelada eydi-ezha oldu Aşura günü,  
Bende qurban ziynet olmaz, esl qurban üstüne.

Özet Ali Ekber'in süslemesi tamamlandı. Ceset ve vücut askeri teçhizatla süslendiğinde, Sakina küçük bir kolunu Ali Ekber'in boynuna doladı ve şöyle dedi:  
Ey kalbimin gönlü nereye gidiyorsun?

Dedi ki: Abimi görürsen dedem yalnız kalmış. Meydana gidiyorum. Beni de iyi göster. Sakina içini çekti ve dedi ki: Kardeşim! Nasıl hayatta kalabilirim ve bu sefil meydana nasıl gidebilirim?

Ali Ekber dedi ki: Abla! Ama benim hayatta olmam ve yalnız dedemin nasir yansırna (Ay'da bize kim yardım eder?) deyip bu şevkle ona yardım etmemek nasıl mümkün olabilir? Sakina dedi ki: Kardeşim! Dedem izin verdimi?

Dedi ki: Keşke babamın izniyle meydana çıkabilseydim.

Sakina dedi ki: Babam senin gibi bir genci bu kadar çok kılıca göndermeyi nasıl başardı? "Belki sana biraz su getiririm" dedi.  
Bay Sakina şikayet etti: Kardeşim!

Gel üzme dameni-veslinden ey Ali elimi,  
Eger ki, bir de desem su, kesin benim dilimi.

Kardeşim susuz ölmeyi kabul ediyorum ama seni terk etmeyi kabul etmiyorum. Ali Ekber, "Ben de bin kere şehit olacağıma katılıyorum, babamın yalnızlığını ve susuzluğunu göre bilmiyorum" dedi (181-180 :1309 , نخجوانی).

### **Ali Ekber'in kız kardeşi Sakina'ya veda etmesi**

"Dalailü'ş-Şehadet" kitabında bir başka rivayet de şöyledir: "İmam Hüseyin (a.s) bir köşede durmuş, ablasının konuşmasını seyretmiştir. Sakina Hanım işaret etti ve dedi ki: Ey binti! La terxisiyye. Yani demek istediğim; Kızım, Ali Ekberi ixtiyar sahibi et, bırak.

Ama gözlerinde yaşlarla Ali Ekber'in atına sarıldı ve şöyle dedi: "Ali Abi, neçe sebebden senden vazgeçmiyorum?"

İlk başta, büyükbabam yalnız kaldı.

İkinci anne Leyla sana garip geliyor.

Üçüncü kız kardeşin bir sorunu olduğunda ağabeyine söyler.

Ama sen şehit olsan, kederim olduğunda kime koşayım? Kız kardeşin ölecek kadar büyük bir kederle seninle olmaktan mutluydum. Üzüntülerinle yüreğimi yakma, çünkü senin torunların çok.

Ali Ekber dedi ki: Abla!

Götür el damenimden ey Sakina,  
Ki, yalquzdur atam Şahi-Medine.  
Ölüb çun Qasim, Abbas, Cafer,  
Nece insafdır sağ qalsın Ekber.  
Aman bacı beni öldürdü qayrat,  
Rza ver keçmesin veqti şehadet.

Sakina dedi: Ey beni ağlar güne qoyan qardaş...

Serü-xuraman Ali,  
Ben sana qurban Ali.  
Rahm eyle bir bacıva,  
Tark eyle meydan Ali.  
Derdile doldum Ali,  
Gül kimi soldum Ali.  
Belkee ben öldüm Ali,  
Terk eyle meydan Ali.

Ali Ekber Sakina'yı gördü ve ona dokunmayacağını söyledi: Söyle bana, sanmı artıksan, yoksa Zeynab halammı?

Dedi ki: Üzgünüm, Zeynab halam. Dedi ki: Müminlerin Emirinin kızı, Hojzatullah'ın iki kız kardeşi ve Sıddıkeyi-Kübra'nın kızıdır.

Dedi ki: Zeyneb halam altı erkek kardeş ve iki çocuğunu dedeme kurban etti. Neden bir kardeşi feda etmiyorsun, kardeşin Zeynab kardeşlerinden daha mı sevgiliydi?

Cenabi Sakina bu sözden çok etkilendi ve kalbini hayretle doldurdu ”(نخجوانی . 1309 :-181) (182).

## Sonuç

Mantıksal bir sonuç olarak, metin çalışmaları alanı olarak incelenen "Sahabad-Dumu" adlı eser, birçok felsefi yönü birleştirmeyi başarmıştır. Araştırma alanının en büyük önemi, Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'inin Kerbela'da şehadet zirvesine yükselmesi, İslam'ın ne kadar kutsal olduğunu bir kez daha göstermiş olmasıdır. Nitekim eserde Ali Ekber'in şehadet şerbeti



içmesi geniş yorumlanmıştır. Çalışmada tekstolojik açıdan ağıt türünün temelini noha ve sinazanlar, şiirler ve gazeller oluşturmuştur.

Hacı Molla Muhammed Nahçıvani'nin kaleme aldığı ve içinde yer alan kahramanlığın, cesaretin, yiğitliğin ve kutsal şehitliğin zirvesi olan "Sahabad-Dumu" adlı eserin de yüksek bir statüye sahip olduğu sonucuna varmak mümkündür. Kitaptaki pasajlar, Peygamberimiz (s.a.v.)'in Ehl-i Beyt'inin sarsılmaz gücünün, korkusuz cesaretinin ve sönmez nurunun her zaman yaşayacak olduğunu söylememize imkan vermektedir. Allah ve kutsal din uğrunda canını veren Ali Ekber (as) eserde daha detaylı anlatılmaktadır. Bu eserin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesinin gelecek nesiller için Ehl-i Beyt sevgisini derinleştirmeye hizmet edeceğine inanıyoruz.

#### **Kaynakça:**

نخجوانی، م. (1309 ه.ق.). سحاب الدّموع . تبریز.

## Тема Социальной Адаптации Кандас И Мигрантов В Медиаповестке

Marlan Negizbayeva<sup>1</sup>

### Аннотация

В статье говорится о роли СМИ в создании благоприятных условий для социальной адаптации кандас и мигрантов., и о том, что медиа формируют общественное мнение и поведение по отношению к кандас и мигрантам. Мигранты - люди, вынужденные уехать из своей страны из-за военного положения или из-за сложного экономического положения. Страна выполняет свой долг по приему и обеспечению адаптации оралманов (кандас) - этнических казахов, которые в свое время под давлением исторически неблагоприятных обстоятельств покинули страну, но теперь возвращаются на свою историческую родину. Интеграция и глобализация предполагают, что местное общество примет эту группу людей как равную себе, а не как потенциальную угрозу. Прогрессирующая «оралманофобия» препятствует социальной адаптации и комфортному самочувствию кандас. Многие из них так и не смогли стать полноценными гражданами казахстанского общества, напротив, подвергаются оскорблениям и критике.

Задачей научного знания, в этой связи, становится не просто выработка механизмов снижения негативного контента стереотипов, но и пересмотр всего комплекса отношений общества и власти к процессу миграции и мигрантам.

Ответственность средств массовой информации в регулировании миграционных процессов состоит в том, чтобы разъяснять законы и правила трудовой миграции и эмиграции, объективно информировать о миграционных процессах и событиях, связанных с ним, создавать «нормальный» образ мигранта. Журналистика играет огромную роль не только в освещении процессов миграции в современном мире, но также в поиске путей решения, связанных с этим явлением.

**Ключевые слова:** мигранты, кандас, социальная адаптация, медиа, повестка дня.

### *Candaların ve Göçmenlerin Sosyal Adaptasyonu Konusu Medya Gündeminde*

#### Özet

Makale, candaların ve göçmenlerin sosyal adaptasyonu için uygun koşullar yaratmada medyanın rolünden ve medyanın candalar ve göçmenlere yönelik kamuoyunu ve davranışlarını şekillendirdiğinden bahsediyor. Göçmenler, sıkıyönetim veya zor ekonomik durum nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan kişilerdir. Ülke, bir zamanlar tarihsel olarak elverişsiz koşulların baskısı altında ülkeyi terk eden, ancak şimdi tarihi anavatanlarına

---

<sup>1</sup> Candidate of Philology, Assistant Professor al-Farabi Kazakh National University, marlanonneg@gmail.com

dönen oralmans (qandas) - etnik Kazakların kabulü ve adaptasyonunu sağlama görevini yerine getiriyor. Entegrasyon ve küreselleşme, yerel toplumun bu insan grubunu potansiyel bir tehdit olarak değil, eşit olarak kabul edeceğini varsayar. Progresif "oralmanofobi", kandalara sosyal adaptasyonuna ve rahat refahına müdahale eder. Birçoğu Kazakistan toplumunun tam teşekküllü vatandaşı olamamış, tam tersine hakarete uğramakta ve eleştirilmiştir.

Bu bağlamda bilimsel bilginin görevi, yalnızca kalıp yargıların olumsuz içeriğini azaltmak için mekanizmalar geliştirmek değil, aynı zamanda toplum ve hükümet arasındaki göç sürecine ve göçmenlere yönelik tüm karmaşık ilişkileri gözden geçirmektir.

Medyanın göç süreçlerini düzenlemedeki sorumluluğu, emek göçü ve göçü ile ilgili yasa ve kuralları açıklamak, göç süreçleri ve buna ilişkin olaylar hakkında objektif olarak bilgi vermek ve "normal" bir göçmen imajı yaratmaktır. Gazetecilik, sadece modern dünyadaki göç süreçlerinin ele alınmasında değil, bu olguya ilişkin çözümlerin bulunmasında da büyük rol oynamaktadır.

**Anahtar kelimeler:** göçmenler, kandalara, sosyal uyum, medya, gündem.

## **The Topic of Social Adaptation of Qandas and Migrants in Media Agenda**

### **Abstract**

The article tells about the role of media in creating favorable conditions for social adaptation of qandas and migrants, as well as in shaping public perception and attitude towards them. Migrants are people who were forced to leave their home countries due to martial law or a difficult economic situation. The government is doing its duty by accepting and ensuring the adaptation of oralmans (qandas) - ethnic kazakhs who left the country under the pressure of historically unfavorable circumstances, and now are returning to their historical homeland. Integration and globalization suggest that local society will accept this group of people as equal to themselves, rather than as a potential threat. Progressive «oralmanophobia» (oralman is a term that was used before «qandas») prevents social adaptation and comfort of qandas. Many of them could not become full-fledged citizens of Kazakhstani society; on the contrary, they may become subjects to insults and criticism.

In this regard, the task of scientific knowledge is not just the development of mechanisms to reduce the negative impact of stereotypes, but also the revision of the entire complex relations between society and the authorities regarding the migration process and migrants.

The responsibility of mass media in the regulation of migration processes lies in explaining the laws and rules of labor migration, informing objectively about migration processes and events related to them, and shaping an adequate image of a migrant. Journalism plays a huge role not just in covering migration processes in the modern world, but also in searching ways of solving the problems, related to this phenomenon.

**Key words:** migrants, qandas, social adaptation, media, agenda.

## **1. Введение**

Казахстан исторически представлял собой территорию сплошных миграций и перемещений населения. Это было связано с кочевым образом жизни. Потоки из густонаселенного Китая и Центральной Азии в Россию актуализируют вопросы управления миграцией. Казахстан в силу своего геополитического положения вызывает к себе особый интерес со стороны Европы и западных стран не только как надежный источник поставки энергетических ресурсов, но и с целью регулирования миграции на дальних рубежах.

Цель исследования - обозначить актуальность информационной поддержки в вопросах глобальных и региональных миграционных процессов, социальной адаптации кандас и мигрантов.

Объектом исследования служит адаптация кандас и мигрантов на новом месте. Предметом исследования является информационная поддержка социальной адаптации кандас и мигрантов.

Тема кандас и мигрантов в медиаповестке способна существенным образом усилить интегрированность государственных механизмов в создании благоприятных условия социальной адаптации кандас и мигрантов, повлиять на концепцию развития отечественной медиа-сферы, сформировать лояльную и объективную политическую ориентацию к кандас и мигрантам.

## **2. Концептуальная/теоретическая основа**

Транзитная составляющая территории Казахстана, сложный межнациональный состав страны способствуют перманентному контролю миграционной политики республики. Сегодняшний Казахстан - государство с полиэтничным составом населения, где проживает более 120 народов.

По данным Бюро национальной статистики, численность населения страны на 1 февраля 2022 года составила 19 млн 143,2 тыс. жителей (<https://forbes.kz>, 2022).

Для страны миграционная проблематика входит в число стратегически важных. Страна выполняет свой долг по приему и обеспечению адаптации оралманов (кандас) - этнических казахов, которые в свое время под давлением исторически неблагоприятных обстоятельств покинули страну, но теперь возвращаются на свою историческую родину. Казахстан пережил этап большой миграционной «вентиляции», когда из страны выехали люди. Постепенно эта убыль восстанавливается за счет демографического роста и прибытия кандас.

Глава государства К. Токаев неоднократно высказывался по вопросам миграции, замены названия «оралман» на «кандас» (соплеменник). В итоге, 11 декабря 2019 года

депутатами были одобрены поправки в законодательство по вопросам регулирования миграционных процессов. Смена наименования, безусловно, запустила процессы переосмысления целого комплекса проблем, связанных с данным термином (Дудинова и др., 2021:37).

В результате трансформации миграционного процесса в Казахстане среди основных видов миграции по стратегической значимости на первый план вышли три вида: иммиграция этнических казахов на историческую родину, трудовая миграция из ближнего зарубежья и внутренняя миграция. Отношение к миграции в современном мире кардинально меняется.

Мигранты - люди, вынужденные уехать из своей страны из-за военного положения или из-за сложного экономического положения. Интеграция и глобализация предполагают, что местное общество примет эту группу людей как равную себе, а не как потенциальную угрозу.

Отмечается снижение уровня социальной адаптации и комфортности мигрантов, ввиду ограничений передвижения, закрытия границ, потери средств к существованию. В Казахстане Covid-19 вскрыл высокую степень уязвимости мигрантов, возросшие риски, снижение уровня их социальной адаптации. На фоне ментального неприятия возвращающихся на историческую родину «новых граждан», государственные программы, целевая финансовая помощь не способны решить проблему полноценной интеграции кандас с местным населением (Негизбаева& Скрипникова, 2021:14).

Прогрессирующая «оралманофобия» препятствует социальной адаптации и комфортному самочувствию кандас. Многие из них так и не смогли стать полноценными гражданами казахстанского общества, напротив, подвергаются оскорблениям и критике.

Как отмечают зарубежные исследователи «Массовый приход новых людей, возникновение нового общественного феномена потребовали создания механизма адаптации к ним человека принимающего общества. А это было невозможно сделать без выработки отношения и формирования стереотипа. Мифы и стереотипы так быстро сложились и так прочно укоренились в общественном сознании по простой и важной причине - они необходимы. Через мифы и стереотипы формируется и функционирует модель отношений. Но по мере изменения отношения принимающего общества к мигрантам меняется и структура стереотипов, интенсивность присутствия в них страхов и враждебности» (Дятлов, 2010).

Понятно, что социальная адаптация мигрантов наиболее мягко проходит в подготовленном, с точки зрения материального и психологического обеспечения, обществе. Однако при запуске механизма социального осмысления любой категории, в нашем случае, отношения к кандас и мигрантам, неизбежно формируются стереотипы.

Установки и предубеждения, как способ упорядочения новой информации, прочно закрепляются в сознании общества.

Задачей научного знания, в этой связи, становится не просто выработка механизмов снижения негативного контента стереотипов, но и пересмотр всего комплекса отношений общества и власти к процессу миграции и мигрантам. Модель информационной поддержки, в таком случае, должна содержать структурированный массив разнонаправленных блоков, включающих освещение всего комплекса мер по поддержке кандас и мигрантов в Казахстане, изучение мирового опыта, создание портрета «нового гражданина», дистанцирование кандас от обычных трудовых мигрантов, определение роли и места кандас в экономике и культуре Казахстана. В этой связи необходимо развивать модель духовно-практической ценности кандас, сохранивших язык, исторические ценности и традиции коренного народа Казахстана.

Определенные трудности вызывает и тот факт, что вопрос миграции излишне политизирован. Некоторые чиновники и журналисты видят в этой ситуации повод для нагнетания напряженной обстановки, инициации финансовой помощи государства конкретным регионам страны. «Миграцию не нужно останавливать, миграцией нужно учиться управлять. Это большая сложность всех независимых государств постсоветского пространства, что в миграции видят лишь политический, а не экономический процесс» (Байсалов, 2019). Немаловажную роль в восприятии мигрантов населением играют лидеры общественного мнения и чиновники.

### **3. Методы исследования**

В основе исследования планируется системный анализ информационных и политических процессов. В работе использованы такие общенаучные приемы исследования, как обобщение, анализ, синтез, сравнение. Применены количественные и качественные методы исследования медиа-среды, приложение теории нечеткой логики. ходе исследования использованы научные труды отечественных и зарубежных специалистов, научные отчеты, статистические данные, материалы научных конференций, обзор и мониторинг СМИ, а также результаты медиа-измерений.

### **4. Выводы**

В результате исследования можно сказать, что необходимо детальное изучение и аналитическое осмысление понятийно-терминологического аппарата социальной адаптации кандас и мигрантов как интегративной детерминанты глобальных и региональных миграционных процессов. Медиа-воздействие при формировании образов кандас и мигрант способствует объективному восприятию общественности. Необходимо также дальнейшее исследование факторов торможения и корреляции эффективного управления миграционными потоками, изучение шумов и пропагандистских методик противодействия ксенофобии, мигрантофобии, оралманофобии через средства массовой коммуникации. Таким образом, важно участие традиционных и новых медиа в интенсификации глобальной и региональной

миграции.

## **5. Заключение и рекомендации**

Роль средств массовой информации в миграционных процессах, безусловно, актуальна. Задача должного восприятия общественностью проблем миграции и кандас является ответственностью СМИ. Создание образа мигранта, понимание глобальности данной темы, объективная оценка миграционных процессов позволит сделать верные шаги в регулировании вопросов миграции.

Медиа служат двойным коммуникатором, с одной стороны, представляет информацию о стране пребывания для мигрантов, и с другой – создает образ мигранта для местного населения.

Средства массовой информации способны организовать общественный диалог, проводить перманентную информационную поддержку медийного образа мигрантов и кандас, однако надеяться на быструю конверсию ментального отношения «старых» граждан к «новым» не приходится.

Интересным также представляется научное осмысление влияния факторов внутренней и внешней миграции, статуса кандас на инвестиционный климат Казахстана. Включение факторов адаптации мигрантов в сферу экономической и политической безопасности выводит данный вопрос на уровень стратегических. Что также обуславливает необходимость научного осмысления новой медиа-стратегии информационной поддержки социальной адаптации кандас и мигрантов в Казахстане. Пандемия также активировала механизм ужесточения условий труда и жизни переселенцев или мигрантов, существенно повлияла на глобальные миграционные процессы, которые включены в число стратегических факторов безопасности и экономической стабильности многих государств. Очевидным становится и тот факт, что отечественные СМИ не имеют разработанной стратегии по адекватной информационной поддержке вопросов социальной адаптации кандас и мигрантов. Чтобы избавиться от дискриминации и негативного отношения местных жителей к вновь прибывшим, СМИ должны пересмотреть свою редакционную политику. Необходимо говорить о мигрантах и кандас, которые достигли профессиональных успехов и внесли свой вклад в развитие страны пребывания. Таким образом, создать правильный образ кандас и мигранта.

Ответственность средств массовой информации в регулировании миграционных процессов состоит в том, чтобы разьяснять законы и правила трудовой миграции и эмиграции, объективно информировать о миграционных процессах и событиях, связанных с ним, создавать «нормальный» образ мигранта. Журналистика играет огромную роль не только в освещении процессов миграции в современном мире, но также в поиске путей решения, связанных с этим явлением.

#### **Список использованных источников:**

1. Сколько в Казахстане казахстанцев / Forbes Kazakhstan. [Электрон. ресурс]. – 2022. - URL: [https://forbes.kz/stats/v\\_byuro\\_natsstatistiki\\_podschitali\\_naskolko\\_uvelichilos\\_chislo\\_kazahstantsev\\_za\\_god](https://forbes.kz/stats/v_byuro_natsstatistiki_podschitali_naskolko_uvelichilos_chislo_kazahstantsev_za_god) (16.02.2022)
2. Дудинова, Е.И., Негизбаева, М.О., Скрипникова, А.И. & Шынгысова, Н.Т. (2021). Медийные аспекты исследовательского дискурса миграции и переселенцев // Вестник ЕНУ. Серия журналистика. № 3. С.35-47.
3. Негизбаева, М.О. & Скрипникова, А.И. (2021). Актуализация темы социальной адаптации кандас и мигрантов в журналистике, Модели обучения международной журналистике в целях устойчивого развития: Сб. мат. межд. научно-практич. конф. / КазНУ им. аль-Фараби. – Алматы, 2021. - С.13-15.
4. Дятлов Г. Трансграничные мигранты в современной России: динамика формирования стереотипов. [Электрон. ресурс]. – 2010. - URL: [http://politeia.ru/files/articles/rus/Politeia\\_Dyatlov-2010-3-4.pdf](http://politeia.ru/files/articles/rus/Politeia_Dyatlov-2010-3-4.pdf) (10.04.2022)
5. Байсалов Э. Ольга Гулина: Миграцию не нужно останавливать, миграцией нужно учиться управлять. 2019. [Электрон. ресурс]. URL: <https://cabar.asia/ru/olga-gulina-migratsiyu-ne-nuzhno-ostanavlivat-migratsiej-nuzhno-uchitsya-upravlyat>. (17.04.2022)



# Медиатаълим Ва Медиясаводхонликнинг Туркий Халқлардаги

## Тарихий Кўринишлари

Санобар ДЖУМАНОВА<sup>1</sup>,

**Аннотация.** Қадим Шарқ жуда кўплаб илмларга бешик бўлган, алломалар, мутафаккирлар, давлат арбоблари ва ҳукмдорларнинг кўплаб фанларга асос солган. Уларни илмий тадқиқ этсак, бугунги кунда неологизм сифатида қаралаётган ахборий саводхонлик, медиасаводхонлик, факт чекинг, ахборотни баҳолашнинг тарихий кўринишларининг гувоҳи бўламиз. Мадрасаларда ўқитилган калом илмида рост ва ёлғонни, асл ва сохтани аниқлаш учун қўлланилган усуллар ва принципларига кўра ахборий саводхонлик ва факт чекинг инструментларининг тарихий кўриниши бўла олади. Мақолада қадимий манбалар, асарлар медиатаълим контекстида таҳлил этилган бўлиб, олинган натижаларни тарих, адабиёт каби фанларга медиатаълимни жорий этишда интеграциялашган ҳолда жорий этишда дидактик асос сифатида фойдаланиш мумкин.

**Калит сўзлар.** Ахборий саводхонлик, калом илми, факт чекинг, медиатаълим, репрезентация.

## Historical Views Of Media Education And Media Studies In Turkic Peoples

**Abstract.** The Ancient East was the cradle of many Sciences, founded on many sciences by scientists, thinkers, statesman and rulers. If we study them scientifically, we will witness the historical manifestations of Information Literacy, media literacy, fact checking, information evaluation, which today is regarded as neologism. In the science of the word taught in madrasahs, there is a historical view of information literacy and fact checking instruments according to the methods and printouts used to identify truth and falsehood, original and falsification. In the article, ancient sources, works are analyzed in the context of mediatic education, and the results obtained can be used as a didactic basis in the introduction of such subjects as history, literature, integrated in the introduction of media education.

**Keywords.** Information literacy, “kalom ilmi”, fact checking, media education, representation.

### 1. Кириш.

Дунёнинг мураккаб ва кўп қиррали ахборий харитасидаги акс этаётган ахборот-психологик кураш шароитида медиа-ахборий саводхонлик заруратини келтириб чиқармоқда. Шу маънода, медиатаълим бўйича илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш, мақбул назария ва моделларни ажратиш, ўзбекистонлик ёшларнинг медиа истеъмоли ва медиасаводхонлик даражасини аниқлаш асосида таълим тизимининг

---

<sup>1</sup> катта ўқитувчи, Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети Медиа назарияси ва амалиёти кафедраси, Тошкент, Ўзбекистон, 100000.

медиясаводхонликни ошириш функциясини такомиллаштириш, медиатаълимнинг миллий моделларини амалиётга тадбиқ этиш шакли ва механизмлари, малаба талаблари, жорий этиш босқичлари, таълим мазмунини белгилашга доир тавсиялар ишлаб чиқиш билан бир қаторда медиатаълим ва ахборий саводхонликнинг миллий, маънавий, тарихий асосларини тадқиқ этиш долзарб аҳамият касб этади. Тадқиқотнинг мақсади медиатаълимнинг туркий халқларга хос тарихий маънавий негизларини ўрганишдан иборат. Тадқиқотнинг илмий янгилиги сифатида тарихий манбалардан медиатаълим, медиа саводхонлик, факт чекинг тушунчаларининг Шарқдаги қадимий кўринишларига оид мисоллар топилган, аллома ва мутафаккирларнинг мавзуга тегишли қарашлари таҳлил қилинган, Ўрта асрларда мадрасаларда ўқитилган, мазмун жиҳатидан медиатаълимга ўхшаш бўлган фанлар аниқланган.

## **2. Концентуал назарий асос.**

Медиатаълим, медиа саводхонлик, факт чекинг тушунчаларининг назарий асослари кўплаб назарий адабиётларда акс этган. Маълумки, жаҳон медиаполисида кечаётган глобаллашув, рақамлашув тенденциялари, сиёсий, иқтисодий, мафкуравий манфаатлар тўқнашувлари медианинг ахборот-психологик таъсирини оширди, инсонлар онгу шуури учун кураш жараёнини кучайтирди. Ахборот супермагистраладаги шиддатли ахборот оқими, рақамли тенгсизлик, ахборот ва киберхавфсизлик муаммосининг долзарблашиши, ахборотнинг товар сифатидаги тижорий функцияларининг ошиши, ахборий муҳитнинг ифлосланиши, унда турли номақбул ахборот шакллари пайдо бўлиши, оммавий коммуникация жараёнида адоват ва нафрат тилининг, эмоционал резонанс, ахборий блокада, медиага қарамлик, фейк ахборот ва манипулятив таъсирнинг кенгайиши миллий манфаатлар устуворлиги ва давлат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида аҳолининг медиаистеъмолини чуқур тадқиқ этиш, медиатаълим инструментида фойдаланган ҳолда омма онгида ахборот оламини тартибга солиш, ахборот ва рақамли саломатлигини сақлаш, ахборот билан муомала қилишнинг янги усулларини ишлаб чиқиш, аҳолининг, хусусан ёшларнинг ахборот маданиятини шакллантиришни тақозо этмоқда.

Дунёнинг ривожланган мамлакатларида бу борадаги ҳаракатлар ўтган асрда бошланган ва бугун кўплаб давлатларда медиатаълим умумий таълимнинг мажбурий, доимий компонентига айланди. Ўзбекистонда медиатаълимни ривожлантириш, болалар, ўсмирлар ва ёшларнинг ахборот саводхонлиги шакллантириш ва онлайн-хавфсизлигини таъминлаш масаласи кун тартибда турибди. Шу нуқтаи назардан, замонавий медиамакондаги реал вазият, ахборот-психологик курашлар контекста медиатаълимнинг пайдо бўлиш тарихи ва шаклланиш босқичлари, илмий-назарий, амалий, методологик асослари ва концепциялари, илғор хорижий тажриба ўрганишга зарурият сезилмоқда. Шу билан бирга, хорижий мамлакатлар тажрибасини тўғридан-тўғри кўчирмасдан, илмий тадқиқотлар орқали миллий истиқлол ғоясига асосланган, миллий таълим тизими, менталитет ўзига хосликлари, шарқона тарихий, маънавий негизлар инобатга олинган ҳолда медиатаълимнинг миллий моделини яратиш долзарб аҳамиятга эга.

Миллий моделни яратишни бошқа мамлакатлар тажрибасини кўчириш билан амалга ошириб бўлмайди. Шу учун медиатаълимнинг миллий тарихий асосларини топиш, ўрганиш зарур. Шарқ алломаларининг асарлари, мадрасаларда ўқитилган фанлар тадқиқотнинг концептуал назарий асосини ташкил этади.

### 3. Тадқиқот усуллари.

Тадқиқотда мавзунини адекват ҳолатда ўрганишни таъминлашга қаратилган қуйидаги назарий ва эмперик методлар мажмуи қўлланилди: назарий (таҳлилий синтетик, тарихий-қиёсий, таркибий-типологик), таҳлил(анализ, синтез, индукция, дедукция, конкретлаштириш, аналогия); социологик (ҳужжатларни ўрганиш, кузатув, контент таҳлил), диагностик (лойиҳалаштириш), прогностик (фикрий эксперимент, мустақил баҳоларни умумлаштириш ва бошқ.) усуллардан фойдаланилди.

### 4. Асосий натижалар.

Қадимий манбалардан бири “Авесто”да ёлғон кабир гуноҳ сифатида кораланади, чин эътиқодга хиёнат деб баҳоланади. Унда “Ҳақиқат энг эзгу неъмат...”, “Ҳақиқат — энг аъло неъмат...” саналган. Яштнинг якуний дуо айтимлари шу жумлалар билан тугаган, ўн қурдан такрорланган. “Кулфат келсин у зотга,—... Хор этса ҳақиқатни[Авесто, 2001:69]”, “Алдовларга учмайди, Ёлғонларга юрмайди[Авесто, 2001:50]”, “Имонсиз ёлғон сўзлар[3, 72]”, “Сўз устидан чиқмаслар Ундан мадад ололмас. Ёлғончи бахтдан маҳрум, Савоблардан бебаҳра[Авесто, 2001:54]”, “Ёлғон яйловда сарсон[Авесто, 2001:60]” каби жумлалар ҳақиқатнинг баҳоси ва аҳамиятини намоён этади, алдов, ёлғон билан кескин мурасасизликни баён этади.

*Ёлғон барибир  
Имонлиларнинг  
Уруг аймогин  
Қилолмай қиргин  
Келган ерига  
Кетгайдир бир кун,  
Йўқолгай бадбин. [Авесто, 2001:112]*

Ёки

*Сўзлаганда сўз голиб,  
Ёлғон билан чин баҳси,  
Бўлганда чин сўз голиб  
(Булсин, дея ёлборди) [Авесто, 2001:99].*

Кабир сатрларда эзгулик ва ёвузлик, рост ва ёлғон, зиё ва зулмат ўртасидаги азалий кураш акс этган.

“Авесто”да тухмат, ахборотни текшириш муҳимлиги масаласи тилга олинган. Нақл қилинишича, Франгхрасён тухматларни текширмай, куёви Сиёвуш (Сйаваршан)ни ўлдиришга буюрган. Бу макр учун қасд олиш илинжидаги тавалло

қилади. Эзгу ўй, эзгу сўз ва савоб ишлар тамойили негатив ахборотларни чеклашга, адоват тилини қўлламасликка чақириши билан аҳамиятли.

Буюк олим ва мутафаккир Абу Райхон Берунийнинг (973—1048) “Ҳиндистон” асарида кўз билар кўрилган воқелик ва бошқа биров орқали етказилган хабарнинг, яъни реаллик ва репрезентациянинг фарқини кўрсатиб беради. “Хабар кўз билан кўргандек, бўлмайди деган кишининг сўзи жуда тўғридир. Чунки кўриш кўринган нарсанинг ўзи бор пайтида ва ўз жойида турганида қаровчи кўзнинг уни учратишидан иборатдир. Хабарга ёлғон-яшиқлар қўшилмағида, у кўришга нисбатан ортиқроқ ўринда турган бўлар эди. Чунки кўриш ва қараш пайти нарса бор вақтнинг бир бўлаги билан чекланади. Хабар эса нарсанинг [қаровчига] кўринган вақтдан илгари ўтган ва кейин келадиган ҳолларидан дарак беради; ана шунинг учун ҳам хабар бор нарсалардан ҳам, йўқ нарсалардан ҳам дарак бераверади. Ёзиш хабар турларининг бири бўлиб, уни бошқа турлардан кўра шарафлироқ санаш мумкин; қаламнинг абадий излари бўлмаганида халқларнинг хабарларини қайдан билар эдик? Сўнгра, одатда бўлиши мумкин бўлган нарса ҳақида берилган хабар бир хилда [фарқсиз] рост ва ёлғон бўлаверади; хабар хабар берувчилар сабабли ростлик ва ёлғонлик тусини олади. Чунки одамларнинг мақсадлари хилма-хил, халқлар ўртасида тортишиш ва таллашиш кўп”. [Беруний, 1965:25] Манфаатлар тўқнашуви, ахборот тарқатишнинг инсон омили билан боғлиқлиги талқин турли-туманлиги, ёлғон ахборот пайдо бўлишига сабаб бўлади. Буюк мутафаккир ёлғондан огоҳлантиради.

Бу медиатаълимдаги репрезентация реалликнинг ўрнини боса олмаслиги, у реалликка мос бўлиши мумкинлиги ёки уни инкор қилиши принципининг айнан ўзидир. Айнан шу ўринда британиялик медиапедагог Лен Мастерман [Masterman, 1997:15] томонидан яратилган медиатаълим принципларининг асосий концепциясини репрезентациядир. “Репрезентация” лотинча “repraesentatio” сўзидан олинган бўлиб, намоиш этмоқ маъносини билдиради. Фалсафа, психология, социологияда қўлланилувчи бу атама ОАВ соҳасида оламни образ ёрдамида кўрсатиш демакдир. Реаллик ва репрезентациянинг мослиги ёки қарама-қаршилиги ҳақида кўп бора сўз боради. Медиатаълим эса айнан шу жараёни тушунтиради. Яъни “Хабар кўз билан кўргандек бўлмайди” деган фикрда репрезентация ҳеч қачон реалликнинг ўрнини боса олмаслиги изоҳланган. О.В.Зернецка фикрича, ОАВ ахборот узатишда қуйидаги кўринишларда ўзини намоён этади[McQuail, 1996:65]:

#### **Жадвал 1: ОАВ вазифалари.**

• ойна, воқеликлар бир-бирига тўқнашуви, жараёнлар учрашуви учун очиқ (жараёнга ҳеч ким халақит қилмайди);

• жамиятда ва дунёда юз бераётган воқеликлар кўзгуси (ҳаққоний тасвир акс этади), материалларда тасвир бурчагини белгилаш мумкин, иштирокчиларнинг барчаси ҳам кўриши мумкин бўлган барча тасвирларни кўра олмайди;

• фильтр, дарвозабон ёки соқчи (факт ва фикрларни саралайди, қарашларни бўрттириб ёки кичиклаштириб кўрсатади);

• йўл кўрсатувчи, гид ёки таржимон (жумбокли ёки тўмтоқ контексларни очиб кўрсатади);

• экран ёки барьер (бизни реалликдан узиб кўяди, оламда фантазия ёки пропаганда орқали сохта қарашни шакллантиради).

---

Абу Райҳон Беруний кишининг ёлғон хабар тарқатишини сабабларига кўра турларини ҳам келтириб ўтади:

- ўз жинсини улуғлаб,
- ўзини кўрсатиш мақсадида бошқа зид бир жинсни айблаб,
- ўзи севадиган бир табақага миннатдорчилик билдирмоқчи бўлиб,
- ўзининг паст табиатлилиги сабабли бирон яхшиликка эришиш учун,
- ўзининг юраксиз ва кўрқоқлиги сабабли ёмонликдан қутулиб қолиш учун.

Биринчи икки хил ҳолатда ёлғонни ёмон истак ва ғазаб келтириб чиқармоқда, қолган ҳолатларда ҳам хабар берувчи аввалги мухбирга яқин бўлади. Бундан ташқари, “шундай кишилар бўладикки, уларнинг табиатига ёлғон хабар ўрнашиб қолиб, гўё унга шу вазифа юклангандек бўлади ва ёлғон хабар тарқатмасдан тинчиёлмайди. Бу, ёмон хоҳишлардан ва табиатига бузуқ фикрларнинг жойлашганидан келиб чиқади” [Беруний, 1965:26]. Кейинчалик ҳасад пайдо бўлган, унинг кетидан эса ҳарислик юзага келган. Шунингдек, ҳасад ва ҳарислик алдашига ва ёлғон сўзлашларига олиб боради.

Абу Райҳон Беруний ёлғон хабар тарқатган илк манбани айбдор деб ҳисоблайди: “Баъзи киши [ёлғон хабар тарқатувчига] тақлид қилиб, билмасдан ёлғон хабар тарқатади. Гари улар кўп бўлса ҳам ёки бир гуруҳ кетидан бир гуруҳ [шу тахлитда] кетаверса ҳам бу хабарчилар биринчи марта атайлаб ёлғон хабар тарқатган киши билан энг кейин бу ёлғон хабарни эшитувчи оралиғида воситачи бўладилар; орадан тақлидчиларни тушириб юборилса, биз санаб ўтган ёлғончиларнинг ўша аввалги биттаси қолади, холос. [Беруний, 1965:26]

Абу Райҳон Берунийнинг асарлари ёлғончиликдан четланиш, тўғри сўзни сўзлаш, далиллаш, исботлаш, ифодада тақлид қилмаслик, манбаларни солиштириш, шарҳлашда ҳаққонийлик ва холисликка амал қилиш каби жиҳатларига кўра медиатаълим, медиасаводлик контекстида аҳамиятли. “Ҳиндистон”, “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” асарларида миллатлар, динлар ўртасидаги эътиқоддаги, урф-одатлардаги фарқларни нифоқ кўзгамай, ниҳоятда бағрикенглик билан нозик ифодалайди. “Ҳиндистон” асарида юнон манбаларига мурожаат этишда, “Вера”, “Пурона” каби ҳиндларнинг диний китобларга берган шарҳларида бу ўз исботини топган. Буни алломанинг ўзи ҳам тилга олган: “Бу баҳслашиш ва тортишиш китоби эмас, шунинг учун бу китобда душманлар исботини келтирмайман ва ҳақиқатдан четга чиққанларга қаршилик кўрсатмайман. Бу фақатгина баён қилиш китобидир, холос”. [Беруний, 1965:28] Шу боис эшитган нарсаларига эшитганлиги

нисбатини беради, ўз фикрларини “фикримча” дея изоҳлайди. Толерантлик, бошқалар эътиқоди ва қарашларига бағрикенглик акс этади.

Илмий ёндашув, соғлом фикр, асослаш, сабаб ва оқибатларига кўра таҳлил Абу Райҳон Беруний асарларида устуворлик қилади. Масалан, дориларнинг оғирлигини баён қилишда назм қилинмай, якка-якка ишлатилган сўзлар нусха кўчириш натижасида бузилиб кетиши, ҳасад билан кунчилик қилувчи кишининг атайлаб мужмал қилиб беркитиб ёзиши сабабли ҳам бузилишини келтиради. Ўзи гувоҳ бўлмаган, аниқ далили топилмаган ҳолатларда бу нарсани аниқ баён этади: “Шаманийларнинг Меру тоғи ҳақида на бирорта китобини ва на бу тоғ ҳақида уларнинг фикрларини айтиб берадиган бирорта кишини учратмаганим учун, мен уларнинг сўзларини ҳақоя қилганимда Эроншаҳрий воситаси билан ҳақоя қилдим. Лекин бу кишининг гумонимча аниқ эмас ёки аниқламай гапирадиган кишидан кўчирилган ҳикоядир”. [Беруний, 1965:197] Шунингдек, сўзларнинг алғов-далғовлигига омма, эл оғзидан айтилган муболағалар сабаб қилиб кўрсатилади.

«Ҳиндистон» асарининг ўн еттинчи бобида Беруний сеҳргарлик, кўзбўямачилик қаттиқ танқид қилган. Сеҳр таърифида унинг ёлғонлиги равшан кўриниб туради, шундай бўлгач, сеҳр албатта илмлар қаторига кирмайди, деб қатъий хулоса қилади. Шу фикрнинг исботи учун у бир неча ҳикоялар келтиради. Умуман олганда, “Ҳиндистон” асари чуқур илм, соғлом фикр, миллатлараро, динлараро, маданиятлараро толерантликнинг юксак намунаси.

“Китоб ал-Жамоҳир фи-Маърифат ал-Жавоҳир”(Минералогия) асарида “Зумрад ҳақидаги ҳикоялар” бобида Беруний зумрад тўғрисидаги турли воқеалар ва афсоналарни келтирган. Бу ерда Беруний бўлган ва бўлмаган сафсаталарнинг хаёлий уйдирмалар экани тўғрисида сўзлайди. Хусусан, зулмат юрти (гўё зумрад, забаржадлар қоронғилиқ мамлакатаида бўлади) хусусидаги афсона. Беруний бутун ер юзида тўла қоронғилиқ бўладиган бирорта ҳам ер йўқлиги, фақат тўрт томони ва усти берк жойгина бундан истиснолиги, бироқ йилнинг олти ойида қоронғу бўлиб турадиган жойлар борлиги ҳақида гапирилиши, қолган олти ойи узлуксиз ёруғ кун бўлишини таъкидлайди. “Ҳаётим номига қасам ичаманки, зулматдан олинадиган зумрад(зулмоний) ҳақида гап кетганда чироқсиз ишлаб бўлмайдиган конларни кўзда тутмоқ мумкин, холос.” [Беруний, 2017:151]

Зумрадга қараса заҳарли илонларнинг кўзи оқиб тушиши каби гапларни Беруний бу уйдирмалар сифатида рад қилади. Ҳатто бу “Китоб ал-хаввос” каби манбаларда, Абу Наср ал-Утбий асарларида ҳам акс этган. У жуда кўп тажрибалар орқали шундай хулосага келганини билдиради. Беруний зумрадли мунчокни илонга ўраб, зумрад доналарини зумрад доналарини илонли сават тагига сепади, зумрадни ипга боғлаб, илоннинг кўз олдида силкитади, бу ишни тўққиз ой иссиқни иссиқ, совуқни совуқ демай бажаради. Ҳеч қандай натижа бўлмайди.

“Ёмғир чакирувчи тош” — “Ҳажар жолиб ли-л матар” бобида ҳам факт чекинга оид мисоллар кўплаб учрайди. Беруний шундай хусусиятга эга деб овоза бўлган тошлар

тўғрисида сўзлайди, у афсоналарнинг уйдирма эканини тажриба ва назариядан олинган хулосалар билан исботлайди.

Ар-Розий “Хусусиятлар ҳақидаги” китобда турклар мамлакатида қарлуқлар, бажанақлар ва қипчоқлар оралиғида бир дово пн бор, дейди. У ердан қўшин ёки пода ўтганда, уловнинг туёғи кигиз билан боғланар экан, акс ҳолда уловнинг туёғи йўлдаги тошларга тегиб қора чанг кўтарилар ва ёмғир ёға бошлар экан. Яна дейдиларки, одам кўлига бу тошни олиб сувга тушса ёки бу тошни оғзига солиб кўли билан ҳар хил ҳаракатлар қилса, ёмғир ёға бошлар эмиш. “Китоб ан-нуҳоб”да ҳам ёмғир ёғдирувчи тош ҳақида гапирилган.

Беруний унинг ҳузурига бир турк келгани ва уни хурсандчилик билан суриштирмай қабул қилади деб шундай тошни келтирганини ҳикоя қилади. «Ёғингарчилик мавсуми бўлмаган пайтда у билан ёмғирни чақир. Ёки ёғингарчилик мавсумида мен сўраган пайтда ёмғир ёғдир. Шунда мен сенинг кўлингдан бу тошни оламан ва сен истаган нарсани, ҳатто ортиғи билан бераман [Беруний, 2017:189]»,— дейди Беруний. У одам тошни сувга солиб сувни кўкка соча бошлади, бу ҳаракатларни у турли қийқириқ ва дуолар билан олиб борган эди. Уша одам сочган сувлар ерга қайтиб тушди-ю, аммо ҳеч қандай ёмғир ёғмайди. Шунга қарамай одамлар бу тошнинг кучига ишонади, ҳозир бўлган кишилар бу фақат турклар ерида юз бериши мумкин, дейди. Бу ерда оммага, типик аудиторияга хос хусусиятлар кўзга ташланади. Замонавий аудиторияда ҳам шундай. Гювтав Лебон “Халқ ва омма психологияси” айтганидек, “Омма(толпа)га энг оддий ва одми хиссиётлар таниш, ўзига ишонтирган исталган фикр, ғоя ва маслакни мутлақ ҳақиқат ёки мутлақ хато деб қабул қилиши мумкин. Омма ҳеч қачон ҳақиқатни билишга ҳаракат қилмайди, ким уни ишонтирса унга эргашади, ким уни тафаккур қилишга ундаса, унинг қурбонига айланади”[Лебон, 2016:384].

Шундай қилиб, Беруний ҳар қандай уйдирмаларни рад қилади, ҳар бир ҳолатни илмий асосда изоҳлайди. Дўл қайтарувчи тошлар ҳақида ҳикоя қилар экан, Ҳиндистонда браҳманлар сўзини текшириб кўрувчи, табиат ҳодисасини тушунтириб берувчи ҳеч ким йўқлиги тилга олган. Ҳақиқатгўй олим ҳам амалий фаолиятида, ҳам илмий тадқиқотларида ҳақиқатдан ҳеч қачон чекинган эмас. У ҳамиша ростгўйлик билан иш тутгани, чин фикрларни изҳор этгани ахборот саводхонлиги, маданияти юзасидан аҳамиятлидир.

Юсуф Хос Ҳожиб(1020(21)-?)нинг милодий 1069 филда, бундан қарийб минг йил олдин ёзилган “Қутадғу билиг” асарида келтирилишича “Сўз туя бурнига ўхшаш – унга жилов солса бўлади. Ёхуд у туянинг бўйни кабидир – етовга юраверади” [Хос Ҳожиб, 2007:14]. Бу сўз(ахборот)ни турли мазмунда ифодалаш мумкинлигини кўрсатади. Ёки,

*Биров чақар бўлса, эшитгин сўзин,  
Чину ёлгонини суриштир ўзинг.  
Жуда яхши деган киши сараси:*

*“Эшитгину англа не сўз сираси”.*  
*Яна яхши келган мана ушбу сўз,*  
*Бу ишга тутингин, аё етук кўз:*  
*“Бор сўзни тинглагин, керагини ол,*  
*Нокерак сўзларни чегиргин дарҳол,*  
*Сўзин эшит, сўра ёлгон чинини,*  
*Чинин ол, йўқотгин бор ёлгонини.*  
*Ёлгончи кишидан бузилар жаҳон,*  
*Чин айтар кишини яқин тут ҳар он”.* [Хос Ҳожиб, 2007:125]

Туркий халқлар маданиятининг ноёб дурдонасида барча айтилган сўзларга ишонмаслик, чақимчилик, ёлгон, алдов, ҳийла, фитна, ушоқ (майда сўз, тухмат, бўҳтон, чақув)га учмаслик; кўни(тўғри, тик, адл, ҳаққоний), ҳақиқат, чинлик, ростликка интилишга чақирилади. “Сўз – ўйинчоқмас”, [Хос Ҳожиб, 2007:137] “Барча сўзни эшит, аммо ишона қолмагин[Хос Ҳожиб, 1990:50]”, “Ёлгончи кишида бўлмагай вафо”, [Хос Ҳожиб, 1990:72] каби сатрларда ростлик ростлик хислат сифатида улуғланади. Масалан, “Эл орасида доим обрўни сақлаш учун тўрт нарса керак: бири тили тўғри, сўзи чин, бутун бўлсин...” [Хос Ҳожиб, 1990:126]. Ёлгончилик қораланади: “Кишига энг ёвуз бу ёлгон бўлар, Ёвудан ёвузи сўз қийган бўлар” [Хос Ҳожиб, 1990:150] .

Юсуф Хос Ҳожиб “Рост сўз дағал бўлади, у кўнгилга оғир ботади. Аммо бундай ҳақиқат кўнгилга жойланса, кишига наф беради. Сен даҳал сўзга, яъни тўғри фикрга асло ғазаб қилма”, [Хос Ҳожиб, 1990:164] дейди. Шунингдек, “Қутадғу билиг” Ойтўлдиннинг ростлик, тўғрилиқ қандай бўлади деган саволига Кунтуғди берган жавоби ҳам аҳамиятли:

*Ташидек ичию, ичидек таши,*  
*Бу янглиз бўлади чин, ростгўй киши.* [Хос Ҳожиб, 1990:34]

Жалолоддин Румийнинг (1207—1273) “Ичиндаги ичиндадир” асарида келтирилишича, “Сўз ҳақиқатнинг сояси ва парчасидир”. Яъни ўзи эмас. Бу ахборот воқеликни тўлиқ эмас, қисман етказиши ёки талқин ўзгаришини англатади[Румий, 1997:14]. Бу ўз навбатида ахборотни қабул қилувчидан эҳтиёткорлик, огоҳлик талаб этади. “Бир ҳақиқат юз дона шубҳадан аълодир” [Румий, 1997:49], дейилганда эса ҳақиқатнинг баҳоси, қиймати келтирилади. Ахборотнинг чексизлиги ҳам ўз ифодасини топган: “... сўзнинг ниҳояси йўқ... Ниҳоясизлик, сўнгсизлик қоғозга қандай сиғади?” [Румий, 1997:33] Буни қоғозда ахборот улашишга қаратилган И.Гуттенберг даври тугаб, рақамли олам бошланишига ишора сифатида ҳам талқин қилиш мумкин. Бу фалсафий қарашнинг илмийлиги ахборотнинг чексизлигини тафаккурга сиғдира олишдадир.

Алишер Навоий(1441-1501)нинг шоҳ асари “Ҳамса”нинг биринчи достони “Ҳайрат ул-абборнинг” ўнинчи мақолати ростлик таърифида келади. Тўғрилиқ ҳақиқатдан ва эгрилик ёлгондан иборатлиги, кимнинг қараши тўғри бўлса у ҳақлиги,



Сулаймоннинг узугида “Ростиу русти” ёзуви бўлгани, тўғрилиқни касб қилиш зарурлиги кабилар акс этган. Масалан,

*Боштин-аёқ кимсаки, туздур сўзи,  
Ёки бўёлгону ёвзудур сўзи [Навоий, 2017],*

Яъни, бир кишининг сўзлари бошидан-охиригача тўғри бўлиши мумкин. Аксинча, бўялган, ёвуз бўлиши ҳам.

*Улки шиор айлади ёлгон демак,  
Бўлмас ани эру мусулмон демак[Навоий, 2017].*

Кимки ёлгон гапиришни одат қилган бўлса, уни эру мусулмон деб бўлмайди. Ёлчончилар умматим дейилмаслиги каби таъсирчан мисоллардан фойдаланилади.

Ёлгончи ўз гапини ўтказиш учун қанча уринмасин, у ўз гапини бир-икки марта ўтказа олиши, бу хусусият элга қанча маҳфий бўлмасин, ёлгон барибир ўзини охирида маълум қилиши, кимки ўзини ёлгончи сифатида танитган бўлса, рост гапирса ҳам, халқ унинг ҳамма гапини ёлгон ҳисоблаши, кимки ёлгончи деб ном чиқарган бўлса, ўзиникилар ҳам, бегоналар ҳам уни шу от билан чақирар эканлар, тўғрилик номи унга ҳеч қайтиб келмаслиши каби мавзулар тилга олинади. Хулоса берилади:

*Неча зарурат аро қолгон чоғи,  
Чин демас эрсанг, дема ёлгон доғи[Навоий, 2017].*

“Шер ва дуррож” ҳикояси қирғовулнинг чин гапириш ўрнига ёлгон гапириб, бир фалокат тузоғига илингани, чин сўзни шер ёлгон деб ойлаб, овозини эшитиб, етиб келмагани ва уни бало тузоғидан халос этмагани хусусида.

*Сўзда, Навоий, не десанг, чин дегил,  
Рост наво назмага таҳсин дегил[Навоий, 2017].*

Бу каби мисоллар ўзбек аудиториясидаги таҳсил олувчиларга ростлик, ҳақиқатни кадрият сифатида сингдиришда ёрдам беради, миллий менталитетимизга кўра панд насиҳат ўз самарасини беради.

“Бобурнома”да фактчекингга оид мисоллар. Заҳириддин Муҳаммад Бобур шох, шоир, факих, этнограф, ҳайвонот ва наботот олами билимдони каби кўп қиррали фаолият ва ижод соҳиби бўлган. Шу билан бир қаторда рост тили, тўғри сўзи, фикрини аниқ, равон, жумлаларни қисқа ва тугал ифодалаши, мазмунни зич ҳолда бериши, ўз замондош ижодкорларидан факрли равишда бўёқдорлик, жимжимадорликдан қочиши журналистика фанида алоҳида ҳаққонийлик принципига кўра тадқиқ этилиши лозим бўлган жиҳатдир. “Бобурномада” шундай дейди: “Бу битилганлардан мақсад шикоят эмас, рост воқеаларни ёзаётирман. Бу ёзилганлардан мақсад ўзимнинг таърифим эмас,

хақиқий воқеа баёнини таҳрир этганман. Чунки бу пайтларда шунга қарор қилинганки, ҳар сўзнинг рости битилгай ва ҳар ишнинг хақиқий воқеий баёни таҳрир этилгай. Зотан ота-оғадан ҳар қандай яхшилик ва ёмонлик кўрган бўлсам ёздим. Қариндош ва бегонада ҳар қандай айб ва фазилатлар содир бўлган бўлса, таҳрир айладим. Ўқувчи маъзур тутсин ва эшитувчи эътироз қилмасин”[Бобур, 2017:153].

Ёлғон, фитначилик, оғмачиликка нисбатан муросасиз қарашларини баён этган Заҳириддин Муҳаммад Бобур ахборотларни текширишга ҳам алоҳида эътибор қаратган. У қўллаган усуллар мазмунан бугунги фактчекинга жуда ўхшаш. “Дедиларким, Ғазнининг кентларида бир мазор бордурким, салавот айтғоч, қабр мутаҳаррик бўлур. Бориб мулоҳаза қилилди, қабрнинг тебрангани маҳсус бўлди. Сўнгра маълум бўлдики, мужовирларнинг тазвири экандур. Қабрнинг устига бир жулья ясабтурлар, ҳар замон жульяга тегадурлар, жулья тебрангач, қабр тебрангандек маҳсус бўладур. Нечукким, кемага кирмаган эл кемага киргач соҳил соҳил мутаҳаррик маҳсус бўлур. Буюрдумким, мужовирлар жульядин йироқ турдилар, бир неча саловот айттилар, қабрда ҳаракате маҳсус бўлмади. Буюрдумким, жульяни бузуб, қабрнинг устида гунбаз қилдилар. Мужовирларни бу ҳаракатин таҳдид била манъ қилилди” [Бобур, 1989:126]. Мазмуни шуки, Бобур ҳаракатга келадиган қабр борлиги ҳақида эшитганида уни ўзи бориб текширади. Қабрнинг тебрангани сезилади. Маълум бўлишича, хизматчилар қабрнинг устига арқон тортиб, устига деворсимон қилиб мато ташлаб қўйган, ҳар замон арқон қимирлатилса, мато тебрангани учун остидаги қабр қимирлагандек туюлган. Шундай қилиб оддий одамларни ҳийлалари билан алдаётган хизматчиларнинг ёлғонига чек қўйилади.

Яна бир мисол. “Китобларда битибтурларким, Ғазнида бир чашма бордурким, агар нажосат ва қозуротларни бу чашмага солсалар, ўшул замон тўлғоқ ва тўфон, ёғин ва чопқин бўлармиш. Яна бир тарихда кўрулубтурким, ройи ҳинд Сабуктигинни Ғазнида муҳораса қилғонда, Сабуктигин буюрурким, бу чашмага нажосат била қозурот солурлар. Тўлғоқ ва тўфон, ёғин ва чопқун бўлур. Бу ҳийла била ғанимни дафъ қилур. Мен Ғазнида ҳар неча тажассус қилдим, бу чашмадин ҳеч ким нишон бермади”[Бобур, 1989:127]. Бу мисолда ҳам шубҳали бўлган ахборотнинг рост ёки ёлғонлиги тасдиқлашга уринилади. Ва турли ифлосликлар солинса, тўполон ва тўфон, ёғин ва жала ҳосил қиладиган чашма мавжудлиги ҳаётда ўз тасдиғини топмайди.

Мадрасаларда медиатаълим. IX-XII асрларда Марказий Осиёда мадрасалар қурилишига алоҳида эътибор берилган. Ўрта ва олий таълим муассасаси ҳисобланган мадрасалар олиму фозиллар, жумладан, мактабдор, мударрис, қози, имом, табиб ва давлат хизматчиларини тайёрлаган. Мадрасаларда ўқитилган илмлар қамрови кенг бўлиб, фанлар, китоб ва қўлланмаларга таҳлил этсак, уларда бугун неологизм сифатида қўлланилаётган медиатаълим, ахборий саводхонлик, ахборий саломатлик, факт чекинги, ахборотни баҳолаш каби замонавий фан тармоғи ва тушунчаларнинг таг томирларини намоён бўлади. Масалан, шаръий манбаларга мувофиқ далиллаш, асослаш, чуқур идрок этишга қаратилган, бошқа фанлардан шарафлироқ ҳисобланган калом илмида соғлом

этиқодни шаклантириш, ҳақ ва ботилни ажратиш, нотўғри тушунчаларни рад қилиш, бидъат хурофотдан сақланиш учун ишончли ахборотни аниқлаш масалалари акс этган.

Бу илмнинг турли номлари бор: “Ал-Фикҳул Акбар”; “Илмул Калом”; “Илми Усулид-дин”; “Илмул Ақоид”; “Илмут-Тавҳид вас-сифот”, “Илмут-Тавҳид”, “Илмун-назар вал-истидлол” (“Назар” – нарсалар ҳақида фикр қилиш, “истидлол” – бир нарсани исбот ёки йўқ қилиш учун далил излаш). Маълумки, “Ақоид” арабча “ақада” сўзидан олинган бўлиб, бир нарсани иккинчисига маҳкам боғлаш маъносини билдиради. Бу этиқод масаласида исломни шубҳа қолдирмайдиган даражада яхши билиш, далилларга собит бўлиш, ишончни мустаҳкамлаш, илмга асосланишни ўз ичига қамраб олади. Ислом энциклопедиясида келтирилишича, “калом илми исломий этиқод ва дунёқарашга оид масалаларни ақлий мулоҳазага таяниб далиллаш ва хулосалаш асосида ўрганувчи диний фан”[Ислом, Энциклопедия, 2017:253].

Уламолар берган таърифларда бу яна бир бор тасдиқланади. “Фалсафатут тавҳид ав ашрафул мақосид” китобининг муаллифи Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Валий: “У яқиний – ўта ишончли далиллардан диний ақидаларни касб қиладиган далилдир”, дейди. “Мавоқиф” китобининг муаллифи Абдурроҳман Аҳмад Абдуғаффор ал-Ийжий: “У, хужжатлар келтириш, шубҳаларни рад қилиш йўли билан диний ақидаларни исбот қилишга қодир бўладиган илмдир”, дейди[Муҳаммад Юсуф, 2011:11]. Ақоид илмининг мақсади диний ақидаларни қатъий далиллар ила исботлаш ва улар тўғрисида шубҳаларни рад қилиш, далил келтириш ва ишончли бўлиш, тўғри йўлни изловчиларга ҳақиқатни баён қилиш билан йўл кўрсатиш, бўйин товловчиларга далил-хужжатларни келтириб исбот қилиш, дин асосларини шубҳалардан ва адаштиришлардан муҳофаза қилиш бўлган.

Демак, калом илми ишончли, саҳиҳ нақлий ва ақлий-мантикий далиллар асосида диний этиқодга доир тўғри маълумотларни ўзлаштиришда кўринади. Бундан кўзланган мақсад инсонларнинг иймон-этиқодини соғломлаштириш, уларни турли бидъат-хурофотлар, мутаассиблик ва ғулув (чуқур берилиб кетиш) каби иллатлардан асрашдир.

Мазкур илм тарафдорлари мутакаллимлар дейилади. Калом илми турли диний-сиёсий гуруҳлар (хорижийлар, қадарийлар, жабарийлар, муржиъийлар ва ҳ.к.) пайдо бўлиши билан боғлиқ баҳслар жараёнида вужудга келди ва тараккий қилди. Калом илмига хос услуб ва мавзулар мажмуи биринчи бор ал-Жаъд ибн Дирҳам (742 й. қатл этилган) ижодида учрайди. Унинг шогирди Жаҳм ибн Сафвон устозининг ғоясини давом эттирди.

Маълумки, “калом” “сўз”, “равон нутқ”, “жумла”, “гап” маъносида келади. Уламолар калом илмини таърифлаб ҳам бир неча хил фикрлар айтганлар. Энг қадимги таъриф Шарқда “Муаллими соний” яъни “Иккинчи Муаллим” деган фахрли номга сазовор бўлган буюк мутафаккир Абу Наср Форобий (873–950) га тегишли бўлиб, у:

“Калом синоати ила миллатнинг асосчиси айтган чегараланган гап ва ишларга нусрат берилур ва унга хилоф қилган барча сўзларни беҳудага чиқарилур”, деган.

Яна бир эътиборли жиҳати Абу Наср Форобий “Фозил одамлар шахри” асарида лафз, сўз масаласига етарлича эътибор қаратади, сўзлар ё бирор маънони билдириши ҳам, билдирмаслиги ҳам мумкинлиги, мулоҳазани англатадиганларнинг қатъий жазмлилиги ва жазмсизи бўлиши, қатъийлари ё тўғри, ё ёлғон бўлиши, ёлғонларидан баъзилари эшитувчилар зехнига уни англатадиган маъно билан бирга ўрнашиб қолиши, бошқалари унинг онгида нарсаларнинг ўхшаши — акси билан ўрнашиб қолиши, мулоҳазалар ё бутунлай рост, ё бўлмаса бутунлай ёлғон бўлиши, ё бунинг тескариси ёки тўғри ва ёлғон меъёрда баб-баравар бўлиши, рост томони кўпроқ бўлиши, рост бутунлай камайиб бориши мумкинлиги каби даражалар тўғрисида сўз юритади[Форобий, 1993:116]. Контекстга кўра “сўз”ни “ахборот” билан маънодош келганини кўриш мумкин.

Калом илмининг ривожланишида Абу Мансур ал-Мотуридий(870—944)нинг ҳиссаси катта. Аллома яратган таълимот залолатнинг ҳар қандай кўринишларидан йироқ бўлган соғлом исломий тафаккурни тарғиб қилишни назарда тутди. “Залолат” сўзи арабчадан олинган бўлиб, “йўлдан адашиш”, “хато”, “ёлғон”, “ҳақиқий эътиқоддан юз ўгириш”, “йўлдан озганлик”, “адашганлик” маъноларида келади[Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 2006:126]. IX-X асрда мутаассиблар ва бузғунчи гуруҳлар таъсирида диний масалаларда нотўғри талқинлар ва чалкашликлардан юзага келган эди. Тор, бир ёклама, бошқаларни чалғитадиган қарашлар, турлича нотўғри талқинлар эътиқод масаласида ихтилофлар, адашишлар бўлди. Шундай мураккаб шароитда калом илмининг йирик намояндаси Абу Мансур Мотуридий етишиб чиқиб, вужудга келган қалтис вазиятни тузатиш масалалари билан шуғулланди. Аллома турли-туман нифоқу ихтилофлар, гуруҳларга бўлинишлар кузатилаётган оғир ва танг вазиятда эътирозга ўрин қолдирмайдиган ақлий ва нақлий далилларга таяниб, соғлом фикр, ҳидоят билан бузғунчи, фосиқ ғояларга қарши турди. Тарих фанлари доктори, профессор Убайдулла Уватов “... буюк ватандошимиз ақидавий масалалардаги беназир хизматлари учун, эҳтимол, жаҳоннинг биронта ҳам алломасига насиб этмаган “Мусулмонлар ақидасини тузатувчиси” (“Мусаҳҳих акоид ал-муслимийн”), “Хурофот ва бидъатга асосланган уйдирмаларни илдизи билан кўпорувчиси” (“Қолий азалийн ал-фитна ва-л-бидъат”) деган ўта шарафли номларга сазавор бўлган Алломади[Уватов, kukaldosh.uz]”, — дейди.

Абу Мансур Мотуридий турли ақидавий мавзуларни асл исломий асослар ва ақлий, мантикий далиллар билан уйғунлаштирган ҳолда таҳлил қилади, зарур ҳолларда кескин ва асосли раддиялар орқали илмсизликдан юзага келган зид фикрлар, нотўғри талқинларга барҳам беради.

Мотуридия мактабининг намояндаларидан бири Абу Ҳафс Умар Насафий(1027-1114)дир. У каломнинг турли масалаларига оид “Ал-Умда фи усулил-фикх” (“Фикх усуллари таянчи”), “Табсиратул-адилла фи илмил-калом” (“Калом илмидаги далиллар кўзгуси”), “Ат-Тамҳид ли қаваидит-тавҳид фий илмил-

калом” (“Калом илмидаги тавҳид қоидалар учун ягона китоб”), “Олим ва мутааллим” (“Олим ва илм ўрганувчи”), “Изоҳ ва маҳажжа ли кавнил-ақл ҳужжатан” (“Ақл далиллигини изоҳ ва ҳужжатлар билан асослаш”), “Маноҳижул-аимма фил-фуруъ” (“Имомларнинг ҳуқуқшунослик бўйича тутган йўллари”), “Муътақидот” (“Эътиқодлар”), “Баҳрул-калом фий илмил-калом” (“Калом денгизи”) каби асарлар ёзган. Эътиборли жиҳати, Насафийнинг ушбу асарларида ўша даврда ҳам мавжуд бўлган оқимларнинг вакиллари билан кескин баҳс ва мунозаралар, уларнинг хато қарашларига далиллар билан исботланган раддиялар келтирилади. Жумладан, ўша пайтда ислом дини негизида кенг тарқалган турли-туман фирқалар ва тоифаларга ҳам ақл ва нақлдан далил келтириб кескин жавоблар берилади.

Илми калом ҳақида Шарқда Ҳужжат ул-Ислом ва Ҳужжат ул-Ҳақ рутбаси билан машҳур бўлган Абу Ҳомид Ғаззолий (1058-1111) куйидагиларни айтади: “У бир илм бўлиб, унинг мақсади аҳли суннанинг ақийдасини аҳли бидъатнинг ташвишидан муҳофаза қилиш ва қўриқлашдир”. “Бас, Аллоҳ бир тоифа мутакаллимларни пайдо қилди ва уларнинг ҳимматини тартибга солинган калом ила суннатнинг нусрати йўлида ҳаракатга солди. Шу орқали аҳли бидъатнинг суннатга хилоф равишда чиқарган алдамчиликлари фош қилинади. Ана шундан илми калом пайдо бўлди”[Муҳаммад Юсуф, 2014:112]. Унинг насихатлари ичида “Фикр билдирганда: “Бу – менинг қарашим”, деб айтинг”, “Бирор нарса ёки бирортасини мактаганда, ошириб юборманг”, “Сизга нисбатан муомала меъёрини бузганларга ҳам вазмин бўлинг”, “Фақат ва фақат рост гапиринг”, “Ҳар ерда мақбул сўз айтинг, чиройли гапиришга ҳаракат қилинг”, “Битта сўзни қайтараверишдан сақланинг”, “Ҳеч кимни алдаманг, масхараламанг”, “Ёлғон сўзлашни тажриба қилманг ва одатланманг[Ирфон тақвими, 2011] кабилари ҳам ахборий саводхонлик, ахборий маданият жиҳатидан аҳамиятлидир. Имом Ғаззолий илми каломни ўрганиб охирига етгандан кейин эришган натижалари ҳақида “ал-Мунқиз миназ золали” номли китобида куйидагиларни ёзади: “Унинг мақсади аҳли сунна ва жамоа учун аҳли суннанинг ақийдасини муҳофаза қилиб бериш ва аҳли бидъатнинг адаштиришидан қўриш эди”.

Абу Ҳомид Ғаззолий “Ихёу улум ад-дин” асарида: “...чуқур билимга эга бўлмаган оддий мусулмонларнинг диний эътиқодларини турли бидъат ва нотўғри назариялардан қўриқлаш учун калом илмини ўрганиш вожиб илмлардан бирига айланди”, деб ёзган[Ислом, Энциклопедия, 2017:253].

Илми калом намоёндалари ақлий далил асносида хурофий фикрлар, ислом ақидаларига қарши фикрий ҳужум ва танқидлар жавоб берар, соф эътиқод ҳимоя қилиш, адашишлар, нотўғри талқинларга барҳам бериш учун баҳс ва мунозаралар олиб борарди.

Саъдуддин Тафтазоний (1322–1390)нинг “Таҳзиб ал-мантиқ ва ал-калом” асари ўрта асрларда Шарқда жуда машҳур ҳисобланиб, ундан калом ва мантиқ илмида кенг фойдаланилган. Таҳзиб – “тузатиш” маъносини билдиради. Алломанинг яна бир китоби “Ақоид ан-Насафий” Насафийга шарҳдир.

Янги даврларда Жамолиддин Афғоний, Муҳаммад Абду, Аҳмад Амин, Ҳасан Ҳанафий кабиларининг асарларида калом илми асос вазифасини бажариб келди. Вақт ўтиши билан ислом оламида фақат аҳли сунна ва жамоанинг илми калом бўйича таълимотлари ҳукм сурадиган бўлди. Фалсафа ва бошқа фикрий мазҳаблар чиққанидан кейин илми калом атамасининг ўзи ҳам истеъмолдан чиқиб кетган.

## 5. Хулоса ва тавсиялар.

Фикримизча, калом илми қўлланилган услуб ва принциплари, таҳлил этиш, асос, далил кидириш, нотўғри, хато, сохта, ёлғон ахборотни рад этиши, инсонларни фикрлашга чорлаш табиатига кўра бугунги ахборий жамиятда долзарб бўлган медиасаводхонликнинг тарихий кўриниши бўла олади. Бугун жаҳон таълимида ахборий муҳит тозалиги, медиадан баҳрамандлик, ахборотдан тўғри фойдаланиш, тўғрини нотўғридан ажрата олиш кўникмаларини шакллантириш билан медиатаълим шуғулланмоқда. Медиатаълимнинг ёшларнинг, умуман, узлуксиз таълим шаклида барча ахборот истеъмолчиларининг медиаоламга адаптацияни таъминловчи, медиамакондаги ҳар қандай ахборий хуружларга қарамай барча шарт-шароитда оғишмайдиган ахборот истеъмолчиларини тарбияловчи, ахборот одоби, маданияти, маънавиятини шакллантирувчи, медиамаҳсулотларни тафаккур чиғиридан ўтказиб, саралаб қабул қилиш, баҳо беришда ижтимоий иммунитет, зирҳ вазифасини ўтовчи, медиамаҳсулотлар ярата олиш бўйича амалий кўникмаларни юзага чиқарувчи таълимдир. У танқидий ва мантиқий тафаккурга таянади. У инъекцион(медианинг салбий таъсирини юмшатувчи), эстетик-бадиий, идеологик назариялари билан бир қаторда “диний-маърифий” назарияни ҳам ўз ичига олади.

Калом илми ва медиатаълим ўхшашлигини иккаласида ҳам фаолият натижаси тўғри ва нотўғрини ажратишга қаратилгани билан изоҳлаймиз. Фарқи калом илми диний масалага тегишли масалаларда баҳсга киришади, медиатаълимда оммавий ахборотлар билан ишланади.

Мавзуимиз аҳамиятини кўрсатиб берадиган яна бир жиҳат бугунги ахборий жамиятда, рақамли оламда исломга оид нотўғри ахборотлар кўплиги, саҳиҳ бўлмаган, тўқима ҳадисларнинг, фатволарнинг ижтимоий тармоқларда айланаётгани, диний илми етарли бўлмаган блогерларнинг саҳифаларидан нотўғри талқинлар мавжудлигидир. Масалан, “жиҳод” сўзининг асл мазмунини билмаслик, исломда аёллар ҳуқуқи, исломда таълим ҳақида етарли тушунчага эга бўлмаслик, диний мавзулардаги сохта видео ва фотоларни ажрата олмаслик оқибатида диний мавзулардаги тортишувлар кузатилмоқда, ижтимоий тармоқ фойдаланувчилари статус ва постлари орқали эътиқод масаласида баҳсга киришмоқда. Баъзида бу каби ҳолатлар жуда агрессив тус олиб, адоват ва нафрат тилининг қўлланилиши, эмоционал резонанслар юзага келишига сабаб бўлмоқда. Энг ёмони, эътиқодда адашиш асл мақсади исломдан йироқ бўлган орқали ёт ва тажовузкор оқимларга эргашувчилар учрайди.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, рақамли оламда, ахборот чангалзорида тўғри ҳаракатланиши учун ҳам барчага диний-маърифий илм, медиасаводхонлик, фактчекинг (медиамаҳсулот - видео, фотосурат, матн)да фойдаланилган фактларни текширишни англатади) инструментларидан фойдалана олиш малакаси зарур. Калом илмининг мавжудлиги тарихда ҳам шундай кўникмага зарурат бўлганини кўрсатади. Ахборот оқими, шиддати ошиб бораётган глобаллашув даврида унинг зарурати икки каррадир.

### **Фойдаланилган адабиётлар:**

Masterman, L. (1997). *A Rational for Media Education*. In: Kubey, R. (Ed.). *Media Literacy in the Information Age*. New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.): Transaction Publishers.

McQuail D. (1996) *Mass Communication theory*. Sage Publicatios, London.

*Авесто: Яшн китоби*. (2001) М. Исҳоқов таржимаси. «Шарқ» нашриёти, Тошкент.

Беруний, А.Р. (2017) *Китоб ал-Жамоҳир фи-Маърифат ал-Жавоҳир*, «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, Тошкент.

Беруний, А.Р. (1965) *Танланган асарлар(Арабчадан А.Расулев, Ю.Ҳакимжонов ва Ғ.Жалолов тарж. Масъул муҳаррир: Ғ.Жалолов ва А. Ирисов)*. Фан нашриёти, Тошкент.

Бобур, З.М. (2012) *Бобурнома*, “O’qituvchi” НМИУ Тошкент.

Бобур, З.М. (1989) *Бобурнома [Наширга тайёрловчи П.Шамсиев; Муҳаррир А.Ўктам]*, Юлдузча, Тошкент.

Ибн Арабшоҳ. (1992) *Амир Темур тарихи (Араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи У. Уватов)*.2-жилд., Меҳнат, Тошкент.

*Ирфон тақвими*, 2011 йил, 4-сонидан.

*Ислоҳ. Энциклопедия; А-Ҳ* (2017) Шайх Абдулазиз Мансур таҳрири остида, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, Тошкент.

Лебон, Г. (2016) *Психология народов и масс*, АСТ, Москва.

Навоий, А. (2017) *Ҳайрат ул-аброр*, Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, Тошкент.

Румий, Ж. (1997) *Ичиндаги ичиндадир*, Ёзувчи, Тошкент.

*Ўзбек тилининг изоҳли лугати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. П. Е-М*, (2006) Мирзаев Т. ва бошқ. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, Тошкент.

Форобий, А.Н. (1993) *Фозил одамлар шаҳри*, Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёт, Тошкент.

Муҳаммад Юсуф, М.С. (2011) *Ақоид илми ва унга боғлиқ масалалар*, «Шарқ» НМАК, Тошкент.

Муҳаммад Юсуф, М.С.(2014) *Самарқанднинг сара уламолари*, Hilol nashr, Тошкент.

Хос Ҳожиб, Ю. (1990) *Қутадғу билиг*, Юлдузча, Тошкент.

Хос Ҳожиб, Ю. (2007) *Қутадғу билиг: (Саодатга элтувчи билим)*, Чўлпон номидаги нашриёт–матбаа ижодий уйи, Тошкент.

<https://kukaldosh.uz/28/02/2018/600>. Мурожаат вақти: 22:21 / 18.03.2022.



# EFFECTIVENESS OF INNOVATIVE TECHNOLOGY FOR FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN SPEAKING SKILLS

Zh.D.Nurzhanova<sup>1</sup>  
A.T.Sabitova<sup>2</sup>

## Abstract

The innovative technologies are becoming progressively essential and crucial in our personal and professional life furthermore foreign language learners are using technologies increasingly. The article studies the effect and consequences of Innovative technologies in speaking skills in foreign language teaching. The aim of this study is therefore to investigate the effectiveness of Innovative technologies as a great tool in language teaching for improvement speaking skills of learners. At present, the current field is very certain in the language teaching system. The paper is initiated to the problems with speaking skills of foreign language learners face generally, they can understand a foreign language and speech but cannot speak coherently. This article is very informative and factual in helping to learn on the key points as how we as an educators can help our students. The authors of the article provide practical examples and valuable statements on this issue of scientific research. It should be noted that this paper will be interested by teachers and students who are working on the problem of effective teaching foreign language in the modern world and the article is of great help to foreign language teachers and students who are working on the problem of effective teaching foreign language in the modern world.

**Key words:** innovative technologies, language teaching, internet, speaking skills

## ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ ШЕТ ТІЛІН ҮЙРЕТУДЕГІ СӨЙЛЕУ ДАҒДЫСЫН ДАМЫТУДАҒЫ ТИІМДІЛІГІ

### Түйін

Инновациялық технологиялар біздің жеке және кәсіби өмірімізде бірте-бірте маңызды және шешуші рөлге ие болуда, сонымен қатар шет тілін үйренушілер технологияларды көбірек пайдаланады. Мақалада инновациялық технологиялардың шет тілін оқытудағы сөйлеу дағдысының әсері мен салдары зерттеледі. Сондықтан бұл зерттеудің мақсаты – оқушылардың сөйлеу дағдыларын жетілдіру, тіл үйретудегі тамаша құрал ретінде инновациялық технологиялардың тиімділігін зерттеу. Қазіргі уақытта тілді оқыту жүйесінде бұл сала өте сенімді. Мақала негізінен шет тілін үйренушілердің сөйлеу дағдыларында кездесетін мәселелер, оқушылар шет тілін түсінетін, бірақ үйлесімді сөйлей алмайтындығы турасындағы мәселелеріне арналған. Бұл мақала өте мазмұнды және маңызды мәселелерді білуге көмектеседі,

---

<sup>1</sup> L.N Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan, [znur73@mail.ru](mailto:znur73@mail.ru)

<sup>2</sup> Kh. Dosmukamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan, [sabitova\\_akmaral@mail.ru](mailto:sabitova_akmaral@mail.ru)

өйткені біз оқытушылар студенттерімізге көмектесе аламыз. Мақала авторлары тәжірибелік мысалдар мен ғылыми зерттеудің тақырыбына қатысты құнды міндеттерді қолданды. Бұл жұмыс қазіргі заманда шет тілін тиімді оқыту мәселесімен айналысып жүрген оқытушылар мен студенттерді қызықтыратынын айта кеткен жөн және ақала қазіргі әлемде шет тілін тиімді оқыту мәселесімен айналысатын шетел тілі мұғалімдері мен студенттер үшін өте пайдалы.

**Кілтті сөздер:** Инновациялық технологиялар, тіл үйрету, интернет, сөйлеу қабілеті

## **ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ В В РАЗГОВОРНЫХ НАВЫКАХ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ**

### **Аннотация**

В нашей личной и профессиональной жизни день ото дня информационные технологии занимают главную и решающую роль, а также большинство людей, изучающие иностранные языки, широко пользуются инновационными технологиями. В статье исследуется влияние инновационных технологии на развитие речевых навыков и умения при изучении иностранного языка. Цель данного исследования – показать эффективный инструмент, который необходим при развитии речевых навыков у учащихся. В настоящее время в сфере изучения иностранного языка данная технология является самой надежной. В статье рассматривается проблема, которая часто встречается у обучающихся иностранному языку: студенты хорошо понимают звучащую речь на иностранном языке, но не могут связно построить разговорную речь. Эта статья важна тем, что она помогает нам узнать, как именно мы, учителя, можем помочь своим студентам, изучающим иностранные языки, в решении данной проблемы. Авторы статьи приводят практические примеры и ценные высказывания по данной проблеме научных исследований. Следует отметить, эта работа представляет интерес для педагогов и студентов, которые работают над проблемой эффективного преподавания иностранного языка в современном мире и статья очень полезна для преподавателей иностранных языков и студентам, которые работают над проблемой эффективного преподавания иностранного языка в современном мире.

**Ключевые слова:** Иновационные технологии, преподавание иностранного языка, интернет, речевые навыки

**Introduction.** The main aim of our article is to define advantages of using innovative technologies in foreign language teaching, especially demonstrate the feasibility of following aims:

- Easy overcome the problems in speaking or communicating in foreign language
- The use of innovative technologies not only for translations but also in the development of speech
- The advantage of using innovative technologies is work on your accent, don't be shy to talk.

Speaking is one of the harder parts of foreign language teaching and learning. At the present, gain positive result in oral facility is becoming most important goal in language learning. Therefore, teachers and students focus on and work hard to improve speaking skill. The best way to improve oral fluency is practice and practice. While we don't live among native speakers, It would be wise to

mention here, the essential role of innovative technologies.

And what is the role of innovative technologies here?

Technology can stimulate the playfulness of learners and immerse them in a variety of scenarios.

Technology gives learners a chance to engage in self-directed actions, opportunities for self-paced interactions, privacy, and a safe environment in which errors get corrected and specific feedback is given.

Feedback by a machine offers additional value by its ability to track mistakes and link the student immediately to exercises that focus on specific errors. When links are provided to locate explanations, additional help, and reference, the value of technology is further augmented. Modern technologies available in education today are: Communication lab, Speech recognition software, Internet, TELL (Technology Enhanced Language Learning), Pod casting, Quick Link Pen, Quicktionary. [1]

If we neglect or ignore technological developments they will continue and we may never be able to catch up, irrespective of our discipline or branch. Teachers can use Multimedia Technology to give more colorful, stimulating lectures. We believe that this process can fully improve students' practical language skills, which are useful to ensure and fulfill an effective result of teaching and learning.[2]

**Methods.** During the last forty, fifty years, the notion of language proficiency has shifted from focus on language as a linguistic system towards language as a means of communication. At the same time, the teaching of languages has moved from teaching language as a grammatical system to teaching language as communication. [3]

As we indicated in Introduction part about the Modern technologies in education today with which we improve our speaking skills like: Communication lab, Speech recognition software, Internet, TELL (Technology Enhanced Language Learning), Pod casting, Quick Link Pen, Quicktionary

How to use the technologies:

COMMUNICATION LABS Software's are available to develop speaking skills. By incorporating suitable software through computers the students will play it again and again with their own interest and try to improve their speaking skills, which are most essential in this modernized IT world. The usage of headphones in the lab makes the students to have interest over the subject and induces them to repeat again and again instead of feeling boredom.[4]

SPEECH RECOGNITION SOFTWARE Speech recognition software also helps improving the students speaking, this can convert spoken words to machine-readable input. The device recognizes the accuracy of what was read and then provides a positive reinforcement like "You sound great!" or gives the user an opportunity to try again, in this way the learner can figure if he is reading well or not. As the user's skill improves, the technology reads less material so that the learner reads more. This software also evaluates and provides scores of grammar, pronunciation, comprehension and provided with the correct forms, for examples if a student mispronounces a word, the learning tool can immediately spot it and help correct it. This device can be a very useful device for distance learners

because they don't have a teacher who corrects their speech and this device can help improving their speaking skills.[4]

**INTERNET** Internet is a commonly acknowledged term and widely used by people throughout the world. Students now use Internet in the class to learn English. Online teaching inside the classroom seems to be interesting and makes the students to find out the suitable materials for them. Students are instructed to do the grammar exercises which are available online. Through Internet we can collect data from various sources for any instruction. to improve speaking, students can use Skype, MSM Messenger, Google talk (used to have conferences on line) and other applications where students can connect with friends, other students, teacher and even native speakers, these ways of learning have been observed to improve oral proficiency in students and make up for the lack of native speakers in the areas where students live and what is more, on line conferences also enhance intercultural awareness, motivation and raise the level of interaction. Over the internet, students can find a lot of learning materials, for instance, audio, video, radio and TV shows, games, voice recordings, quizzes, podcasts and so on , in this way, students get exposed to a great amount of target language and this help them develop their speaking skills. [4]

**TELL** is the use of computer technology including hardware, software and the internet to enhance teaching and learning of languages. It allows the students to get access with all the technologies available for the enhancement of English learning. Students are allowed to use online dictionaries, chat, and to view the various happenings around the world.

**POD CASTING** Podcasts can be uploaded or downloaded, this audio help the learner familiarize with the target language and teachers can use them as useful audio material that can be used in class for activities like discussions, besides, in the web, there are even particular podcasts that are for ESL learners, and these can include pronunciation for particular needs of students. Podcast undoubtedly help learners in speaking. Pod casting is the integration of audio files where we can feed our own materials and ply it inside and outside of the classroom. Students use i-pods to hear their favourite music files. In the same way they have their education in the form of entertainment. Podcasting allows students to use their tech-based entertainment systems for educational purposes. With it we are able to move away from the traditional face-to-face training without losing the student-to-trainer relationship that is so effective in any learning process. Podcasts enables students and teachers to share information with anyone at any time. An absent student can download the podcast of recorded lesson and is able to access the missed lectures. They could also access lectures of experts which may not otherwise be available because of geographical distance and other reasons.

**QUICK LINK PEN** Quick Link Pen allows learners to copy and store printed text, Internet links. It helps to transfer the data to computers and enables the reader to get the meaning of the word from a built in dictionary. Accessing this type of machine seems to be a more convenient method. Recent developments in machine translations presents translation engines like GO Translator and Bablefish.[4]

QUICKTIONARY It is a pen-like device. It allows the reader to easily scan the word and get its definition and translation on its own LCD screen. Technology such as Enounce and Sound-Editor enable learners to adjust the speech rate of listening materials to assist their comprehension, and present spectrum of speech waves and visual depictions of mouth and tongue movement to ease the learning and refine pronunciation.[4]

The following figure (figure 1) illustrates types of innovative technologies with which we can improve Speaking skills in language teaching and learning.

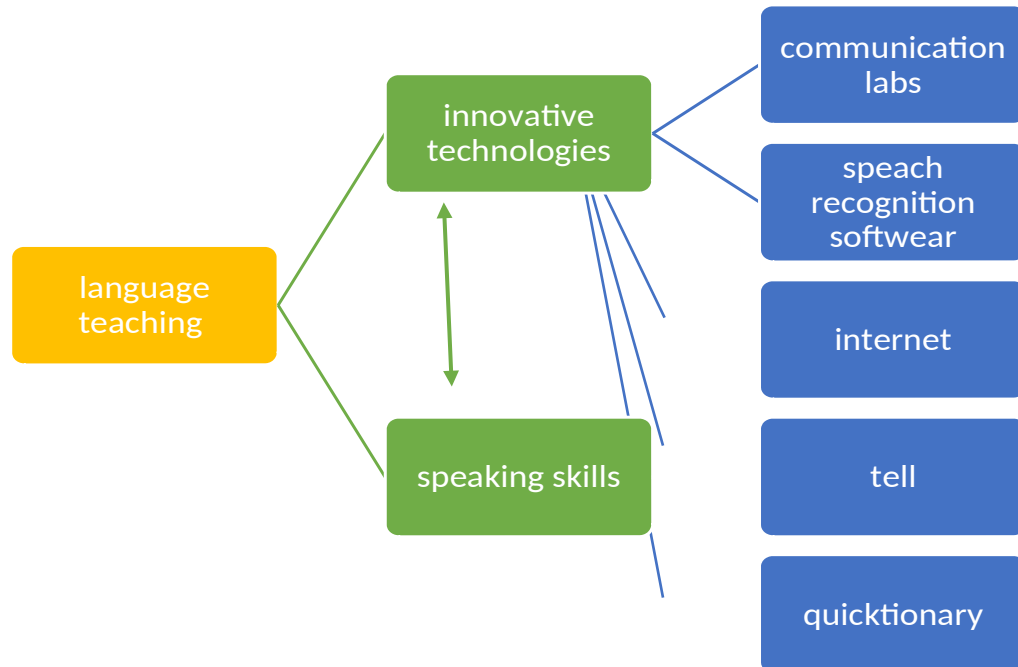


Figure 1. Innovative technologies for speaking skills .

Using technologies, audio messages and new devices for educational purposes is an effective teaching strategy especially for language teaching.

**Result.** Communicative competence and ways to achieve it is one of the most pressing problems, theoretically and experimentally solved by the method of foreign languages. Mastering communicative competence in English without being in the country of the target language is very difficult. Therefore, an important task of the teacher is to create real and imaginary situations of communication in a foreign language lesson, using various methods and techniques of work (role play, discussions, creative projects, etc.). A visual representation of life, traditions, linguistic realities of English-speaking countries to give educational videos, the use of which contributes to the implementation of the most important requirement of the communicative methodology "... to present the process of mastering a language as comprehension of a living foreign language reality ...". Speaking as well as audition is a productive (expressional) kind of speech activity with the help of which speech communication is carried out. The content of speaking skill is expression of thoughts, information transfer in the oral form. [5]

Let us consider three basic directions of use of information communication technologies at formation of abilities of oral speech at lessons:

1. Use of ready multimedia training programs (multimedia textbooks);
2. Creation own multimedia presentations by the teacher (presentation Microsoft Power Point);
3. Use of the network and e-mail means. In recent years, many multimedia teaching programs and electronic English textbooks have appeared which contributes to: · enhancing the cognitive activity of the student in the process of teaching foreign languages; · development of computer technologies skills by the teacher and students; · mastering language, speech knowledge, skills and the abilities providing formation of the elementary communicative competence by students; · improving the results of the education quality and the use of interesting, effective control of the assimilation of the studied material during intensive training.[5]

It is the use of innovative technologies in English language lessons is the main sign of positive results of creative activity, which entails increased motivation of students. At the same time, every teacher who uses information, communication and computer technologies or project activities using the Power Point multimedia presentation in English language classes should know that any educational technology must meet the following methodological requirements: – conceptuality: a scientific concept, including a psychological and socio-pedagogical justification for achieving educational goals; – systemic: the presence of all signs of the system (the logic of the process, the interrelation of all its parts, integrity) – efficiency: ensuring results that meet educational standards; – flexibility: the possibility of variations in content to ensure comfort and freedom of interaction between the teacher and students, taking into account the specific conditions of pedagogical reality; – dynamism: the possibility of developing or transforming the technology used; – reproducibility: the possibility of using the technology by other teachers in this educational institution or in other. The educational space has now flooded with computer training programs, which, of course, are a good help in teaching. They direct the student to a free pace of learning, the individual logic of cognition. Knowledge control is carried out immediately with a guarantee of transition to a new level. It seemed that the goal of the creators of these training programs was achieved: the trainee can do without a teacher.[6]

Microsoft PowerPoint is the most widespread among set of presentation computer programs. Use PowerPoint is effective in the decision of a problem of formation of the communicative competence of students. With its help it is easy to prepare slides, schemes, fragments of speech telling, theses of the report for audience. It can be used in work practice, both by teachers, and students, as means of preparation of presentations for support of the oral message and as the new tool of writing. The speaking presentation should meet certain requirements: - structuring material; - consistency of presentation (organization and coherence); - critical selection of material in accordance with the set goal; - synthesis; - critical analysis of the selected material; - own point of view and personal contribution (synthesis and personal contribution); - the presence of conclusions (quality of introduction and conclusion); - reflection of comprehension in the presentation.[5]

The use of video recordings in the classroom contributes to the individualization of training and

the development of motivation for the speech activity of trainees. Video helps to teach all 4 types of speech activity – reading, speaking, listening and writing. When using videos in the classroom, two types of motivation develop: self-motivation, when the film is interesting in itself, and motivation, which is achieved by the fact that the student will be shown that he can understand the language he is learning. This brings satisfaction and gives confidence in one's own strengths and desire for further improvement. The use of various ropes of information flow (auditory, visual, motor perception) has a positive effect on the strength of capturing regional and linguistic material. In the structure of a video lesson for teaching oral speech, four stages can be distinguished:

1) preparatory – the stage of preliminary removal of language and linguistic and cultural difficulties;

2) video perception – the development of information perception skills;

3) control of understanding of the main content,

4) development of language skills and speaking skills. The use of video opens up a number of unique opportunities in terms of mastering a foreign language culture, especially in terms of the formation of socio-cultural competence as one of the components of communicative competence in general. Unlike audio or printed text, which can have high informative, educational, educational and developmental value, video text has the advantage that it combines various aspects of the act of speech interaction. In addition to the content side of communication, the video text contains visual information about the place of the event, the appearance and non-verbal behaviour of the participants in communication in a particular situation, often due to the specifics of the age, gender, and psychological characteristics of the speaker's personality. The visual range allows you to better understand and consolidate both factual information and purely linguistic features of speech in a specific context. Video materials provide almost unlimited opportunities for analysis based on comparison and juxtaposition of cultural realities and characteristics of human behaviour in various situations of intercultural communication (provided that the selected video texts provide the necessary basis for such a comparison). [5]

**Discussion and Conclusions** As language teachers, we have a tradition of integrating new media into our teaching. We have embraced any new technology, which was likely to improve learning. Mindful of the need to bring native speaker voices into the classroom, teachers in the first half of the 20th century took gramophones into their classrooms. These were replaced by reel-to-reel tape recorders when the price was right and appropriate recordings became available. Brave souls acquired microphones and encouraged students to record their own voices, to accustom them to hearing themselves speaking in another language. The next innovation was the language laboratory, coming as it did at a time when the audio-lingual method was to the fore and drills were considered central to successful language learning. Those entrusted with the maintenance of language laboratories heaved a sigh of relief when audiocassette recorders replaced reel-to-reel tape. Slide and filmstrip projectors, film projectors and television sets also found their way into language classrooms, followed by video players and video cameras. All of these innovations made their entrance as "bolt-ons". It was only when their characteristics were fully understood and their strengths identified in comparison with existing media that they become integrated into the delivery strategy of the teachers concerned, and

into published courses.[7]

Speaking is the second of the four language skills. It is called a "productive" skill because when we speak we **produce** language going **out**:

1. listening (← in)
2. **speaking** (out →)
3. reading (← in)
4. writing (out →) [8]

At the present stage of development of our society of one of actual problems is preparation of the qualified expert that speaks a foreign language and capable to professional growth in the conditions of use of new information technology. Recently there were many possibilities for an establishment of contacts in a foreign language as in the conditions of direct dialogue with native speakers, by means of such computer telecommunications, as the Internet and e-mail. Internet resources not only help to make the informative message, the full answer on the set topics, but also to organize oral report accompanied by audio and video support. Statements (monologic, dialogical) with a basis on the information taken from a network, differ with fuller answer and students' increased interest. It puts rather hard, but perspective problems before teachers of foreign languages, namely, to teach students to obtain the information and to process it, using a foreign language not only as the tool communication, but also cognition. Statement and the decision of the given problems focuses on constant acquisition and updating of the knowledge necessary for the future expert for the organization of the professional work. The important means providing creation of a new information field are telecommunication projects that open new possibilities in the organization of educational process on a foreign language; provide wide access to the information, interactive dialogue. Intercultural training assumes interaction of representatives of various cultures, including virtual in which prospects of another language culture knowledge speaking open. At teaching foreign language by those means students join world cultural-educational space that, undoubtedly, raises their motivation to mastering by a foreign language. The purpose of teaching a foreign language is the communicative activity of students, that is, practical knowledge of a foreign language. The tasks of the teacher are to activate the activity of each student in the learning process, to create situations for their creative activity. The use of ICT in the classroom makes it possible to move from reproductive forms of educational activity to independent, creative types of work, shift the emphasis to the formation of the communicative culture of students and the development of skills in working with various types of information and its sources. [5]

### References

- 1) J.U. Erejepova and G.B. Koblanova. MODERN TECHNOLOGIES IN DEVELOPING SPEAKING SKILL- "Innovated science" №6/2020, p.130
- 2) Sarsenbayeva Z.J. Effectiveness of modern Technologies for English language teaching- "Young Scientist" № 42, October 2017, p.178.
- 3) Heini-Marja Pakula. Teaching speaking- "Apples - Journal of Applied Language Studies", Vol.



- 13, 1, 2019, p.103
- 4) Maryam Bahadorfar and Reza Omidvar, Technology in teaching speaking skill-Acme International Journal of Multidisciplinary Research, April 2014, vol.2, issue 4, P.11-13.
  - 5) Z.Karimova, The role of innovative computer technologies for the improvement and formation of students' speaking skills at English lessons- "International Journal of Innovative technologies in social science" -30.09.2020 , 6(27), pp-89-90.
  - 6) Z.B.Muratkhodzhayeva, Innovative Technologies of teaching foreign languages- "Young Scientist"  
№ 5(191), 2018, pp-182-184
  - 7) [Electronic resource]: "Information and communications technology for language teaching".  
URL: <http://www.ict4lt.org/en/index.htm>, date of the application/ (date of access: 22.03.2022).
  - 8) [Electronic resource]: [Speaking Skills Guide | Speaking | EnglishClub](#) /(date of access: 27.03.2022).

# "Kardeş Kömeyi" Dergisinde Edebiyat Araştırmaları

Aynura Huseynova (Pashayeva)<sup>1</sup>

## ÖZET

I. Dünya Savaşı döneminde Rusya, Türk illerine sadece askeri ve siyasi olarak yayılmamış, aynı zamanda işgal ettiği Türk bölgelerindeki Müslüman -Türk ahaliyi Hristiyanlaştırmak ve Ruslaştırmak politikası takip ederek, hakimiyeti altında yaşayan milyonlarca Türk'ü asimile etmeye çaba göstermiştir. Rusların bu politikası özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya esareti altındaki Türkler arasında milli uyanış hareketlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu cümleden Azerbaycan Türkleri arasında da milli uyanış hareketleri aynı dönemde başlamıştır. Milli uyanış hareketlerinin başlamasına paralel olarak da, Azerbaycan Türklerinin Türkiye'ye olan ilgileri de artmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra en çok Rus İmparatorluğu içinde yaşayan Türk halkları zarar gördü. Tanınmış halk aydını Mammad Emin Rasulzade, 1914-1917 yıllarında Türkiye'nin Kars ve Ardahan'da yaşayan mültecilere maddi yardımda aktif rol aldı. O dönemde Osmanlı İmparatorluğu Aynı zamanda Bakü Yardım Cemiyeti H.Z. Tağıyev, M. Muhtarov'un maddi desteği ile Kars, Ardahan, Ovlalı, Kil, Çaldır ve diğer bölgelerde yaşayan Türklere maddi yardımda bulunulmuştur. Bu dönemde Türk halklarına manevi yardımda bulunabilecek bir medya kuruluşuna ihtiyaç vardı. 1917 yılında M.E.Resultzade editörlüğünde "Kardeş Kömeyi" dergisi yayınlandı. Dergide M. E. Resultzade, Ahmet Cavad, Abbas Sahhat, Hüseyin Cavid, Abdulla Şaiq, Asya Nerimanof ve diğerlerinin eserleri yayımlandı.

Makalenin amacı, "Kardeş Kömeyi" dergisinde yayınlanan şiir, nesir ve drama örneklerinden hareketle Türk dünyasının o dönemki sorunlarını ve edebi meselelerini gruplandırmak ve araştırmaktır.

Araştırmada daha çok yazılı bilimsel çalışmalar kullanılacaktır. Makale, karşılaştırmalı analiz ve tarihsel analiz yöntemi kullanılarak incelenecektir.

**Anahtar kelimeler:** Kardeş kömeyi, türk, dergi, edebiyat, Azerbaycan.

## Literary Researches in the Journal "Kardesh Kömeyi" Abstract

During the First World War, Russia did not only spread to Turkish provinces militarily and politically, but also tried to assimilate millions of Turks living under its rule by following a policy of Christianizing and Russifying the Muslim-Turkish people in the Turkish regions it occupied. This policy of the Russians, especially in the XIX. Since the second half of the century, it has caused the emergence of national awakening movements among the Turks under Russian captivity. From this sentence, the national awakening movements among the Azerbaijani Turks started in the same period. In parallel with the start of the national awakening movements, the interest of the Azerbaijani Turks in Turkey has also increased.

After the First World War, the Turkish peoples living in the Russian Empire suffered the most. Well-known public figure and journalist Mammad Emin Rasulzade took an active role in financial aid to refugees living in Kars and Ardahan, Turkey, between 1914-1917. At that time, the Ottoman Empire was also the Baku Charitable Society With the financial support of H.Z. Tağıyev, M.

<sup>1</sup> Dr., öğretmen, Azerbaycan Diller Universitesi, [aynure8@mail.ru](mailto:aynure8@mail.ru), ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9172-5389>

Muhtarov, financial aid was provided to the Turks living in Kars, Ardahan, Ovlalı, Kil, Çaldır and other regions. In this period, there was a need for a media institution that could provide moral assistance to the Turkish peoples. In 1917, the journal "Kardesh komeyi" was published under the editorship of M.E.Resultzade. The works of M. E. Resultzade, Ahmet Cavad, Abbas Sahhat, Hüseyin Cavid, Abdulla Şaiq, Asya Nerimanof and others were published in the magazine.

The aim of the article is to group and research the problems and literary issues of the Turkish world at that time, based on the examples of poetry, prose and drama published in the journal "Kardesh komeyi".

More written scientific studies will be used in the research. The article will be explored using the method of comparative analysis and historical analysis.

**Key words:** Kardesh komeyi, türk, journal, literature, Azerbaijan.

## 1. Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra en çok Rus İmparatorluğu içinde yaşayan Türk halkları zarar gördü. Tanınmış halk aydını Mammad Amin Rasulzadeh, 1914-1917 yıllarında Türkiye'nin Kars ve Ardahan'da yaşayan mültecilere maddi yardımda aktif rol aldı. Aynı zamanda Bakü Hayır Cemiyeti H.Z. Tağıyev, M. Muhtarov'un maddi desteği ile Kars, Ardahan, Ovlalı, Kil, Çaldır ve diğer bölgelerde yaşayan Türklere maddi yardımda bulunmuştur.

Bu dönemde Türk halkına manevi yardımda bulunabilecek bir medyaya ihtiyaç vardı. 1917 yılında M.A. Resultzade editörlüğünde "Kardeş Komeyi" dergisi yayınlandı. 1915 Cumartesi günü, İkdam gazetesinin 34. sayısında, iki vagon çay, un ve giysi alacak olan heyetin başına Agabala Kuliyyev'in getirildiğini bildirdi. Heyet arasında Mirza Yusuf Hanov, Mehmet Hasan Hasanov, Dr. Vekilov ve Gence'den Safikurdski de yer aldı. Kars, Sarıkamış, Horasan ve çevre illeri ziyaret ettikten ve getirdikleri yardımları halka dağıttıktan sonra Bakü'ye dönen heyet, bölgedeki Müslümanların içinde bulunduğu kötü durumu yineleyen bir raporu topluma sundu. Yine Mirza Esadullayev başkanlığında bir komite kurulmasına karar verilmiş ve bu komiteye bazı aydınlar da dahil edilmiştir. Bu tedbirler sonucunda gerçekleştirilen çalışmalardan biri de "Kardash Komegi" gazetesinin ortaya çıkması oldu (Süleymanlı, 2007: 182).

Türkiye tarihçisi Betül Aslan haklı olarak yazıyordu, Azerbaycan Türklerinin Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Rus işgaline uğrayan bölgelerde, Rus ve Ermeni zulmünden dolayı çok zor duma düşen, felaketler yaşayan Türk ve Müslüman halka yaptığı maddi ve manevi yardımlar ele alınmış, Azerbaycan Türklerinin Rus esareti altında bulunmalarına rağmen, fertler ve cemiyetler olarak, kardeşlik hissi ve muhabbetiyle, hiçbir fedakârhktan kaçmmayarak, hatta bazen bu yolda canlanm feda ederek "Kardeş Kömeyi" şiarıyla başlattıkları, dünyada bir eşi ve benzeri bulunmayan yardım çalışmaları üzerinde durulmuştur. Azerbaycan Türklerinde Rus baskı ve esareti altında oluşmaya başlayan "Milli Uyanış" ve "Millet Olma" bilincinin gelişme süreci verilmeye çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Azerbaycan Türklerinin Azerbaycan ve tüm Kafkasya'da "Kardeş Kömeği" şiarıyla başlattıkları yardım toplama faaliyetleri, işgal bölgesinden Türk-

Müslüman yetim çocuklarının toplanması ve yerleştirilmesi, ayrıca Türk askeri esirleri için yapılan her türlü yardım çalışmaları belirtilmiştir (Aslan, 2000: 3).

Derginin kapağında, sanatçı Azim Azimzadeh'in çizdiği ve bir-birlerinin acılarına duyduğu sempatiyi simgeleyen üç ceylanın resmi yer alıyor.

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi M. Fuzuli'nin adını taşıyan El Yazma Eserler Enstitüsü'nde muhafaza edilen "Kardeş Komeyi" dergisi, dönemin önde gelen araştırmacısının yoğun çalışmaları sonucunda ilk kez Arap alfabesinden Latin alfabesine çevrilerek kitap haline getirilmiş ve 2002 yılında kitap olarak yayınlanmıştır. Nizami Gencevi'nin adını taşıyan Edebiyat Enstitüsü, Filoloji Felsefe Doktoru Nazakat Qafqazli. Ancak 2012 yılında TC Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı ve Gençlere Yardım Vakfı'nın desteğiyle İpek Yolu Yayınevi tarafından "Kardeş Komeyi" dergisi yayımlanmıştır. Kafkasya çevirisinin izniyle, Latin alfabesiyle Türkçe olarak yeniden basılmıştır. Türkçülüğü tanıtmaya misyonunu yürüten böyle bir derginin Türkiye'de yayınlanması elbette büyük bir olaydır. Ancak, kitabın hiçbir yerinde fil.f.d yoktur. Nazakat Qafqazlı'dan bahsedilmedi, transliterasyon yazarları Arif Haşimov, Sedat Demir, İbrahim Erol'dan bahsedildi. Bu fil.f.d hakkında Nazakat Qafqazlı, "525. gazete"nin 27 Şubat 2013 tarihli sayısında yayınlanan "Dikkatsizlik ya da ihmal..." yazısında ayrıntılı olarak konuştu.

Kitabın önsözünde, Doç, Dr. Nazakat Qafqazli'ye göre dergi, Rus İmparatorluğu ve diğer Asya ülkelerinde köleliğin pençesinde olan Türk halklarına manevi destek sağlamak için oluşturuldu. Dergide ağırlıklı olarak gazetecilik türü olmakla birlikte edebi ve sanatsal örneklere de yer verilmiştir.

## 2. Şiir

Dergide yer alan şiir örnekleri savaş psikolojisi ve aşktır. H. Cavid, "Savaş ve Felaket" (Ocak 1917) adlı şiirinde, savaşın felaketlerinin Türklere verdiği zararı ve Türkler karşısındaki birliklerini şöyle ifade eder:

Bir zamanlar şanlı Turan,  
Yaşlı adamı dünyadan kovala,  
Kahramanın oğlu,  
Türklerin anlık, şanlı babası,  
Yer sallandı ve sallandı,  
Her sözü dinledi.

Romantizmin yaratıcı ilkelerinden biri, yazarın mücadelelerin ve başarısızlıkların tasvirinde savaşın ön saflarından uzak olmasıdır. Bu noktada romantik yazar nedense mevcut güçlerin, durumun mücadelesine katılmaz ve onları takip etmeye çalışmaz. Onu düşündüren madalyonun diğer yüzü. Romantik betimlemenin amacı, gerçek savaş sahnelerinin kendisini izlemek değil, o sahnelerin insanda uyandırdığı değişimi ve duyguyu izlemek; sırayla gözlemlemek; durumların karmaşasında mümkün olduğu kadar her işareti, her satırı verebilmek. "Savaş ve Felaket" şiirinden şu dizelere dikkat edelim:

O toplar, tüfekler, o kılıçlar, zehirli el bombaları,  
Ne istiyor, ah, neden böyle parlıyor?!  
Nedir bu gazap felaketi? Bu kıtlık nedir?  
Nedir bu kin, nedir bu bela?  
Aman ne manzara!  
Duyunca vicdanı titrer.  
Ne dehşet, ah!..  
Deli adam düşünür.

Her şeyden önce korkunç araçlar var: O toplar, tüfekler, o kılıçlar, zehirli el bombaları. Bunu afet türleri takip eder: Öfke, kıtlık, kin, düşmanlık, acı ve musibet. Bütün bunlar dehşeti artırıyor. Nihayet –

"Ah, ne manzara!  
Duyar duymaz vicdanı sarsılır."

rnek pasajdaki kelimelerin uyumu da romantiktir. Korkunun dehşetinin sorumsuz tezahürü, şaşkınlık manzarasının renklerini tamamen karartmıyor mu? Şiirin sonu da öğreticidir. Orada bütün mazlumlara hitap edilir. Sanki mazlumların asırlık dilsiz sorusuna cevap aranmaya çalışılıyor. Elbette romantizmin etiği dahilinde.

Kucaklanacak çok lezzetli vaatler var;  
Bekle, inanma! Yalan..  
Hayır, zayıfın hakkı yoktur!.. İnanma!  
Çaresizlere hak yok, inanç yok, hayır,  
Cehennemde hem gerçek hem de gerçek güçlüdür!

Romantizmin etiği, burada söylenenlerin somut bir mücadele çağrısı olmaktan çok, sadece belirli bir sonucun tanınması olduğu gerçeğinde yatmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın seyri, Hüseyin Javid'i konuyla ilgili bir dizi şiir yazmaya yöneltti. "Savaş tanrısının huzurunda" bu şiirlerden biridir. Şiirden önce konusu düşündürücüdür. Böyle bir konu nereden geliyor ve hangi zihniyetten beslenebiliyor? Büyük olasılıkla, bu Türk mitolojisinden. Romantiklerin halkların folkloruna duyduğu bitmek bilmeyen ilgi onları Türk mitolojisine yöneltmişti. Savaş tanrısı var. Arens olarak da bilinir. Öyle görünüyor ki Hüseyin Cavid böyle bir konuya bu efsanevi fikirle yaklaşımıştır. Şiir, savaş tanrısına doğrudan bir çağrıyla başlar:

Ey ateşli şehrin intikamı!  
Ey savaş tanrısı! Ey vahşi ejderha!

Savaş tanrısını aramak, gerçek güçleri -savaşın ve katliamların faillerini- savaş tanrısına bırakmak ilk bakışta tuhaf değil mi? Bu kan dökülmesinin kendilerine söylenmesi gerekirken neden bilinmeyen bir yöne dönülür? Aslında bu tuhaflığı yaratan romantik rock'tır. Romantik sanat, nedense, var olan gerçeklerle baş etmeyi her zaman zor bulur. Romantik tarz

genellikle gerçeğin arkasında, uzak düşüncelerde sisli bir yer seçer ve orada karar verir. Genellikle gerçek dışı bir dünyadır - tıpkı savaş tanrısının karar verdiği yer gibi. Romantik inanaşa göre savaş tanrısı, savaşta kan dökülmesinin nedenidir. Çünkü o, bir "yol gösterici-kötülük"tür, kötü bir rehberdir. Şiir, savaştan kaçma ve özgürlüğü arama fikrini de içerir. Ama nasıl?

Özgürlük? Ah, bence bu sadece lezzetli bir rüya...

Dünyada özgürlük var mı? İşte bir soru!..

Özgürlük - lezzetli bir rüya, işte bir soru!

Romantik düşüncenin hala geçerli olduğu sonuç budur (Osmanlı, 2010: 65-66).

Dergide gazetecilik yazılarının içeriği ile rezonans eden şiirlerin yayınlanması derginin havasını artırmaktadır. Örneğin Orenburg'dan Fatih Karim'in yazdığı "Yaşasın millet" mektubunda Balkan Savaşı'nda acı çeken hoşgörülü Türklerin çaresizliği sorununu gündeme getirmiştir. Makalenin genel içeriğini yineleyen Ahmed Cevad'ın "Zavallı!" Şiirinde başı belaya girenlerin içinde bulunduğu zor ve acılı durum şairde büyük bir pişmanlık uyandırır. Şair, esaret altındaki tüm Müslüman Türklerin çektiği acıların yasını tutar:

Zemzemin acısını dinleyen kardeş,

Ülkede bir kalp yapmaya çalışın,

Yollar doğrudan Kâbe'ye açıldığında,

Vallahi gönül yapmayan vicdana (Qardaş Kömeyi, 41).

Yazar, M.A. Resulzade'nin "Bizim Bakış Açımızdan Rusya'da Cumhuriyetin Hediyesi" başlıklı yayın makalesinde Rusya'nın çarlık politikasının Müslümanları özgürlüklerinden mahrum etmekle kalmayıp aynı zamanda onları baskı ve hakaretlere maruz bıraktığını vurguladı. Bu yazının ardından Yusufzadeh Ali Razi, "Misafirler" şiirinde Kafkasya'ya sığınan Türkleri baskıdan teselli ediyor.

Manafzadeh Sabir'in Aşkabat'ta yazdığı "Bir plaketin önünde" şiirinde, ünlü bir sanatçının Avrupa dergilerinden birinde savaşın dehşetini betimleyen bir tablosu, yazarı trajik imgeleriyle yazarı kucaklamaya çağırıyor. Ali Nazmi'nin "Taht Yılları!" Şiirinde (7 Ocak 1917) müreffeh ve müreffeh bir ülke olan Türklerin göçüne, yerinden edilmişlerin durumuna sempati duyar ve Türk oğlunu yardıma çağırır. Ali Shovgu'nun "Ellerimiz" şiiri, ağlayan Turan halkına sempati duyuyor.

Baykuş mezar gibi uluyor,

Turan vilayetlerini yok etti.

Vatanın oğlu gözlerinde kan ağlıyor

Kalan kağan elleri.

Abbas Şahhat'ın "Tahliye mi Mülteci mi" şiirinde, çöken bir şehrin kalıntıları canlanıyor. Hacı Salim (Sayyah) Gasimzadeh'in "Herkes ağlıyor ben ağlıyorum" şiiri Anadolu, Buhara, Andican ve Cizag'daki mevcut durumdan muzdarip insanlara verilen cevapları hicivli bir ironi ile eleştirir. Eser ağırlıklı olarak hiciv monologudur.

Aşkabatlı Türkhan "Calkha (tamamen Türkçe)" (12 Şubat 1917) yazdı ve Türkleri yok etmek isteyenleri sert bir dille eleştirdi. Ali Misha'nın Balakhani'den yazdığı "20. Yüzyılın Kanlı Bir Anıtı" şiiri, vahşi insan yerleşimlerinin iniltilerini anlatır. Kharkovlu Taki Şahbazi Simurg'un "Açlık" şiirinde açlık ve sefalet yüceltilir. Babasız ve annesiz kalan Züleyha ve Celil, Müslüman toplum tarafından açlıktan kurtarıldı. Kitap, savaşın ailelere yol açtığı trajedileri eleştiriyor. "Bir Yabancı" lakaplı şairin "Bir gün gelecek" şiiri iyimserdir. Başta Türkler olmak üzere Doğu ülkelerinin özgürleşeceğine, kalkınacağına ve müreffeh olacağına inanıyor.

Bedreddin Ali Hüseyin'in "Felakzadları Hatırla!..." şiiri Müslüman mültecilerin açlığını, feryatlarını ve feryatlarını yüceltir.

Nemat Basiri'nin "Davet" şiiri, korkunç saldırılara maruz kalan insanların bir gün düşmanı yakalayıp yok edeceklerine işaret eder. Mazlumlara merhamet dileme güdüsü, gazelin son ayetinde sonuç olarak sona ermektedir.

Savaşın psikolojisi, savaşların travmatik etkisine, büyük ölçekli toprak kayıplarına, katliamlara, işgallere, bunların hepsi insan ruhuna, büyük trajediler yaşayan insanların derinden hüznü, çılgılık atan, bazen umutlu psikolojik deneyimlerine yansır, ahlaki ve fiziksel baskı, içsel psikoloji ve heyecan. Bazen yazarların öznel idealizmi -öznel duygularında protesto, keyfiliğe karşı isyan- yoğunlaşır.

MS Ordubadi'nin dergide savaş konusuna ayrılmayan gazeli "Hür Hürriyet" (Çaristan, 9 Şubat 1917), güzelliğe adanmış, aşk ve sevgiyi konu edinmiştir.

### **3. Dramaturji**

Dergide drama türünde yazılmış tek oyun Abdulla Shaig Talibzadeh'in "Tek perdelik dram" oyunudur. fil.f.d. Nazakat, Kafkasya'dan A. Shaig'in arşivlerinde araştırma yapmış ve bu eserin başlığının "İdeal ve İnsanlık" olduğu ve el yazmasının 1914 yılında yazıldığı sonucuna varmıştır. Dramada çatışma Adalet, Merhamet, Mutluluk, Vicdan, Baskı, Şeytan ve Felaket arasındadır. Çatışmayı şiddetlendiren 12 yaşındakiler, İdeal ve İnsanlığın asil kadınlarıdır. Pozitif güçlerin etkisi altında negatif güçlerden kurtulan İdeal'in göğe yükselmesi ve hayretler içinde kalması, onun sonsuzluğunun bir işaretidir. İdeal, gelecek nesilleri kötülüğün güçlerinden koruyan bir varlıktır. İdeal bir toplumun sonu uçurumdur. Eser fikrinde ortaya konan fikir, ancak adalet, merhamet ve mutluluğun etkisiyle şer güçlerinden kurtulabilir. Çünkü gerçek bir ideal toplum o zaman mümkündür.

"İdeal ve İnsanlık" adlı mısra dramasının sadece karakterlerinin isimlerini getirmek, A.Shaig'in insan ırkının geleceği için endişelerinin doğası hakkında A.Shaig'in romantik düşünceleri ve sonuçları hakkında bir fikir verir A.Shaig 26 ve üstesinden gelmenin yolları.

Eserin katılımcıları: İnsanlık, İdeal, Vicdan, Adalet, Merhamet, Mutluluk, Felaket, Zulüm, Şeytan'dır. Kötülüğün güçleri insanlığın vicdanına hükmettiği sürece İdeal onları terk

etmeye karar verir. Dolayısıyla İnsanlığın Adalet, Vicdan, Merhamet vb. alanlardaki zaferi, İdeal'i kendisine iade etmesi için Yüce Yaratıcı'ya yönelir. Çağrılar ve duaları "Amin" kelimesiyle onaylanır. Bu desteğin arkasında insanlığın er ya da geç ideale ulaşacağı inancı vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın boğucu dumanından ve sisinden yükselen bu inancın arkasında, A. Shaig'in insanlığın ve onun atalarının her zaman saflık, adalet ve kurtuluş odaklı ruhlarının "Simurg" şeklinde geri döneceğine dair romantik kararlılığı yatar kuş". "Ben" in bu kararlılığıyla donanmış şairin şu sözleri, çocuk, onu bu beklentiden kurtarmak isteyerek annesine şöyle dedi: Simurg güler ve güneş doğar. Aşk ve mutluluk gökten yeryüzüne iner; O gün babam sağ salim geri döndü (II cilt, s.48). A. Shaigi bu milli-manevi ideal ve inancından asla ayrılmaz. Bu iyimser şair, cumhuriyet döneminin zorlu, kaotik mücadeleleri ve çatışmaları döneminde bile aydınlık bir yarın ve mutlu bir gelecek için çağrıda bulunur.

#### 4. Nesir

Her savaş sadece insan kaybıyla değil, insanların çığlıklarının yol açtığı derin psikolojik sarsıntılarla da sona erer. Bu korkunç acılardan doğan savaş psikolojisi, "Brotherly Aid" dergisinin çalışmalarına hakimdir. Mollanasreddinchi yazarı A. Hagverdiyev'in başka hiçbir yerde bulunmayan "Süleyman efendi" öyküsü dergide ilgi görüyor. Ailesini, evini ve servetini kaybeden Süleyman Efendi'nin şoku, deli gibi karşılanan ve sözlerini dinlemeyenler tarafından öğrenildi.

Ahmed Cevad'ın "İnşallah" hikayesi, oğlu Hasan'ı Beyazıt semtinde düşman saldırısında kaybeden bir annenin gergin bir dramıdır. Hasan'ın dedesi Şeyh'in ülkesinden kaçtığında, Rus subaylarının oğlunu kaçırdığı İran'a sığındı. Anne, çılgın oğlunu aramak için vahşi doğaya gider. Cemiyet hayır kurumuna başvurursa da kimliği belirlenemeyen Rus yetkililer oğulları Hasan'ı bulamadı.

Abbas Shahhat'ın Kara Bir Günde Halime adlı öyküsünde Halime, Bayburt'ta bir düşman saldırısı sırasında kocasını kaybeder ve çocukları Ahmed ve Zeynab'ı bodrumda tutar. Halime ve kocası düşmanla savaşırken Ahmed düşüp öldü. Zeynab düşman askerleri tarafından yakalanır. Yıllar sonra soğuk bir kış günü için yalvarırken Halima, Zeynab ile tanışır. Olay örgüsü dramatik-duygusal olsa da kompozisyon açısından eksiktir. Çatışma, görüntüler kötü tanımlanmış. Yazar sadece üzücü duygular ve duygusal açıklamalar içeriyor.

Asya Narimanof'un "Menekşe Çiçeği" adlı öyküsünde, sürgünde anne ve babasını kaybeden öksüzlerin psikolojisinde, keder sadece bahçeye duyulan özlem değil, aynı zamanda anne ve babanın sıcaklığıdır.

#### 5. Sonuç

Genel olarak "Kardeş Komeyi" dergisinde edebiyat konularına dikkat edersek, şiir örnekleri drama ve nesir sayca fazladır. Yayımlanan eserlerde işlenen zulüm ve felaketlerin sebepleri belirtilmemiştir. Ancak dergide yer alan sanat örnekleri o dönemin sosyal çevresini tanıması açısından önemlidir.



## Kaynakça

- Qafqazlı N. (27 Şubat 2013). Diqqətsizlik, yoxsa saymamazlıq. *525-ci qəzet gazete*, s.5.
- Paşayeva A. (19 Ekim 2017). Qardaş köməgi jurnalında ədəbiyyat məslələri. *Kaspi gazetesi*, s. 15.
- Qardaş köməyi dergisi* (2002). Bakü, Nurlan.
- Qənbərova M. (1 Şubat 2013). Qardaş köməyi. *Ədəbiyyat gazetesi*, s. 2.
- Qardaş Komeyi-Qardaş Yardımı-1917 (2012). Bakü, 220 s.
- Süleymanlı M. (2007). Azərbaycanlıların Anadolu türklərinə kardeşlik yardımları (balkan ve i. dünya savaşı esnasında). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, İzmir, Cilt: VII, Sayı 2, Sayfa: 173-184.
- Aslan B. (2000). I. Dünya Savaşı Esnasında “Azərbaycan Türkləri”nin “Anadolu Türkləri”ne “Kardaş Kömegi (Yardımi)” ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 396 s.
- Osmanlı V. (2010). Azərbaycan romantizmi. Bakü, Elm.

# SSCB'deki Türk Siyasi Özerklikleri ve Onların Kaderleri

Elman CEFERLİ<sup>1</sup>

## Özet

Eski SSCB'de siyasi özerklik kurma süreci esas olarak 1920'leri kapsamaktadır. Kurulduğu sırada, SSCB sadece 4 cumhuriyetten - RSFSR, Ukrayna SSC, Belarus SSC ve GKSFSC (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan), çöktüğünde, 15 müttefik cumhuriyetten oluşuyordu. Ayrıca, SSCB'de üç düzeyde özerklik vardı: cumhuriyet, eyalet ve daire. Müttefik cumhuriyetlerin beşi RSFSR (16 özerk cumhuriyet), Azerbaycan (1), Gürcistan (3), Ukrayna (1) ve Özbekistan (1) ulusal-bölgesel özerkliğe sahipti. Özerk bölgeler, parçası oldukları cumhuriyette sınırlı bağımsızlığa sahipti ve ulusal ve kültürel özelliklere sahipti. Ancak istisnalar da vardı: Azerbaycan'ın Nahçıvan özerkliği hiçbir şekilde etnik-ulusal faktörü içermiyordu.

RSFSR'nin ilk Anayasası (1925) özerk cumhuriyetler ve iller hakkında normlar içermesine rağmen, federasyon içindeki belirli bir özerklik listesine sahip değildi. Bunun nedeni, Anayasa kabul edildiğinde "özerklik süreci"nin tamamlanmamış olmasıydı. Ancak 1937 Anayasası'nın 14. Maddesi, RSFSR'nin 17 özerk cumhuriyet ve 6 özerk il içerdiğini, aynı Anayasanın 1952 metni özerk cumhuriyetlerin sayısının 12, özerk illerin yine de 6, 1972 metni ise cumhuriyetlerin sayısını 16 ve illerin sayısının 5 olduğunu belirtmekteydi. 5'i Türk halklarına ait olan bu 16 özerk cumhuriyet, SSCB'nin dağılmasından sonra kaldırılmış ve Rusya Federasyonu'nun cumhuriyetleri olmuştur. Aslında görüldüğünün aksine yasal statüleri ve yetkileri azaltılmıştır. Şu anda, Rusya Federasyonu'nun 22 cumhuriyetinden 6'sı Türk halklarına aittir ve ayrıca diğer 2 cumhuriyette de nüfusun önemli kısmını Türk halkları oluşturuyor.

Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Özbekistan'ın Karakalpakistan Cumhuriyeti ve SSCB'nin çöküşünden sonra kurulmuş Moldova'nın Gagauz Toprakları'nda (Gagauz Yeri) Türk halklarının sahip oldukları siyasi özerklikler ise günümüzde de hukuki statülerini korumaktadırlar.

**Anahtar kelimeler:** siyasi özerklik, Rusya, Nahçıvan, Karakalpakstan, Gagavuz Yeri

## Turkish Political Autonomies in the USSR and Their Fate

### Abstract

The process of establishing political autonomy in the former USSR mainly covers the 1920s. At the time of its establishment, the USSR consisted of only 4 republics - RSFSR, Ukrainian SSR, Belarusian SSR and SKSFSR (Azerbaijan, Georgia, Armenia), when it collapsed, 15

---

<sup>1</sup> Nahçıvan Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Hukuk Fakültesi, Hukuk Fenleri Bölümü, ecaferli@mail.ru, ORCID No: 0000-0001-8707-5790

allied republics. In addition, there were three levels of autonomy in the USSR: republic, province and department. Five of the allied republics of the RSFSR (16 autonomous republics), Azerbaijan (1), Georgia (3), Ukraine (1) and Uzbekistan (1) had national-territorial autonomy. Autonomous regions had limited independence in the republic of which they were a part and had national and cultural characteristics. However, there were exceptions: Azerbaijan's Nakhchivan autonomy did not include the ethnic-national factor at all.

Although the first Constitution of the RSFSR (1925) contained norms about autonomous republics and provinces, it did not have a specific list of autonomy within the federation. The reason for this was that the "autonomy process" was not completed when the Constitution was adopted. However, Article 14 of the 1937 Constitution stated that the RSFSR included 17 autonomous republics and 6 autonomous provinces, the 1952 text of the same Constitution stated that the number of autonomous republics was 12, the autonomous provinces were still 6, the 1972 text stated that the number of republics was 16 and the number of provinces was 5. These 16 autonomous republics, 5 of which belong to the Turkish peoples, were abolished after the collapse of the USSR and became the republics of the Russian Federation. In fact, contrary to what is seen, their legal status and powers have been reduced. Currently, 6 of the 22 republics of the Russian Federation belong to the Turkish peoples, and also in the other 2 republics, Turkish peoples make up a significant part of the population.

In the Nakhchivan Autonomous Republic of Azerbaijan, the Republic of Karakalpakstan of Uzbekistan and the Gagauz Territory (Gagauz Yeri) of Moldova, Turkish peoples still live with the right of autonomy.

**Keywords:** political autonomy, Russia, Nakhchivan, Karakalpakstan, Gagauzia

## **Giriş**

Dövlətlərin mövcudluğu tarixi göstərir ki, bütün dövrlərdə müxtəlif dövlətlər daxili quruluşu (strukturu), daha doğrusu, ərazi-siyasi bölgüsü (inzibati-ərazi vahidləri, muxtar siyasi qurumlar, müstəqilliyə, suverenliyə malik dövlətlər), həmçinin, dövlət hakimiyyətinin təmərküzləşməsi (mərkəzləşdirilmiş, əks-mərkəzləşdirilmiş, demokratik mərkəziyyət prinsipi üzrə təşkil olunmuş) dərəcəsi ilə bir-birindən fərqlənmişlər. Bu müxtəliflik “dövlət quruluşu” anlayışı ilə ifadə olunur. Bu ifadə altında milli və inzibati-ərazi dövlət quruluşu başa düşülür ki, bu da dövlətin tərkib hissələri, mərkəzi və yerli dövlət hakimiyyəti orqanları arasında qarşılıqlı əlaqələrin xarakterini açır.

Dövlətlər öz quruluşlarına əsasən iki qrupa (unitar və federativ) bölünürlər. Yəni tarixi prosesdə öz ərazi-siyasi quruluşuna görə bu iki dövlət forması özünü suveren dövlət quruluşu forması kimi doğrultmuşdur. Məhz buna görə də dövlət və hüquq nəzəriyyəsində dövlət quruluşu sadə (unitar) və mürəkkəb (federasiya, protektoratlıq) formalı quruluşlara bölünür. Bir çox ədəbiyyatlarda konfederasiyaları da dövlətin ərazi-siyasi quruluş forması kimi təqdim edirlər ki, bizə görə, bu tamamilə yanlışdır. Konfederasiyalar – müəyyən konkret məqsədlər ətrafında ortaya çıxmış suveren dövlətlərin müvəqqəti ittifaqidir ki, həmin məqsədlərə nail

olduqdan və ya meydana çıxan ziddiyyətlərdən sonra dağılırlar. Təsadüfi deyildir ki, tarixən yaranmış konfederasiyalar (ən qədimi ABŞ-dır (1776-1787)) heç bir halda uzunömürlü olmamışlar.

Dünyada məhdud suverenliyə və ya heç bir suverenliyə malik olmadan bir sıra dövlət əlamətlərinə malik müəyyən dövlət-ərazi (və ya ərazi-siyasi) quruluşları da vardır ki, onları da adətən, “siyasi muxtariyyətlər” və ya “muxtar dövlətlər” adlandırırlar.

Ərazi quruluşu tarixən mövcud olmuş qan qohumluğu və qonşuluq əlaqələrinin əvəz edilməsi nəticəsində formalaşmış və adamların mənşəyinə görə deyil, müəyyən ərazidə yaşadığına görə bölünməsi prinsipinə evolyusiya edən dövlətin ilkin şərtinin tarixi nəticəsidir. Təbiidir ki, insanlar tərəfindən idarə olunan dövlət orqanları da bu prinsip üzrə təşkil edilir.

İdarə formasından asılı olaraq, bu formaya dövlət hakimiyyətinin və dövlət suverenliyinin mərkəzdə və yerlərdə bölüşdürülməsi, mərkəzlə əyalətlər arasında paylanması, dövlətin tərkib hissələri arasında bölünməsi nöqteyi-nəzərindən baxılır (Spiridonov, 1996:92):

Dövlət quruluşu forması:

- dövlətin daxili quruluşunun hansı hissələrdən ibarət olduğunu;
- bu hissələrin hüquqi vəziyyətinin və bu orqanların qarşılıqlı əlaqələrinin necə olduğunu;
- mərkəzi və yerli orqanlar arasında münasibətlərin necə qurulduğunu;
- bu dövlətlərin ərazisində yaşayan hər bir xalqın maraqlarının hansı formada ifadə olunduğunu göstərir.

Bu baxımdan, hər dörd prinsip üzrə dövlətlərin daxili strukturunda eyni səviyyəli və statuslu inzibati-ərazi və hətta siyasi-ərazi vahidləri ilə yanaşı, fərqli hüquqi-siyasi və ya inzibati statusa malik ərazi vahidinin olması nəzəri baxımdan yolverilən hal, təcrübi baxımdan isə tamamilə mümkündür. Dünya təcrübəsində belə ərazi vahidlərinə çoxsaylı müxtəlif statuslu ərazilər – assosiasiya olunmuş dövlətlər, uzun imperializm tarixinə malik dövlətlərin (Böyük Britaniya, Fransa, ABŞ, İspaniya, Niderland) əvvəlki müstəmləkələrindəki mövcud hüquqi rejimlər, bir sıra ölkələrin (ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, Yunanıstan və s.) əsas ərazilərindən kənarında yerləşən müəyyən torpaqlar (dənizaxası ərazilər, başqa ölkələrin ərazisindəki anklav və eksklavlar), müəyyən beynəlxalq təşkilatların (əsasən BMT-nin) protektoratlığında olan zonalar, həmçinin siyasi muxtariyyətlər və s. bu kimi xüsusi statuslu ərazilər daxildir.

“Muxtariyyət” termini öz kökünü yunanca “autos” və “nomos” sözlərinin birləşməsi olan “autonomia” (“autos” və “nomos”) sözündən götürüb, hərfi mənada “özünün qanunu”, leksik mənada isə “özü-özünü idarə edən” deməkdir. XIX əsr alman leksikoqrafı F.Lübker yazır ki, muxtariyyət “dövlətin öz qanunları ilə özünü idarəetmə hüququdur, eyni zamanda, siyasi müstəqillik hüququdur”. Müəllif göstərir ki, bu hüquq Antalkid sülhündə (m.ö. 386-cı il) Avropa Yunanıstanına və yunan adalarına (beş ada istisna olmaqla) münasibətdə ifadə edilmişdir (Lübker, 1888:197).

Daha sonra qədim romalılar Makedoniya ilə müharibələrdə həmin statusu Romaya birləşdirilən yunan polislərinə şamil etdilər. Lakin romalılar muxtariyyət hüququna dövlət başçısının təsviri olmayan sikkə basılması hüququnu da əlavə etdilər.

Siyasi muxtariyyətlərin mövcud anlayışı əsasında ilk nümunələri XX əsrin ilk rübündən meydana çıxsalar da, onların faktiki mövcudluğu, dövlətin meydana çıxma tarixi qədər olmasa belə, kifayət qədər qədimdir. Müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı ərazicə nəhəng dövlətlərin, imperiyaların daha effektiv idarə olunması və ya müəyyən şərtlər daxilində onların müxtəlif tərkib hissələrinə özünüidarəetmə səlahiyyətlərinin verildiyi tarixdən məlumdur. İşğal nəticəsində zəbt edilmiş belə ərazilərdə, adətən, həmin imperiya və ya iri dövlətlərin əsas xalqından fərqli milli-etnik qrup yaşayırdı. Müasir formasında siyasi muxtariyyətlərin ilk nümunələri XIX əsrin ikinci yarısından meydana çıxan Böyük Britaniya dominionları olmuşdur.

XX əsrdə muxtariyyətlərin böyük bir qisminin yaradılması və ya mövcudluğu kökündə milli-etnik amilin dayandığı separatizmin və sessesiya cəhdlərinin bilavasitə nəticəsi olmuşdur. Rusiya üzrə ixtisaslaşmış tarix və siyasi elmlər üzrə ingilis mütəxəssisi Hyu Seton-Vatsona (1916-1984) görə, “Separatizm – etnik cəhətdən ayrıca müəyyən edilmiş ərazi həmin etnik qrupun ərazisində yaşadığı dövlətin ərazi bütövlüyü, suverenliyi və dövlət hakimiyyəti əleyhinə yönəlmiş suverenlik və müstəqillik tələbidir. Müasir separatizm siyasi proqram və zorakı hərəkət kimi yanlış təfsir edilmiş öz müqəddəratını təyinetmə prinsipinə əsaslanır: hər bir etnik icma özünün dövlət kimi rəsmiləşdirilmiş öz ərazisinə malik olmalıdır” (Seton-Watson, 1977:18). Biz də, öz növbəmizdə, Britaniya aliminin bu fikirləri ilə tamamilə razıyıq.

## **1. Sovet Rusiyasında və Sovetlər Birliyində Siyasi Muxtariyyətlər**

Dünya, daha doğrusu, sovet dövlətinin təcrübəsində xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipindən sui-istifadə nəticəsində qondarma muxtariyyətlərin yaradılması halları geniş yayılmışdı. Bu, özünü daha çox 1917-ci ildə yaradılan sovet Rusiyasında və bu dövlətin metropoliya-dövlət statusunda olduğu keçmiş SSRİ-də 1920-ci illərdə vüsət almışdı.

Sovet Rusiyası hökuməti qəti şəkildə torpaqlarını işğal etdiyi müsəlman xalqların tarixi keçmişi olmayan hər hansı bir dövlət quruluşu yaratması cəhdlərinə qarşı çıxsa da, RSFSR-də ilk milli inzibati-ərazi qurumları müsəlman xalqlara aid respublikalar oldu. 1918-1921-ci illərdə xronoloji sıra ilə Türküstan, Başqırdıstan, Tatarıstan, Qırğızıstan (1925-ci ildən Qazaxıstan), Dağlı, Dağıstan (bu iki muxtariyyət eyni zamanda) və Krım muxtar sovet sosialist respublikaları quruldu (İshakov, 2004:592).

“Oktyabr inqilabından dərhal sonra Lenin hökumətinin Millətlər üzrə Xalq Komissarlığında xalqlar üzrə komissarlıqlar yaradılmasına başlanmışdı. Bu vaxt 1918-ci il yanvarın 17-də xüsusi dekretlə “Daxili Rusiya Müsləmanlarının İşləri üzrə Komissarlıq” adlandırılan Mərkəzi Tatar-Başqırd Komissarlığı, başqa sözlə, Mərkəzi Müsəlman Komissarlığı yaradılmışdı. Bu komissarlıqların fəaliyyətinin əsas məqsədi, hər şeydən əvvəl, Rusiyanın əvvəllər əzilən xalqlarını sosialist quruculuğuna cəlb etmək idi. Lap əvvəlcədən Tatar-Başqırd Komissarlığının qəti vəzifəsi Rusiyanın müsəlman millətləri arasında sosialist inqilabının və

sovet hakimiyyətinin nümayəndəsi və bələdçisi olmaq idi” (Hayrutdinov, 1972:22). Tatarıstan MSSR qurulduqdan sonra Tatar-Başqırd Komissarlığı Tatarıstan MSSR-in Xalq Millətlər Komissarlığında Nümayəndəliyinə çevrilmişdi.

SSRİ-nin ilk illərində başlı-başına bir prosesə çevrilən muxtariyyətlərin yaradılması ölkəni bolşevik rejimində yeganə və hegemon partiya kimi idarə edən Kommunist Partiyasının siyasi məqsədlərinə xidmət etmiş və əslində yerli idarəetmədən başqa bir əhəmiyyət daşımamışdır. Başqa sözlə, sovet idarəçi və tədqiqatçıları nə qədər SSRİ-dəki muxtariyyətin Qərb ölkələrindəki muxtariyyətlərdən daha yaxşı olduğu fikrini müdafiə etsələr də, sovet dövlətindəki muxtariyyətlərin böyük çoxluğunun sovet imperialist siyasəti üçün siyasi-inzibati vasitə olduğu şübhəsizdir.

Sovet Rusiyasının yaranması ərafəsi və sonrasında, keçmiş SSRİ-də 1920-30-cu illərin əvvəllərində baş vermiş proses bu zaman onların yaradılmasında “öz müqəddəratını təyinetmə” prinsipindən sui-istifadə hallarının geniş olduğunu göstərir. Həmin dövrdə sovet dövləti Qərb ölkələrinin imperialist siyasətləri fonunda müxtəlif xalqları öz tərəfinə çəkmək, özünü guya əzilən xalqların qayğıkeşi kimi göstərmək, bununla da qurulmaqda olan yeni, çoxmillətli sovet federasiyasının əsaslarının sağlam qoyulması üçün həmin prinsipdən fəal istifadə edirdi. Maraqlıdır ki, Qurviç dünya imperialistlərinin digər xalqları istismar etdikləri bir dövrdə milli məsələni də özünə tabe etdirən proletariat sınıfının mənafeləri üçün xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipinin yeganə uyğun şüar olduğunu bildirirdi (Gurviç, 1924:17-18). Başqa sözlə, sovet liderləri xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipinə demokratik və hüquqi bir prinsip kimi deyil, yalnız imperialist şüar kimi yanaşırdılar.

Hətta RSFSR xalq millətlər komissarı, Sovet İttifaqı Kommunist (bolşevik) Partiyasının (Sov.İK(b)P) Baş katibi İ.Stalin 1922-ci il sentyabrın 23-də sovet respublikalarının “muxtariyyətləşdirilməsi” layihəsini, yəni Ukrayna, Belarusiya və ZSFSR-i (Ermənistan, Gürcüstan və Azərbaycanın) RSFSR-in muxtar respublikalarına çevirməyi təklif etdi. Plana əsasən həmin respublikalar sovet dövlətinə digər muxtar respublikalarla eyni hüquqda daxil olmalı idi ki, artıq bu halda SSRİ federativ yox, unitar dövlət kimi yaradılacaqdı. Burada məqsəd yalnız kommunistlərin hökmranlıq etdiyi vahid Rusiya dövlətinin bərpası idi. Bu nəhəng kommunist dövləti Rusiya adlanmalı, ruslar və “velikoruslar”ın məskunlaşdığı Rusiyaya məxsus ərazilərdən və rusların üstünlük təşkil etmədiyi Rusiya tərkibində milli azlıq statusuna malik etnik ərazilərdən ibarət olmalı idi (Deutscher, 1967:244; Qulbinski & Alekseyev, 2019:303; <https://histrf.ru/read/articles/kakim-stalin-vidiel-nachalo-sssr>). Stalinin bu planı respublikalar arasında münasibətlərin əsas prinsiplərini işləyib hazırlayan xüsusi komissiya tərəfindən qəbul olunsada, Lenin onu qətiyyətlə rədd etdi. Lenin başa düşürdü ki, plan rusların imtiyazlı statusunun formal olaraq bərpasına yönəlsə də, dövlət daxilində müqavimət və narazılıq yaradacaq, sovet dövlətindən kənardakı müttəfiq milli-azadlıq hərəkatları üçün kommunizm ideyasının cəlbədiciyini azaldacaqdır (Qulbinski & Alekseyev, 2019:303-304).

Ümumiyyətlə, hələ 1920-ci ildə Stalinin yaradılması nəzərdə tutulan sovet sosialist dövlətində milli-dövlət strukturunun iyerarxiyası haqqında təsəvvürləri tam formalaşmışdı. O, belə hesab edirdi ki, türk xalqları olan tatarların, qazaxların və başqırdların respublikaları Volqa hövzəsi

almanlarının sahib olduqları inzibati muxtariyyətlə münasibətdə daha yüksək dərəcəsi siyasi muxtariyyətdir, lakin Ukrayna, Türkünstan kimi və xüsusilə sovet Rusiyası ilə hələlik müqavilə münasibətlərində olan respublikalarla (məsələn, Azərbaycan SSR) müqayisədə daha aşağı statusa malikdirlər (Stalin, 1947:351-363).

Hər halda, artıq 1924-cü ildə SSRİ-də ittifaqı yaradan üzv-dövlət statusunda olmasa da, siyasi-coğrafi ərazi vahidi kimi 11 muxtar vilayət və 13 muxtar respublika var idi. Muxtar vilayətlər Adıgey, Votsk (1932-ci ildən Udmurtiya), Kalmık, Kabardin-Balkar, Qaraçay-Çerkəz, Komi, Mari, Oyrat, Çeçen (hamısı RSFSR-in tərkibində), Dağlıq Qarabağ, Cənubi Osetiya (hamısı Cənubi Qafqaz Sosialist Federativ Sovet Respublikasının tərkibində) idi. Başqırdıstan, Dağlıq Dağıstan, Kareliya, Qırğızıstan, Krım, Monqol-Buryat, Alman, Tatar, Türkünstan, Yakutiya (RSFSR), Naxçıvan, Abxaziya və Acarıstan (CQSFSR (ZSFSR)) isə muxtar respublikalar idi (Qurviç, 1924:61). Bundan əvvəl, 1920-ci ilin martında RK(b)P MK-si RSFSR-in tərkibində “Türkünstan muxtariyyəti haqqında Əsasnamə” qəbul etmişdi. 1924-cü ildə Özbəkistan və Türkmənistan sovet sosialist respublikalarının yaradılması və SSRİ tərkibinə daxil olması ilə əlaqədar Türkünstan muxtariyyəti ləğv edildi. RK(b)P MK-si 1924-cü il oktyabrın 11-də Orta Asiyanın milli amilə görə bölünməsi haqqında qərar qəbul etdi (Amanjolova, 2004:127, 141).

Hazırda Rusiya ilə Ukrayna arasında müharibənin davam etməsi, 2014-cü ildən Rusiyanın türk xalqı olan tatarların yaşadığı Krım yarımadasını işğal etməsi baxımından aktualıq kəsb etdiyi üçün Krım muxtariyyətinin yaradılması məsələsinə də ayrıca toxunmaq maraqlı olardı. 1921-ci il oktyabrın 28-də RSFSR Xalq Komissarları Sovetinin (XKS) sədri V.Leninin, Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin (MİK) sədri M.Kalininin və MİK-in katibi A.Yenukidzenin imzaları ilə XKS-in və MİK-in “Krım Muxtar Sovet Sosialist Respublikası haqqında” birgə dekreti qəbul edildi. Krım yarımadasının coğrafi sərhədləri daxilində, Canqoy, Yevpatoriya, Kerç, Sevastopol, Simferopol, Feodosiya və Yalta dairələrindən ibarət ərazidə təşkil edilən (1921-ci il üçün Hökumətin Qanunlar və Sərəncamlar Topplusu, 1944:901-903), 1922-ci ildə özünün ilk Konstitusiyasını qəbul edən yeni muxtariyyət 1946-cı il iyunun 25-dək mövcud oldu. Həmin gün RSFSR Ali Soveti qəbul etdiyi “Çeçen-İnquş MSSR-in ləğvi və Krım MSSR-in Krım vilayətinə çevrilməsi haqqında” Qanunla Çeçen-İnquş MSSR-i ləğv etdi, Krım MSSR-i isə Krım vilayətinə çevirdi. Qərarla çeçenlərin və Krım tatarlarının “Böyük Vətən müharibəsi” illərində (II Dünya müharibəsində) sovet ordusuna kömək etmədikləri, əksinə, almanların təhriki ilə könüllü şəkildə faşistlərə qoşularaq, Qızıl Ordu ilə döyüşmək üçün dəstələr yaratdıqları, arxa cəbhədə diversiya dəstələri təşkil etdikləri və hər iki muxtar respublika əhalisinin böyük əksəriyyətinin həmin “vətən xainlərinə” qarşı çıxmadıqları muxtariyyətlərin ləğvinin əsas səbəbi kimi göstərilmişdi. SSRİ rəhbəri N.Xruşşovun təşəbbüsü ilə 1954-cü ilin fevralın 19-da SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fərmanına əsasən Krım vilayəti RSFSR-in tərkibindən çıxarılaraq, Ukrayna SSR-in tərkibinə verildi (<https://pravo.ru/news/view/111070/>). Beləliklə, keçmiş SSRİ-də siyasi muxtariyyətlərin yaradılması prosesi əsasən 1920-ci illəri əhatə edir. Yaradılarkən cəmi 4 respublikadan – RSFSR, Ukrayna SSR, Belarus SSR və ZSFSR-dən (Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan) ibarət olan SSRİ süqut edərəkən 15 müttəfiq respublikadan ibarət idi. Zor gücünə müstəmləkə dövləti kimi yaradılmış “sovet federalizmi milli məsələnin həlli üsulu kimi meydana gəlmişdir. SSRİ-nin subyektləri milli respublikalar

idi, onlardan biri olan sovet Rusiyası isə öz subyektlərinin – bir sıra respublika, vilayət və dairələrin muxtariyyətinə əsaslanırdı. Bu muxtariyyətlərin sayı isə inzibati-ərazi vahidləri olan və Rusiya əhalisinin təxminən 4/5-ünü əhatə edən diyar və vilayətlərin sayından əhəmiyyətli dərəcədə az idi. Rusiya quruluşuna görə, faktiki olaraq, “federasiyanın yuxarı forması”, reallıqda isə həddindən artıq mərkəzləşdirilmiş unitar dövlət olan SSRİ-nin bir surəti idi” (İbrahimova, 2001:3). Şübhəsizdir ki, Rusiya Sovetlər Birliyinin metropoliya dövləti idi. Bütün müttəfiq respublikaların SSRİ-dən könüllü şəkildə çıxmaq kimi konstitusion hüququ olsa da, yarandığı gündən proletar diktaturası kimi fəaliyyətə başlayıb, özünün bütün tarixi ərzində kommunist partiyasının hegemonluğu şəraitində mövcud olan totalitar rejimdə həmin hüquq heç bir real məzmununa malik deyildi.

Bundan başqa, SSRİ-də guya milli məsələnin həll olunduğu haqda yanlış təsəvvür M.Qorbaçovun bədnam yenidənqurma siyasəti nəticəsində dağıldı. Uzun onilliklər ərzində onlarla fərqli tarixə, mədəniyyətə, dilə, dinə, məişət tərzinə malik olan millət, xalq və etnik qruplardan zorla amorf “sovet xalqı” yaratmaq cəhdləri iflasa uğradı, əslində özünün bütün mövcudluğu tarixində “sovet xalqı” ifadəsi sadəcə “SSRİ əhalisi” ifadəsinin sinonimi kimi işlədildi. Milli-etnik ziddiyyətlər isə, bir tərəfdən sovet dövlətinin, çarizm dövründə olduğu kimi, məqsədli imperialist siyasətinin reallaşdırılması vasitəsi idisə, digər tərəfdən də sayı 1989-cu ildə 128-ə çatan, XX əsr boyu sovet dövləti tərkibindəki zorla yaradılmasına cəhd edilən amorf “sovet xalqı”na çevrilməyən xalqların və etnosların öz varlığını qorumaq uğrunda (aşkar və ya gizli) mübarizəsinin nəticəsi idi.

Ümumiyyətlə, keçmiş SSRİ-də muxtariyyətlərin üç səviyyəsi mövcud idi: respublika, vilayət və dairə. Müttəfiq respublikalardan 5-də – RSFSR (16 muxtariyyət), Azərbaycan (1), Gürcüstan (3), Ukrayna (1) və Özbəkistanda (1) milli-ərazi muxtariyyəti (muxtar respublika) mövcud idi. Muxtar ərazilər tərkibində olduğu respublikada məhdud müstəqilliyə malik olub, özünün milli-mədəni əlamətləri ilə fərqlənirdilər. Lakin istisnalar da mövcud idi: Azərbaycanın tərkibindəki Naxçıvan muxtariyyəti heç bir əlamətinə görə etnik-milli amili ehtiva etmirdi.

RSFSR-in ilk Konstitusiyasında (1925) muxtar respublika və vilayətlərə dair normalar olsa da, federasiyanın tərkibinə daxil olan muxtariyyətlərin konkret siyahısı göstərilməmişdi. Bu, onunla bağlı idi ki, həmin Konstitusiya qəbul edilərkən “muxtariyyətləşmə prosesi” tam başa çatmamışdı. Lakin 1937-ci Konstitusiyasının 14-cü maddəsində RSFSR-in tərkibinə 17 muxtar respublika və 6 muxtar vilayətin daxil olduğu göstərilmiş, 1952-ci il redaksiyasında muxtar respublikaların sayı 12, muxtar vilayətlərin sayı yenə 6, 1972-ci redaksiyasında və 1978-ci il Konstitusiyasında isə muxtar respublikaların sayı 16 (Başqırdıstan, Buryat, Dağıstan, Kabardin-Balkar, Kalmıkiya, Kareliya, Komi, Mari, Mordva, Şimali Osetiya, Tatarıstan, Tuva, Udmurt, Çeçen-İnquş, Çuvaş, Yakutiya), muxtar vilayətlərin sayı isə 5 göstərilmişdi (Adıgey, Dağlıq Altay, Yəhudi, Qaraçay-Çərkəz, Xakas) (RSFSR Konstitusiyası, 1972:10; RSFSR Konstitusiyası, 1952:8). 5-i (Başqırdıstan, Tatarıstan, Tuva, Çuvaş və Yakutiya) türk xalqlarına məxsus olan bu 16 muxtar respublika SSRİ dağılıqdan sonra ləğv edilərək RF-nın respublikalarına çevrildilər. Onların hüquqi status və səlahiyyətləri azaldıldı. Hazırda RF tərkibindəki 22 respublikanın 6-sı türk xalqlarına məxsusdur, 2-də isə



əhalinin yarısını türk xalqları təşkil edirlər. Bu 6 respublika sovet hakimiyyəti illərində yaradılmış digər Rusiya muxtariyyətləri kimi, artıq siyasi muxtariyyət deyillər. Dövlət statusunda respublika olsalar və onların bir çoxunun hazırkı konstitusiyalarında kifayət qədər geniş səlahiyyətlər nəzərdə tutulsa da, real həyatda bu səlahiyyətlər muxtariyyət dövründəki səlahiyyətlərdən çox deyil. Üstəlik, onların hamısı Rusiyanın ən böyük ərazi vahidi olan dairələrin (cəmi 9 dairə var) tərkibinə daxil edilib.

## **2. SSRİ Dağıldıqdan Sonra Rusiyadakı Türk Muxtariyyətlərinin Aqibəti**

SSRİ dağıldıqdan sonra Rusiya öz tərkibindəki muxtariyyətləri sanki “əritmək” siyasəti yürütməyə başladı. Rusiya federasiya olsa da, burada keçmiş muxtariyyətlərin səlahiyyətlərinin federasiya subyektləri ilə müqayisədə minimuma endirilməsindən çox, əhəmiyyətsizləşdirilməsi müşahidə olunur. Belə ki, federasiyanın tərkibindəki 85 subyekt, o cümlədən muxtariyyətlər ölkənin bölündüyü 8 federal dairənin tərkibində birləşdirilmişdir. Bu federal dairələrin yaradılması, faktiki olaraq, bütün federasiya subyektlərinin (siyasi muxtariyyətlər də daxil) hüquq və səlahiyyətlərinin azaldılmasına gətirib çıxarmışdır ki, fikrimizcə, burada əsas hədəf də məhz sayı kifayət qədər çox olan milli-etnik amilə əsaslanan subyektlər olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, Federasiyaya daxil olan və özlərinin konstitusiyalarına malik 22 respublika artıq (ən azı formal hüquqi baxımdan) muxtariyyət hesab olunmur. Yalnız Uzaq Şərq Federal Dairəsinin tərkibindəki Yəhudi Muxtar Vilayəti və Çukot Muxtar Dairəsi, eləcə də Ural Federal Dairəsinin tərkibindəki Tümen vilayətinə daxil olan Xantı-Mansiysk və Yamal-Nenes, Şimal-Qərb Federal Dairəsinin tərkibindəki Arxangelsk vilayətinə daxil olan Nenes muxtar dairələri muxtariyyət statuslu ərazi-inzibati vahidlərdir ki, onların da statusu vilayət (bir) və dairə (dörd) səviyyəsindədir. Üstəlik, qeyd edildiyi kimi, bu muxtariyyətlər özlərindən daha böyük federal inzibati-ərazi vahidlərinin tərkibinə daxildirlər ki, bu fakt da onların hüquqi-siyasi statuslarının zəiflədilməsinə dəlalət edir.

1991-ci ilədək RSFSR-in tərkibində olub, sovet hakimiyyəti illərində “Muxtar Sovet Sosialist Respublikası” adlanan bütün muxtariyyətlər SSRİ-nin süqutundan sonra Rusiya Federasiyasının tərkibində respublikalara çevrildilər. Adıgey, Dağlıq Altay, Qaraçay-Çərkəz, Xakas muxtar vilayətləri də respublika statusu aldılar. Müvafiq qanun qəbul etməklə, bütün muxtar dairələrə daxilində olduqları vilayət və diyarların tərkibindən çıxmaq hüququ verildi və bundan istifadə edərək Çukot Muxtar Dairəsi Maqadan vilayətinin tərkibindən çıxdı. Çeçen-İnquş MSSR iki respublikaya ayrıldı – Çeçenistan və İnquşetiya.

1992-ci il martın 31-də, Tatarıstan və Çeçen-İnquş muxtariyyətləri istisna olmaqla, bütün regionlar federal mərkəzlə regionların hakimiyyət orqanları arasında səlahiyyətlərin bölündüyü Federativ müqavilə imzaladılar. Lakin bu müqavilə ilə yanaşı, federasiyanın hakimiyyət orqanları ayrı-ayrı subyektlərlə 40-a yaxın müqavilə bağladılar. Daha sonra həmin müqavilə qüvvədə olan Konstitusiyanın əsas mətninə daxil edildi. Lakin Rusiya Konstitusiyası qəbul edilənədək (1993), artıq bir sıra respublikalar 1992-1993-cü illərdə özlərinin konstitusiyalarını qəbul etmişdilər: 1992-ci ildə Tatarıstan, Saxa (Yakutiya) və C.Dudayevin rəhbərliyi dövründə Çeçenistan, 1993-cü ildə Tıva və Başqırdıstan (İbrahimova, 2001:4-5).

Müasir Rusiya hüquq elmi və təcrübəsində respublikalara Rusiya Federasiyasının subyektləri kimi dövlət suverenliyinin tanınb-tanınmaması məsələsi mübahisəli olaraq qalmaqdadır. Alimlərin bəziləri bunu qəti şəkildə rədd edirlər. Məsələn, A.A.Çoban hesab edir ki, “eyni ərazidə iki suveren dövlətin mövcudluğu praktiki olaraq mümkün deyildir və qeyri-təbii haldır, başqa sözlə, digər dövlətin sisteminə daxil olan suveren dövlət – nonsensdir”. R.A.Müllerson da hesab edir ki, dövlət başqa dövlətin tərkibinə daxil olursa, suverenliyin itirilməsi (hətta məhdudlaşdırılması da yox) qaçılmazdır. Suverenlik – sadəcə dövlətin həmişə əslində nisbi xarakter daşıyan müstəqilliyi demək deyildir, o, bir-birinə tabe olmamağı nəzərdə tutur. Buna görə də, hətta geniş səlahiyyətlərə malik federasiya subyektləri belə, suveren qurumlar deyildir. Digərləri isə, federasiya respublikalarının suverenliyinin mövcudluğunu şübhəsiz hesab edirlər. Üçüncü qrup tədqiqatçılar belə düşünürlər ki, suverenlik federasiya ilə respublika arasında qismən bölüşdürülmüşdür (M.X.Farukşin) və ya respublika – dövlətdir, deməli, suverenlik də respublikanın keyfiyyət və ayrılmaz əlamətidir, dövlətin səlahiyyətinin məhdudlaşdırılması isə suverenliyin hüquqi təzahürü kimi meydana çıxıb bilər (B.L.Jeleznov) (İbrahimova, 2001:21-23).

Hazırda Rusiya Federasiyasının siyasi-inzibati quruluşu və inzibati-ərazi vahidlərinin hüquqi statusu bu ölkənin 1993-cü il dekabrın 12-də referendumla qəbul edilmiş Konstitusiyasının “Federativ quruluş” adlanan 3-cü bölməsində (m. 65-79.1) tənzimlənir (RF Konstitusiyasının Yeni Mətni, 2020). Federasiya subyektlərinin siyahısı (22 respublika, 9 diyar, 46 vilayət, 3 federal əhəmiyyətli şəhər, 1 muxtar dairə, 4 muxtar vilayət) Konstitusiyanın 65-ci maddəsində verilmişdir. Konstitusiyanın ilk bölməsinin “Konstitusiya quruluşunun əsasları” adlanan I fəslinə daxil olan 3-cü maddəsində deyilir ki, “Rusiya Federasiyasında suverenliyin daşıyıcısı və hakimiyyətin yeganə mənbəyi onun çoxmillətli xalqıdır”. “Rusiya Federasiyasının suverenliyi onun bütün ərazisinə aiddir. Rusiya Federasiyasının Konstitusiyası və federal qanunlar Rusiya Federasiyasının bütün ərazisində üstün hüquqi qüvvəyə malikdir. Rusiya Federasiyası öz ərazisinin bütövlüyünü və toxunulmazlığını təmin edir” (m. 4). “Rusiya Federasiyası respublikalar, diyarlar, federal əhəmiyyətli şəhərlər, muxtar vilayətlər, muxtar dairələr – Rusiya Federasiyasının bərabərhüquqlu subyektlərindən ibarətdir. Respublika (dövlət) özünün konstitusiyasına və qanunvericiliyinə malikdir. Diyar, vilayət, federal əhəmiyyətli şəhər, muxtar vilayət, muxtar dairə özünün nizamnaməsinə və qanunvericiliyinə malikdir. Göründüyü kimi, Rusiya Federasiyasında artıq muxtar respublika, yəni siyasi muxtariyyət mövcud deyildir.

1954-cü ildən Ukraynanın tərkibində olan Krım Muxtar Respublikasının ərazisi 2014-cü ildə Rusiya tərəfindən işğal edilmişdir və həmin il martın 20-21-də müvafiq olaraq Rusiya Dövlət Duması və Federasiya Şurası tərəfindən təsdiqlənərək Rusiya Prezidenti V.Putinin imzası ilə dərc edilən “Krım Respublikasının Rusiya Federasiyasına qəbul edilməsi və Rusiya Federasiyasının tərkibində yeni subyektlərin – Krım Respublikasının və federal əhəmiyyətli Sevastopol şəhərinin yaradılması haqqında” Federal Konstitusiya Qanunu ilə Krım respublika statusunda Rusiyanın subyektləri sırasına daxil edilmişdir (<http://www.kremlin.ru/acts/bank/38220>).

Qeyd edək ki, beynəlxalq birlik Krımın Rusiya tərəfindən işğalını qəbul etmir. Bu baxımdan BMT Baş Assambleyasının Krım üzrə qətnamələri də çox vacibdir. Yarımadanın işğalına reaksiya kimi qəbul edilmiş 68/262 nömrəli qətnamədən başqa, 2016-cı ildən bəri Baş Assambleya hər il Krım üzrə “hüquq-mühafizə” qətnaməsi (71/205, 72/190, 73/263, 74/168) və 2018-ci ildən etibarən hər il yarımadanın hərbişdirilməsi haqqında (73/194, 74/17) qətnamələr qəbul edir. Sonuncu belə qətnamə 2020-ci il dekabrın 7-də qəbul olunmuş “Ukraynanın Krım Muxtar Respublikası və Sevastopol şəhərinin, eləcə də Qara və Azov dənizlərinin bir hissəsinin hərbişdirilməsi problemi” adlanır. Rusiya nə qədər həvəslə vurğulasa ki, belə qətnamələr dövlətlər üçün məcburi xarakter daşımır, onlar BMT və bütün tabe beynəlxalq təşkilatlar, onların struktur və məmurları üçün mütləqdir (<https://hafta.az/bmt-bas-assambleyasi-krimla-bagli-yeni-qetname-qebul-edib-293157-xeber.html>). Bununla belə, artıq 8 ildir ki, Krım de-fakto və Rusiyanın baxış bucağından həm də de-yure Rusiyanın ərazisidir və bu ölkənin rəsmi şəxsləri dəfələrlə heç bir halda Krım məsələsini heç vaxt heç bir ölkə ilə müzakirə etməyəcəklərini bəyan etmişlər.

### **3. SSRİ-nin Süqutundan Sonra Digər Keçmiş Sovet Respublikalarındakı Türk Muxtariyyətlərinin Fəaliyyəti**

Rusiyadan başqa, postsovet məkanının daha üç ölkəsində türk xalqlarına məxsus siyasi muxtariyyətlər mövcuddur. Azərbaycanın Naxçıvan Muxtar Respublikasında, Özbəkistanın Qaraqalpaqstan Respublikasında və Moldovanın Qaqauz Yerində türk xalqları müasir dövrdə də muxtariyyət hüququ ilə yaşamaqdadırlar.

Qədim Azərbaycan türk torpağı olan Naxçıvan ərazisi 1918-1920-ci illərdə ermənilər tərəfindən başqa Azərbaycan torpağı olan Zəngəzurun işğalı nəticəsində Azərbaycanın əsas ərazisindən coğrafi baxımdan aralı düşmüşdür. Ermənilər Zəngəzuru işğal edərək Naxçıvanı Azərbaycandan ayırmaqla daha asan şəkildə işğal etməyi planlaşdırırdılar. Lakin Naxçıvan əhalisi və Osmanlı Dövlətinin, xüsusilə Kazım Qarabəkir paşanın silahlı qüvvələrinin fəal yardımı ilə Naxçıvanı erməni təcavüzündən qorumaq mümkün oldu.

1918-ci il avqustun 10-da RSFSR-lə Ermənistanın daşnak rejimi arasında imzalanan müvəqqəti sülh sazişinə görə Şaxtaxtı və Culfa, habelə Şaxtaxtı-Culfa dəmiryolu, hərbi məqsədlər üçün istifadə etməmək şərti ilə, ermənilərin işğalı altında qalırdı. Yalnız Azərbaycan hökumətinin ısrarlı tələblərindən sonra sentyabr-oktyabr aylarında Ordubad və Şərur qəzaları erməni işğalından azad edilmişdi. Lakin 1920-ci il oktyabrın 28-də Rusiya ilə daşnak Ermənistanı arasında başqa bir müqavilə imzalandı. Bu müqavilədə də Azərbaycanın rəyi nəzərə alınmadan Zəngəzur və Naxçıvan Ermənistanına güzəşt edilirdi. Bolşevik Rusiyası bu yolla Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurmaq üçün zəmin hazırlamaq, ermənilərin rəğbətini qazanmaq istəyirdi. Ermənistanda sovet hakimiyyətinin elan edilməsindən bir gün sonra, 1920-ci il noyabrın 30-da AK(b)P MK Siyasi və Təşkilat bürolarının Q.Orconikidze, S.Ter-Danielyan, Y.Stasova, A.Serebrovski, V.Yeqorov, N.Nərimanov, Ə.Qarayev,

M.Hüseynov, M.Qasimov və başqalarının iştirakı ilə keçirilən birgə iclasının ərazi məsələlərinə dair qərarında və Bakı Sovetinin 1 dekabr 1920-ci il tarixli bəyanatında Zəngəzur və Naxçıvanın Ermənistana verildiyinin elan edilməsi erməniləri daha da fəallaşdırdı. RSFSR-lə Ermənistan SSR arasında imzalanan 2 dekabr 1920-ci il tarixli müqavilənin 3-cü maddəsində İrəvan quberniyasının bütün əraziləri, o cümlədən Naxçıvan və Zəngəzur qəzaları da Ermənistan ərazisi kimi tanınırdı.

Rusiyanın məhz bu imperialist və ikiüzlü mövqeyinə görə Türkiyə 1918-ci il iyunun 4-də Cənubi Qafqaz respublikaları ilə bağladığı Batum müqaviləsinin 2-ci maddəsini əsas götürərək Naxçıvanı himayə edirdi. 1920-ci il dekabrın 2-dən 3-ə keçən gecə Türkiyə ilə Ermənistan daşnak hökuməti arasında imzalanan 18 maddədən ibarət Gümrü müqaviləsinin 2-ci maddəsində qeyd edilirdi ki, Naxçıvan, Şahtaxtı və Şərurda daha sonra referendumla təyin olunacaq idarə formasına və bu idarənin əhatə edəcəyi əraziyə Ermənistan müdaxilə etməyəcək və bu ərazidə hələlik Türkiyənin himayəsində yerli idarəçilik yaradılacaqdır (NMRDA, iş 18:128-133). Lakin Gümrü müqaviləsi özünün sonuncu gününü yaşayan daşnak hökuməti ilə imzalandığı və Ermənistanda qurulan sovet hökuməti bu müqaviləni tanımadığını üçün sonradan onun heç bir ciddi hüquqi əhəmiyyəti olmadı.

1921-ci ilin əvvəlində Azərbaycan, Ermənistan və RSFSR nümayəndələrinin Azərbaycan və Ermənistan inqilab komitələrinin ərazi məsələsi ilə bağlı bəyanatlarına münasibətlə əlaqədar keçirdikləri rəy sorğusunda Naxçıvan bölgəsi əhalisinin 90 faizindən çoxu Naxçıvanın muxtar respublika hüququnda Azərbaycanın tərkibində qalmasına səs verdi (Musayev, 1998:341-342). Bu rəy sorğusunun nəticəsi sonrakı aylarda imzalanan, mühüm tarixi və hüquqi sənədlər olan Moskva və Qars müqavilələrində Naxçıvanın Azərbaycanın tərkibində qalması və statusu ilə bağlı məsələnin həllində çox ciddi rol oynadı.

Naxçıvanın tarixi taleyini – yəni onun Azərbaycanın tərkibində muxtar ərazi kimi qalma imkanlarını 1921-ci ildə imzalanmış Moskva və Qars müqavilələri həll etdi. Martın 16-da Türkiyə ilə RSFSR arasında bağlanmış 16 maddəlik Moskva müqaviləsinin 3-cü maddəsi (Gümrü, Moskva və Qars müqavilələri, 2004:26-27) və həmin il oktyabrın 13-də Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökuməti ilə Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstanın sovet hökumətləri arasında RSFSR-in iştirakı ilə Qars şəhərində imzalanan 20 maddədən ibarət müqavilənin 5-ci maddəsi (NMRDA, iş 18:135-145] həll etdi. Müqavilə tərəfləri müqavilənin 3-cü Əlavəsində göstərilən sərhədlər daxilində Naxçıvan bölgəsinin Azərbaycanın himayəsində muxtar ərazi təşkil etməsinə razılaşıdılar.

Azərbaycan SSR MİK-in 1924-cü il 9 fevral tarixli dekreti ilə Naxçıvan Diyarının Azərbaycanın tərkibində Naxçıvan SSR-ə çevrilməsi rəsmiləşdirildi və Naxçıvan SSR haqqında Əsasnamənin layihəsinin hazırlanması üçün komissiya yaradıldı. Beləliklə, son nəticədə Naxçıvanın muxtar respublika statusunda Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qalması məsələsi qəti şəkildə həll olundu.

1924-cü ilin aprelində Azərbaycan SSR MİK muxtariyyətin ilk konstitusiyaya əhəmiyyətli sənədi olan “Naxçıvan Sosialist Sovet Respublikası haqqında Əsasnamə”ni (NMRDA, iş

66:2-13) təsdiq etdi. Naxçıvan SSR-in birinci Konstitusiyası həmin Əsasnaməyə uyğun hazırlandı və 1926-cı il aprelin 18-də V Ümumnaçıvan Sovetlər qurultayında təsdiq edildi (Naxçıvan Ensiklopediyası, 2005:156). Sonralar, 1937-ci və 1978-ci illərdə Naxçıvanın daha iki Konstitusiyası qəbul edildi. Maraqlıdır ki, Azərbaycan SSR MİK-in 23 dekabr 1923-cü il tarixli, Zaqafqaziya MİK-in 8 yanvar 1924-cü il tarixli qərarlarına, habelə birincinin 9 fevral 1924-cü il tarixli dekretinə baxmayaraq, həm “Naxçıvan SSR haqqında Əsasnamə”də (1924-cü il), həm də Naxçıvanın ilk Konstitusiyasında (1926-cı il) “Naxçıvan Sosialist Sovet Respublikası” adında “Muxtar” sözü yox idi. Bu məsələ konstitusion səviyyədə Naxçıvanın ikinci Konstitusiyasında (1937-ci il) öz həllini tapdı, muxtariyyət həmin ildən “Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası” adlandırıldı.

1991-ci ildə Sovetlər Birliyi süqut edənək Naxçıvana qarşı erməni iddiaları davam etsə də, bu qədim türk torpağı Azərbaycanın tərkibindəki muxtariyyət kimi öz mövqeyini qoruyub saxladı. Həmin il Azərbaycan öz dövlət mstəqilliyini bərpa etdikdən sonra əvvəlcə 1995-ci ildə Azərbaycanın müstəqillik dövründəki ilk Konstitusiyası qəbul edildi. 1998-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının 6 fəsil, 50 maddədən ibarət Konstitusiyası qəbul edildi. Konstitusiyaya görə, Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycanın tərkibində demokratik, hüquqi, dünyəvi muxtar dövlətdir. Muxtariyyətdə qanunverici hakimiyyəti səlahiyyət müddəti 5 il olan 45 deputatdan ibarət Ali Məclis, icraedici hakimiyyəti Nazirlər Kabineti, məhkəmə hakimiyyətini isə muxtariyyətin məhkəmələri (Ali Məhkəmə, İnzibati Məhkəmə, Kommersiya Məhkəməsi, Hərbi Məhkəmə, rayon (şəhər) məhkəmələri) həyata keçirirlər. Muxtariyyətin dövlət başçısı Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali vəzifəli şəxsidir. Naxçıvan muxtariyyətinin ərazisindəki 7 seçki dairəsindən Azərbaycan parlamentinə (Milli Məclisə) 7 deputat seçilir. Naxçıvan Muxtar Respublikası konsultasiya nəzarəti funksiyasını muxtariyyətin Ali Məhkəməsi həyata keçirir. 2006-cı ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasında ayrıca Ombudsman institutu yaradılmışdır.

Naxçıvan muxtariyyəti Azərbaycanın tərkibində siyasi muxtariyyət kimi mövcuddur. Lakin dünya təcrübəsindəki bütün digər muxtariyyətlərdən fərqli olaraq, Naxçıvan muxtariyyətinin yaradılması və fəaliyyəti heç bir milli-etnik amilə əsaslanmır, başqa sözlə, muxtariyyət xalqların öz müqəddəratını müəyyən etməsi prinsipi əsasında deyil, ermənilərin Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsi nəticəsində meydana çıxmışdır. Muxtariyyətin əhalisi çox böyük əksəriyyətlə müsəlman Azərbaycan türkləridir. Muxtariyyətin Dövlət bayrağı, gerbi və Dövlət himni Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri ilə tamamilə eynidir. Naxçıvan Türkiyə Cümhuriyyəti, İran İslam Respublikası və Ermənistanla sərhədlərə malikdir. Muxtariyyətin ərazisi 5,5 min kvadratkilometr, əhalisi 460 min nəfərdən çoxdur. Muxtariyyətin paytaxtı Naxçıvan şəhəridir. Onun ərazisinə hər biri müxtəlif sayda kəndləri birləşdirən 7 rayon daxildir.

Orta Asiya ölkəsi olan Özbəkistanın tərkibində faktiki siyasi muxtariyyət olan Qaraqalpaqstan Respublikası mövcuddur. Türk etnosları olan peçeneqlərin və oğuzların arasında qaraqalpaq etnosunun formalaşmağa başlaması VIII-X əsrlərə təsadüf edir. Bu dövrdə peçeneqlərin bir qismi qıpçaqlarla qarışaraq onların dilini qəbul edir (<http://islamsng.com/uzb/pastfuture/642>). Lakin qaraqalpaqlar haqqında ilk yazılı tarixi məlumat 1598-ci ilə aiddir. Buxara xanı Abdulla

tərəfindən verilmiş imtiyaz vərəqəsində qazaxlarla yanaşı, Sırdərya hövzəsində yaşayan yarımköçəri qaraqalpaqların da adı çəkilir. XVI əsrin əvvəllərindən əvvəlcə bir əsrlik Şeybanilər dövlətinin, sonra isə Aştarxanilər sülaləsinin hakimiyyəti altında olan müasir Özbəkistan ərazisi XVII əsrin ortalarında Buxara, Xivə və Kokand xanlıqlarına parçalandı (Usmonov vb, 2006:187-197; Arifcanov vb, 2012:121). 1811-ci ildə Xivə xanlığının tərkibinə daxil olan Qaraqalpaq ərazisi 1873-cü ildən çar Rusiyasının (Türküstan general-qubernatorluğunun tərkibində), 1918-ci ilin aprel-may aylarında sovet Rusiyası tərəfindən yaradılmış Türküstan MSSR-nin tərkibində olmuşdur (Arifcanov vb, 2012:163; Ziyoyev, 1998:330-331). Yeri gəlmişkən, bolşeviklər xalqların öz müqəddəratını tanımaq hüququnu bəyan etsələr də, 1918-ci ilin yanvarında Türküstanda milli hərəkatı qan içində boğaraq məhv etmiş (10 min insan öldürülmüşdü – E.C.), Kokand şəhəri bir ay ərzində yandırılmış və erməni millətçi “Daşnaksütyun” partiyasının üzvləri tərəfindən qarət edilmişdi (Arifcanov vb, 2012:163).

1920-ci ildə Leninin göstərişi ilə Türküstan MSSR-in “milli əlamətlərə” görə bölünməsi prosesi başlanmış, həmin ilin apreliyində Xarəzm və Buxara xalq sovet respublikaları (XSR; daha sonra SSR) təşkil edilmiş, 1924-1925-ci illərdə Orta Asiyada Özbəkistan SSR (tərkibində Tacikistan MSSR), Türkmənistan SSR, Qazaxıstan MSSR, Rusiyanın tərkibində Qırğızıstan Muxtar Vilayəti yaradılmışdı (Usmonov vb, 2010:59-67, 79; Usmonov vb, 2005:223; Arifcanov vb, 2-12:176-177). Bu dövrdə ərazisinin böyük hissəsi Xarəzm SSR-in tərkibində olan Qaraqalpaqstan 1925-ci il fevralın 16-da Qazaxıstan MSSR-in tərkibində paytaxtı Turtkul şəhəri olmaqla, muxtar vilayət elan edildi. 1930-cu ilin iyulundan bilavasitə RSFSR-ə birləşdirilən muxtar vilayət 1932-ci il martın 20-də muxtar respublikaya çevrildi və 1936-cı ilədək Rusiyanın tərkibində qaldı, həmin il dekabrın 5-dən isə Özbəkistanın tərkibinə verildi. 1990-cı il dekabrın 14-də Qaraqalpaqstan Ali Soveti “Qaraqalpaqstan Respublikasının dövlət suverenliyi haqqında Bəyannamə” qəbul etdi (Usmonov vb, 2010:79, 254). 1991-ci ildə Özbəkistan Respublikası müstəqil dövlət elan edildikdən sonra, 1992-ci il yanvarın 9-dan Qaraqalpaqstan Respublikası adlandırıldı. Özbəkistan Respublikası Ali Sovetinin 1991-ci il avqustun 31-də qəbul etdiyi 17 maddəlik “Özbəkistan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin əsasları haqqında” Qanunun ilk maddəsində deyilirdi: “Özbəkistan Respublikası öz tərkibindəki Qaraqalpaqstan Respublikası ilə birlikdə müstəqil, demokratik dövlətdir” (Usmonov, 2007:14).

Özbəkistan nadir unitar ölkələrdəndir ki, tərkibindəki muxtariyyətdə dövlət hakimiyyətinin suverenliyini konstitusion səviyyədə tanıyır: “Suveren Qaraqalpaqstan Respublikası Özbəkistan Respublikasının tərkibinə daxildir. Qaraqalpaqstan Respublikasının suverenliyi Özbəkistan Respublikası tərəfindən qorunur”. Başqa sözlə, Qaraqalpaqstanın Özbəkistan Respublikasının tərkibində suverenliyi 8 dekabr 1992-ci ildə qəbul edilmiş Özbəkistan Konstitusiyasının 70-ci maddəsi ilə mühafizə altına alınır. Muxtariyyətin əhalisinin ümumxalq səsverməsi (referendum) ilə Özbəkistanın tərkibindən çıxmaq hüququ ölkə konstitusiyasında təsbit olunmuşdur (maddə 74). Özbəkistanla Qaraqalpaqstan arasında münasibətlər konstitusiya çərçivəsində müqavilə və sazişlərlə tənzimlənir. Özbəkistan ilə Qaraqalpaqstan arasında mübahisələr barışdırıcı prosedurlar vasitəsi ilə həll edilir (maddə 75). Beləliklə, Qaraqalpaqstan Respublikasının hüquqi statusu ölkə Konstitusiyasının XVII

fəslində təsbit edilmişdir.

Konstitusiyanın ilk maddəsinə görə, “Özbəkistan – suveren demokratik respublikadır”. Həmçinin, “Özbəkistanın dövlət sərhədləri və ərazisi toxunulmazdır və bölünməzdir” (maddə 3). Qaraqalpaqstan Respublikasına özünün Konstitusiyasına malik olmaq hüququ tanınır. Bununla belə, “Qaraqalpaqstan Konstitusiyası Özbəkistan Respublikasının Konstitusiyasına zidd ola bilməz” (maddə 71) və “Özbəkistan Respublikasının qanunları Qaraqalpaqstan Respublikasının ərazisində də məcburidir” (maddə 72). Ölkə Konstitusiyasına görə, “Qaraqalpaqstan Respublikasının vətəndaşı eyni zamanda Özbəkistan Respublikasının vətəndaşıdır”, yəni konstitusion səviyyədə vahid vətəndaşlıq institutu təsbit olunur (maddə 21). Başqa sözlə, Özbəkistan Konstitusiyasında “unitarlıq” prinsipi əks olunmasa, Qaraqalpaqstanın suverenlik hüququ tanınsa da, digər tərəfdən yuxarıdakı maddələrdə əks olunmuş hüquqi normalar özlüyündə onun suverenliyini təkzib edir və Qaraqalpaqstan Respublikasını ölkənin geniş səlahiyyətlərə malik siyasi muxtariyyət hüququ olan ərazisi kimi ifadə etməyə imkan verir. Çünki “suverenlik” daxili və xarici siyasi və hüquqi müstəqilliyin ehtiva etdiyi bütün səlahiyyətləri nəzərdə tutur. Qaraqalpaqstan Respublikasının rəsmi adında “muxtar” sözü əks olunmasa da, hər halda bir ölkə daxilində digər ölkənin “suveren dövlət” kimi mövcud olması nə hüquqi, nə də siyasi prinsiplərə sığmır. Qaraqalpaqstan Respublikasının öz Konstitusiyasının üçüncü fəslində də Qaraqalpaqstana yalnız elmi, mədəni və xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində beynəlxalq münasibətlərə daxil olmaq hüququ tanınır.

Qaraqalpaqstan Respublikasının Ali Soveti 1993-cü il aprelin 9-da keçirilən on ikinci çağırış on ikinci sessiyasında Qaraqalpaqstan Respublikasının 6 bölmə, 26 fəsil, 121 maddədən ibarət Konstitusiyasını qəbul etmişdir. Konstitusiyanın preambula hissəsində deyilirdi: “Qaraqalpaqstan Respublikasının xalqı, insan hüquqlarına və dövlət suverenliyi prinsiplərinə bağlılığını təntənəli şəkildə bəyan edərək, hazırkı və gələcək nəsillər qarşısında yüksək məsuliyyətini dərk edərək, qaraqalpaq dövlətçiliyinin inkişafının tarixi təcrübəsinə əsaslanaraq, demokratiya və sosial ədalət ideallarına öz sədaqətini təsdiq edərək, respublika vətəndaşlarının layiqli həyatını təmin etməyə səy göstərərək, humanist demokratik hüquqi dövlətin yaradılması vəzifəsini müəyyənləşdirərək, vətəndaş sülhünün və milli həmrəyliyin təmin edilməsi məqsədi ilə öz səlahiyyətli nümayəndələri vasitəsi ilə hazırkı Konstitusiyayı qəbul edir”.

Konstitusiyanın “Dövlətin suverenliyi” adlanan ilk fəslinə (maddə 1-6) görə, Qaraqalpaqstan Özbəkistan Respublikasının tərkibində suveren demokratik respublikadır, öz inzibati-ərazi quruluşunu müstəqil şəkildə həll edir, dövlət hakimiyyəti və idarə orqanları sistemini müəyyən edir, Özbəkistan Respublikasının siyasətinə uyğun siyasəti həyata keçirir. Onun ərazisi və sərhədləri toxunulmazdır, dəyişdirilə və bölüşdürülə bilməz. Dövlət dili qaraqalpaq və özbək dilləridir. Onun qanunla təsdiq edilmiş dövlət rəmzləri – bayrağı, gerbi və himni vardır. Qaraqalpaqstan Respublikası inzibati-ərazi quruluşuna görə rayonlar, şəhərlər, qəsəbələr və aullardan ibarətdir.

Qaraqalpaqstan Respublikasının Jokaqı Kenesi – qanunvericilik hakimiyyətini həyata keçirən ali dövlət təmsilçilik orqanıdır. Jokaqı Kenes çoxpartiyalı sistem əsasında ərazi seçki

dairələri üzrə 5 il müddətinə seçilir. Qaraqalpaqstan Jokarqı Kenesinin Sədri – Qaraqalpaqstan Respublikasının Ali vəzifəli şəxsidir.

2002-ci ildə Özbəkistan Ali Məclisi ikipalatalı (Qanunverici palata və Senat) parlamentə çevrildikdən sonra “Özbəkistan respublikasının Ali Məclisinə seçkilər haqqında” Qanuna görə 100 nəfərdən ibarət Senatın üzvlərindən 6-sı (Daşkəndə şəhəri, digər şəhər və vilayətlərlə paritet sayda olmaqla) Qaraqalpaqstandan Jokarqı Kenesin iclasında gizli səsvermə yolu ilə seçilir (Arifcanov vb, 2012:225-227).

Qaraqalpaqstan Respublikasının Nazirlər Şurası (Qaraqalpaqstan Respublikasının Hökuməti) – Qaraqalpaqstanda dövlət hakimiyyətinin ali icra-sərəncam orqanıdır. Nazirlər Şurası Jokarqı Kenes tərəfindən təşkil edilir. Nazirlər Şurası Jokarqı Kenes qarşısında cavabdehdir və öz işi haqqında ildə bir dəfədən az olmayaraq parlamentdə hesabat verir.

Qaraqalpaqstan Respublikasının məhkəmə sistemi 5 il müddətinə seçilən Mülki işlər üzrə Ali Məhkəmədən, Cinayət işləri üzrə Ali Məhkəmədən, İqtisad Məhkəməsindən, eyni müddətə təyin edilən rayon və şəhər məhkəmələrindən ibarətdir. Konstitusiya nəzarətini Qaraqalpaqstan Respublikasının Konstitusiya Nəzarəti Komitəsi həyata keçirir. Konstitusiya Nəzarəti Komitəsi Jokarqı Kenes tərəfindən siyasət və hüquq sahəsində mütəxəssislərin sırasından sədr, onun müavini və üzvlərdən ibarət tərkibdə 5 illiyə seçilir.

Özbəkistan Ombudsmanının Qaraqalpaq Respublikası üzrə nümayəndəsi vardır.

Hazırda Qaraqalpaqstan Respublikasının ölkənin ümumi əhalisinin 5,7 faizini təşkil edən əhalisinin sayı 2 milyon nəfərdən artıqdır ki, onun da 32 faizdən çoxunu qaraqalpaqlar təşkil edir. Burada özbəklərin də sayı təxminən bu qədərdir, əhalinin daha 26 faizini isə qazaxlar təşkil edir. Qaraqalpaqstanın tərkibinə 14 rayon (qışlaq tüməni) daxildir, 80 faizi (13,67 mln ha) səhradan ibarət olan ümumi ərazisi 166,6 min km<sup>2</sup>-dir və ölkə ərazisinin 37 faizdən çoxunu əhatə edir, paytaxtı Nukus şəhəridir. Ərazisi neft, qaz, titan və qızıl ehtiyatları ilə zəngindir. Respublika şimalda və qərbdə Qazaxıstanla, cənubda Türkmənistanla xarici sərhədlərə malik olub, şərq hissədə Özbəkistanın əsas ərazisi ilə birləşmişdir.

SSRİ dağıldıqdan sonra 1990-cı illərdə Moldova Respublikası sosializm cəmiyyətindən liberal siyasi-iqtisadi quruluşa keçid dövrünü yaşayan yeganə postsovet respublikası idi ki, özündə hüquqi münasibətlərdə olduğu kimi, sosial-iqtisadi inkişafı bağlı təcrübədə də xüsusi yanaşma tələb edən iki (Qaqauz Yeri və Dnestryanı) “problemlı” regionun olduğunu rəsmi şəkildə tanıyırdı. Buna görə də Moldovada Avropa konseptual kontekstində və mahiyyətində regionalizmin ardıcıl bərqərar edilməsi yalnız cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi üçün deyil, həmçinin birləşmə və separatizm tendensiyalarının qarşısının qanuni əsaslarla və dinc şəkildə alınaraq dövlətin möhkəmləndirilməsi üçün fəvqəladə əhəmiyyət kəsb edirdi. 1995-1999-cu illərdə Qaqauziyanın Xalq Məclisinin sədri işləmiş P.Paşalının bu fikirləri maraqlı doğursa da, bu iki “problemlı” regionu, fikrimizcə, fərqləndirmək lazımdır. Əvvəla faktır ki, Qaqauziya regionun varlığı milli-etnik amilə əsaslanır və xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipi burada Moldova dövlətinin milli siyasətinin qaqauzlara münasibətdə göstərdiyi yanaşmanın



əsası kimi mühüm rol oynayır. Beynəlxalq hüququn həmin prinsipinin özünü doğrultmadığı, 1990-cı il sentyabrın 2-də öz müstəqilliyini elan etmiş “Dnestryanı Moldova Respublikası”nın (burada ruslar, moldovanlar və ukraynalılar məskunlaşmışlar) isə regional milli-siyasi münaqişə ocağı kimi yaradıldığı və Moldova dövlətinə təzyiq vasitəsi kimi mövcudluğunu süni şəkildə qoruduğu şübhə doğurmur.

Tarixçilər, etnoqraflar və filoloqlar qaqauzları türk dünyasının orijinal xüsusiyyətlərə malik xalqlarından biri hesab edirlər. Ensiklopedik nəşrlərdə də türkdilli xalq olub, xristianlığın provaslavlıq təriqətinə sitayiş edən qaqauzlar bu cür xatırlanır. Qaqauzların milli-etnik vahid kimi Moldova ərazisində mövcudluğunun özünəməxsus tarixi vardır. Təxminən iki əsr yarım əvvəl qaqauzların əcdadları bolqarlarla birlikdə dini təqiblərdən yaxa qurtarmaq üçün Balkan yarımadasında, Rusiya imperiyasının sərhədləri yaxınlığındakı Bucaq səhrasında məskunlaşmağa başladılar. Həmin illərdə qaqauzlar hərbiçi, əkinçi və heyvandar idilər, özlərinin milli məktəbləri var idi, ana dillərini və milli adət-ənənələrini, mədəniyyətlərini qoruyub saxlamışdılar, heç bir təzyiq olmadan digər xalqların dillərini və ənənələrini də mənimsəyirdilər.

“Dunayarxası köçkünlər”ə güzəştlər, Rusiyanın cənub sərhədlərində möhkəmlənmə siyasəti qaqauzların yeni coğrafiyaya uyğunlaşmasına müsbət təsir göstərdi. XIX əsrin əvvəllərində Rusiya senatı Bucaq səhrasının əhalisinə azad və müstəqil köçkün statusu verdi ki, bu da özünüidarəetmənin inkişafına şərait yaradırdı və faktiki olaraq etnik-ərazi muxtariyyəti mənasına gəlirdi. Məhz bu, XIX əsrin əvvəllərində qaqauzların milli dirçəliş mübarizəsində dönüş nöqtəsi rolunu oynadı.

Sovet hakimiyyəti illərində əsasən qaqauzlarla məskunlaşmış Bucaqda kənd təsərrüfatında əl əməyinin inkişafı diqqətdə saxlanılsa da, milli-mədəni məsələlər “unudulmuşdu”. Kollektivləşdirmə və savadsızlaşdırma, təbii resursların və əməyin istismarı, sovetləşdirmə siyasəti etnik özünəməxsusluğun itirilməsi ilə müşayiət olunurdu. 1957-ci ildə qaqauz yazısı tətbiq edildikdən dörd il sonra, 1961-ci ildə məktəblərdə qaqauz dilinin öyrənilməsi qadağan olundu. Bunun nəticəsi idi ki, 30 il ərzində (1957-1987-ci illərdə) qaqauz dilində cəmi 30-a yaxın kitab nəşr olunmuşdu (Paşalı, 2007).

SSRİ dövründə 1989-cu ildə keçirilən əhalinin son siyahıyaalınmasının nəticələrinə görə, keçmiş sovet dövlətinin ərazisində yaşayan qaqauzların sayı 197 min 164 nəfər idi. Onların 78 faizi Moldovada, 16 faizi Ukraynada, qalan hissəsi isə Rusiya başda olmaqla, Qazaxıstan, Belarus, Özbəkistan, Gürcüstan, Azərbaycan, Türkmənistan, Litva və Estoniya ərazisində pərakəndə halda yaşayırdı.

Postsovet məkanın unitar dövlətlərindəki muxtariyyətlərdən bir çoxu keçmiş SSRİ dövründə yaradılsa da, SSRİ-nin tənəzzülü dövründə, 1990-cı il avqustun 19-da qaqauzların kompakt şəkildə məskunlaşdıqları ərazinin yaşayış məntəqələrini təmsil edən deputatların fəvqəladə qurultayı xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipinə uyğun olaraq, SSRİ tərkibində Qaqauz Sovet Sosialist Respublikasının yaradıldığını elan etdi. Moldovanın mərkəzi hakimiyyət orqanları respublikada yaranmış yeni etno-siyasi vəziyyətə səbəb olan bu addımı

antikonstitusion və hüquqi cəhətdən əsaslandırılmamış elan etdi. Həmin dövrdə Moldova hakimiyyətinin yeni yaranmış respublikanı ləğv etməsi cəhdlərinə yerli əhalinin müqaviməti və bölgədəki sovet (rus) ordusunun mövcudluğu amili ciddi şəkildə mane oldu (Paşalı, 2007). SSRİ süqut etdikdən sonra ilk illərdə Moldova öz tərkibində Qaqauziyanın milli ərazi kimi mövcudluğunu qəbul etmirdi. Buna görə də 1994-cü il iyulun 29-da qəbul edilmiş Moldova Konstitusiyasında Qaqauz muxtariyyəti ilə bağlı heç bir hüquqi müddəa yox idi. Lakin bu müddətdə eyni zamanda, Avropa Şurası, Venesiya Komissiyası ekspertlərinin iştirakı ilə Qaqauziya məsələsinə dair uzun-uzadı və ağır danışıqlar prosesi aparılırdı. Nəticədə Moldova Respublikasının Parlamenti 1994-cü il dekabrın 23-də “Qaqauziyanın (Qaqauz Yerinin) xüsusi hüquqi statusu haqqında” Moldova Respublikasının Qanununu qəbul etdi. Qanunla Qaqauz Yeri Moldovanın tərkibində qanunverici və icraedici hakimiyyəti, bayrağı, himni və gerbi olan muxtar ərazi qurumu statusu aldı. 27 maddədən ibarət bu Qanun qəbul edilərkən ölkə Konstitusiyasının preambulasında əksini tapmış “moldavanlarla birlikdə Moldova Respublikasının xalqını təşkil edən digər etnik mənşəli vətəndaşların maraqlarının təmin edilməsinə səy göstərmək” prinsipinə istinad edilmişdir.

Xüsusi status haqqında qanunun preambula hissəsində qeyd edilir ki, Qaqauz Yeri Moldova Respublikasının tərkib hissəsi olmaqla, “Əsrlər ərzində təşəkkül tapmış xalqlar arasında xeyirxah münasibətlərin, milli tələbatların təmin edilməsi və qaqauzların özünəməxsusluğunun qorunması, onların daha dolğun və hərtərəfli inkişafının, dilinin və milli mədəniyyətinin zənginləşdirilməsinin, muxtariyyətin bütün əhalisinin mənafeyinə uyğun siyasi və iqtisadi sərbəstliyin, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq Qaqauz Yerində yaşayan bütün vətəndaşların hüquqlarının təmin edilməsi məqsədi ilə” ərazi cəhətdən ayrılmışdır. Qanunun ilk maddəsinə görə, Qaqauz Yeri – Moldova ərazisində milli azlıq olub kompakt şəkildə yaşayan türkdilli qaqauz xalqının xüsusi statuslu muxtar ərazi quruluşudur. Qaqauziya öz səlahiyyətləri çərçivəsində bütün əhalisinin maraqlarına daxil olan siyasi, iqtisadi və mədəni inkişaf məsələlərini müstəqil həll edir. Moldova Respublikasının müstəqil dövlət statusu dəyişilərsə, Qaqauziya xalqı öz müqəddəratını təyinetmə hüququna malikdir. Qaqauz Yerinin rəsmi dili moldav, qaqauz və rus dilləridir. Digər dillərin də işlədilməsinə təminat verilir. Muxtariyyət Moldova Respublikasının dövlət rəmzləri ilə birgə tətbiq edilən öz rəmzlərinə malikdir. Qaqauz Yerinin bayrağı və gerbi 1995-ci il oktyabrın 31-də qəbul edilmişdir.

Qaqauz Yerinin tərkibinə əhalisinin 50 faizindən çoxunu qaqauzların təşkil etdikləri yaşayış məntəqələri daxildir. Əhalisinin 50 faizindən az hissəsi qaqauzlar olan yaşayış məntəqələri həmin yaşayış yerinin seçicilərinin 1/3-dən az olmayan hissəsinin təşəbbüsü ilə azad iradənin ifadəsi prinsipi ilə keçirilən yerli referendum nəticəsində muxtariyyətin tərkibinə daxil ola bilər. Muxtariyyətin tərkibinə daxil olmuş yaşayış məntəqələri müvafiq yaşayış yeri seçicilərinin 1/3-dən az olmayan hissəsinin təşəbbüsü ilə keçirilən referendumla onun tərkibindən çıxmaq hüququna malikdirlər. Bu halda referendum yaşayış məntəqəsinin Qaqauz Yerinin tərkibinə daxil olmasından ən azı bir il sonra keçirilir.

Qaqauziyanın ali nümayəndəli orqanı hər yaşayış məntəqəsinin ən azı bir deputat yerinə malik olduğu, 35 deputatdan ibarət tərkibdə seçilən Xalq Məclisidir (Xalq Topluğu). Qaqauz Yerinin Ali vəzifəli şəxsi 4 il müddətinə seçilən Başkandır. Qaqauziya Başkanı Moldova Respublikası

Prezidentinin Fərmanı ilə Moldova Respublikası Hökumətinin üzvü təsdiq edilir. İcraedici hakimiyyət orqanı Qaqauziya Başkanının təqdimatı ilə Xalq Məclisində yaradılan İcraiyə Komitəsidir (Başkanlıq Komiteti). Komitənin tərkibinə ayrı-ayrı sahələr üzrə idarələr daxildir. Ali məhkəmə hakimiyyətini Qaqauziya Tribunalı həyata keçirir. Moldova Respublikası Qaqauz Yerinin səlahiyyətlərini tam və qəti şəkildə həyata keçirməsinin qarantı kimi çıxış edir. Qaqauz Yerinin inzibati mərkəzi Komrat şəhəridir.

Qaqauz Yerinin statusu haqqında Qanun muxtariyyətin idarəçilik sistemi ilə bağlı bütün problemlərini həll etmədi. Buna görə Xalq Topluğu tərəfindən 1998-ci il mayın 14-də muxtariyyətin Əsas Qanunu – Qaqauz Yerinin Təməl Qanunu (qaqauz dilində “Gagauz Yerinin Temel Kanonu”) qəbul edildi. Preambula hissəsi, 10 bölmə, 101 maddədən ibarət Təməl Qanunun strukturu, mahiyyəti və məzmunu onun muxtariyyətin konstitusiyası olduğunu sübut edir, sadəcə bu akt rəsmi şəkildə konstitusiyaya adlandırılmır. Qanunnamə bir tərəfdən Moldova dövlətçiliyinin unitarizmini möhkəmləndirir, digər tərəfdən faktiki hüquqi əsaslarla muxtariyyətin real məzmununa malik statusunu təkmilləşdirir.

Qaqauziyanın məhkəmə orqanları Qaqauziya Tribunalı və məhkəmələrdir. Muxtariyyət ərazisində ixtisaslaşdırılmış məhkəmələr ölkə qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılır. Moldova Respublikası məhkəmə sisteminin tərkib hissəsi olan Qaqauziya Tribunalının sədri vəzifəsinə görə Moldova Respublikası Ali Məhkəmə Palatasının üzvüdür. Moldova Respublikası Xalq Müvəkkili (Ombudsman) Ofisinin Komratda Nümayəndəliyi mövcuddur.

Hazırda dünya ölkələrində (əsasən Bolqarıstan, Rumıniya, Türkiyə və Yunanıstanda) yaşayan qaqauzların ümumi sayı 250 min nəfəri ötür ki, bundan da 200 mini postsovet məkanı ölkələrində (daha çox Ukrayna, Qazaxıstan və Rusiyada) yaşayır. Qaqauziyanın ölkənin ümumi əhalisinin 4,6 faizini təşkil edən əhalisinin sayı 162 mindən artıqdır ki, bunların da 82 faizdən çoxunu qaqauzlar təşkil edir. Qaqauzlardan başqa muxtariyyətin ərazisində say çoxluğuna görə müvafiq olaraq bolqarlar, moldavanlar və ruslar da yaşayır. Qaqauz Yeri 32 yaşayış məntəqəsinin daxil olduğu 3 rayonu (dolay) əhatə edir, ümumi ərazisi 1848,46 km<sup>2</sup>-dir və ölkə ərazisinin 5,5 faizini əhatə edir. Qaqauz Yeri Ukrayna ilə qısa sərhədə malikdir.

#### **4. Nəticə**

Mövzunun tədqiqi bir daha sübut edir ki, XX əsrdə dünyada meydana gələn bir sıra siyasi muxtariyyətlər heç də xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipinə əsaslanmayıb. Xüsusilə, sovet Rusiyasının və keçmiş SSRİ-nin muxtariyyət təcrübəsində bu aydın görünür. 1920-ci illərdə bu dövlətlərdə yaradılmış muxtariyyətlərin tarixinin öyrənilməsi sübut edir ki, bu prosesdə xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipindən geniş şəkildə sui-istifadə edilmişdir. Bu zaman xüsusilə türk və digər müsəlman xalqlara qarşı münasibətdə bürüzə vermişdir. Onsuz da totalitar və bəzən həm də avtoritar dövlət olaraq tanınan keçmiş SSRİ-də yalnız muxtariyyətlər deyil,

daha üst siyasi qurum olan müttəfiq respublikalar da formal səlahiyyətlərə sahib olmuşlar. Digər tərəfdən, üstəlik muxtariyyətlər bir çox hallarda beynəlxalq hüquq normalarına deyil, imperializmin məşhur “parçala və hökm sür” siyasətinə əsaslanaraq yaradılmışdır. Ayırı-ayrı nümunələrdə türk və qafqazdilli xalqlar eyni muxtariyyətin tərkibinə salınmış (Kabarda-Balkar, Qaraçay-Çərkəz), eyni xalq iki ayrı muxtariyyətə (Şimali Osetiya və Cənubi Osetiya) parçalanaraq iki fərqli respublikanın (Rusiya və Gürcüstan) tərkibinə verilmiş, 1918-ci ildə ermənilər Azərbaycan torpaqlarında dövlət qursa da, xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipi heç bir tarixi, siyasi və hüquqi əsas olmadan 5 il ərzində yenidən tətbiq edilərək, Azərbaycanın tərkibində qondarma “Dağlıq Qarabağ” muxtar vilayəti təşkil edilmiş, Orta Asiyada mövcud olan respublikalar gah muxtariyyət, gah da respublika kimi təşkil edilərək sərhədləri dəfələrlə dəyişikliklərə məruz qoyulmuşdur. Yalnız iki muxtariyyət – Azərbaycanın tərkibindəki Naxçıvan və Gürcüstanın tərkibindəki Acarıstan muxtariyyətləri beynəlxalq müqavilələr (1921-ci Moskva və Qars) əsasında təşkil edilmişdir.

1991-ci ildə SSRİ süqut etdikdən sonra Rusiya bütün milli-etnik muxtariyyətlərə dözümsüzlüyünü nümayiş etdirərək, onların siyasi-hüquqi statuslarını ləğv etmiş, onların yerində formal olaraq, sözdə “dövlət” adlandırılan respublikalar yaratmış, həmin respublikaları inzibati-ərazi vahidi kimi bu ölkənin ən böyük ərazi vahidləri olan diyarların tərkibinə daxil etməklə, onların real səlahiyyətlərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa səy göstərmişdir. Təsadüfi deyil ki, 1990-cı illərdə Çeçenistanın Rusiya tərkibindən çıxması cəhdi geniş müharibə ilə nəticələnmiş, Tatarıstanla münasibətlərdə konstitusion-hüquqi müstəvidə daim gərginlik müşahidə olunmuşdur. Son nəticədə Rusiya sesessiyaya cəhd edən dövlət-respublikaların hamısının federasiyanın tərkibindən çıxmaq cəhdlərini güc vasitəsilə almış, konstitusion-hüquqi baxımdan məhdudlaşdırmışdır.

Keçmiş SSRİ dövründə yaradılmış iki siyasi muxtariyyət – Azərbaycanın tərkibindəki Naxçıvan Muxtar Respublikası və Özbəkistanın tərkibindəki Qaraqalpaqstan Respublikası öz mövcudluqlarını SSRİ-nin süqutundan sonra da qorumaqdadırlar. Qəti şəkildə milli-etnik amilə əsaslanmayan və yalnız ermənilərin Azərbaycan torpaqlarını (Zəngəzur vilayətini) işğal etməsi nəticəsində yaranan Naxçıvanın hüquqi-siyasi statusunu Moskva və Qars müqavilələri (1921-ci il) müəyyən etmişdir. Qaraqalpaqstanın SSRİ dövründə Özbəkistan tərkibində təşkili isə yenə sovet dövlətinin imperialist maraqlarından irəli gəlmişdir. Belə ki, bizim fikrimizcə, türk dövlətinin tərkibində türk siyasi muxtariyyətinin yaradılması eyni kökdən olan xalqların inteqrasiyasına deyil, məhz parçalanmasına və onlar arasından süni qarşıdurma yaradılmasına hesablanmışdır. Təsadüfi deyil ki, Qaraqalpaqstan Respublikasının suverenliyi haqqında Bəyannamə hələ SSRİ-nin süqutundan təxminən bir il əvvəl qəbul edilmişdi. Bunu da təsadüf saymaq olmaz ki, 2022-ci ilin iyul ayında Özbəkistanda keçirilməsi planlaşdırılan konstitusiya referendumu və ölkənin hazırkı Konstitusiyasında Qaraqalpaqstanla bağlı müddəalara edilməsi nəzərdə tutulan dəyişikliklər (suverenlik hüququnun qaldırılması, respublikanın adına “muxtar” sözünün əlavə edilməsi, Qaraqalpaqstanın unitar dövlət olan Özbəkistanın tərkibindən çıxmaq hüququnun məhdudlaşdırılması və s.) muxtariyyətdə ciddi etiraz hərəkatına səbəb oldu və nəticədə həmin dəyişikliklərdən imtina olundu. Bu, bir daha postsovet məkanında qondarma muxtariyyətlər və onların ətrafındakı münaqişə ocaqlarının (keçmiş “Dağlıq Qarabağ”, Abxaziya, Osetiya, “Dnestryanı Respublika”, Ukraynadan

qoparılmış Krım) Rusiya tərəfindən idarə olunması təcrübəsini xatırladır.

Keçmiş SSRİ tərkibindən çıxan daha bir ölkədə - Moldovada da türk xalqına məxsus bir siyasi muxtariyyət – Qaqauziya (Qaqauz Yeri) mövcuddur. Lakin bütün digər muxtariyyətlərdən fərqli olaraq, Qaqauz Yerinin hüquqi-siyasi statusu SSRİ dağıldıqdan sonra Moldova dövləti tərəfindən öz ərazisində azlıqda olan xalqın öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipi əsasında müəyyənləşmişdir.

### **Ədəbiyyat**

- Amanjolova, D. (2004). Qazax Muxtariyyəti: Millətçilərin İdeyalarından Sovet Üslubunda Öz Müqəddəratını Təyin Etməyə Qədər. (Rusca). *Acta Slavica Iaponica, Tomus 21*, s. 115-143
- Arifcanov E., Alimov Ş., Narbekov A. & Kadırov K. (2012). *Özbəkistan Tarixi*. (Rusca). Özbəkistan Daxili İşlər Nazirliyinin Akademiyası, Daşkənd, 273 s.
- 1921-ci il üçün Hökumətin Qanunlar və Sərəncamlar Topplusu. (1944). (Rusca). SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin İşlər İdarəsi, Moskva, 1270 s.
- Deutscher, I. (1967). *Stalin: A Political Biography*. Oxford University Press, 661 p.
- 93 İl Əvvəl Krım RSFSR-in Tərkibində Krım Muxtar Sovet Sosialist Respublikası olmuşdur, (Rusca), <https://pravo.ru/news/view/111070/>, Müraciət tarixi: 18.07.2022
- Gagauziya Halk Topluğu, Qaqauziyanın (Qaqauz Yerinin) Xüsusi Hüquqi Statusu Haqqında Qanun, <https://halktoplushu.md/index.php/zakon-ob-osobom-pravovom-statuse-gagauzii>, Müraciət tarixi: 20.07.2022
- Gagauziya Halk Topluğu, Qaqauziya (Qaqauz Yeri) Qanunnaməsi, <https://halktoplushu.md/index.php/ulozhenie-gagauzii>, Müraciət tarixi: 20.07.2022
- Gümrü, Moskva və Qars Müqavilələri (Azərbaycan, türk, rus və fransız dillərində). Naxçıvan: 2004, 140 s.
- Hafta.az Onlayn İctimai-Siyasi Qəzet, (İyul 2022). <https://hafta.az/bmt-bas-assambleyasi-krimla-bagli-yeni-qetname-qebul-edib-293157-xeber.html>, Müraciət tarixi: 18.07.2022
- Hayrutdinov R. (1972). *Sovet Muxtariyyətinə Gedən Yolda*. (Rusca). Kazan Universiteti Nəşriyyatı, Kazan, 160 s.
- İbrahimova, L. (2001). *Rusiya Federasiyasının və Respublikalarının Konstitusiyaya Qanunvericiliyi Devolyusiyaya Federalizmi Mərhələsində*, Hüquq Elmləri üzrə Fəlsəfə Doktorluğu (Phd) Dissertasiyası, Kazan Dövlət Universiteti, Konstitusiyaya və Beynəlxalq Hüquq Kafedrası, Konstitusiyaya Hüququ, Bələdiyyə Hüququ, Kazan, 212 s.
- İshakov, S. (2004). *Rusiya Müsəlmanları və İnqilab (1917-ci ilin Yazı-1918-ci ilin Yay)*. (Rusca). 2-ci nəşr. Dəyişiklik və əlavələrlə. Sosialno-Politiçeskaya Mısl Nəşriyyatı, Moskva, 592 s.
- İshaqhoca, İ. Qaraqalpaqstanın Etno-Siyasi Problemləri, (İyul 2022). <http://islamsng.com/uzb/pastfuture/642>, Müraciət tarixi: 20.07.2022
- İstoriya.RF Saytı, (İyul 2022). Solovyova Y. Stalin SSRİ-nin Əvvəlini Necə Görürdü? (Rusca), <https://histrf.ru/read/articles/kakim-stalin-vidiel-nachalo-sssr>, Müraciət tarixi: 18.07.2022
- Lübker, F. (1888). *Kllasik Antik Dövrün Real Lüğəti*. (Rusca). M.O.Volf Dərnəyinin nəşri, Sankt Peterburq-Moskva, 1207 s.
- Moldova Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi, Moldova Respublikasının Konstitusiyası,

[https://www.constcourt.md/public/files/file/Baza%20legala/constitutia\\_ro\\_22.05.17\\_ru.pdf](https://www.constcourt.md/public/files/file/Baza%20legala/constitutia_ro_22.05.17_ru.pdf),  
Müraciət tarixi: 20.07.2022

Musayev, İ. (1998). *Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur Bölgələrində Siyasi Vəziyyət və Xarici Dövlətlərin Siyasəti (1917-1921-ci illər)*. Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, Bakı, 385 s.

Naxçıvan Ensiklopediyası. 2 cildə. Cild 2. İstanbul: 2005, 381 s.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi (NMRDA), Fond 314, Ssiyahı 5, İş 18.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Arxivi (NMRDA), Fond 314, Siyahı 5a, İş 66.

Özbəkistan Respublikasının Konstitusiyası, O'zbekiston Respublikasının Konstitusiyası  
[https://constitution.uz/uploads/constitution\\_oz.pdf](https://constitution.uz/uploads/constitution_oz.pdf), Müraciət tarixi: 20.07.2022

Paşalı, P. (2007). Postsovet Dönəmində Qaqauzların Etno-Siyasi İnkişafının Sosial-İqtisadi və Dövlət-Hüquqi Əsasları. "Kazanskiy Federalist" Jurnalı, 1-2(21-22)

Paşalı, P. (2009). *Qaqauziyanın Moldova Respublikasının Etno-Ərazi Regionu kimi Özünləndiriciliyinin Sosial-İqtisadi və Etno-Mədəni Əsasları*. Tarix Elmləri üzrə Fəlsəfə Doktorluğu (Phd) Dissertasiyası, Moskva, 213 s.

Qoraqalpog'iston Respublikası Jo'qorg'i Kengesi, Qoraqalpog'iston Respublikasının Konstitusiyası, <https://joqargikenes.uz/uz/qar-res-konstituciyasi>, Müraciət tarixi: 20.07.2022

Qulbinskiy, Y. & Алексеев S. (2019). Sovet Rusiyasının Yaradılması Mərhələsində Sovet Siyasi-Hüquqi Fikir Nümayəndələrinin Baxışlarında Muxtariyyətləşmə İdeyaları (1917-1922). (Rusca). *Matters of Russian and International Law*. 2019, Vol. 9, Is. 4A, pp. 298-307

Qurviç G. (1924). *Sovet Sistemində Muxtariyyət və Federalizm Prinsipləri*. (Rusca). Sosialist Akademiyası Nəşriyyatı, Moskva, 76 s.

Rusiya Federasiyası Dövlət Duması, (İyul 2022). 2020-ci ildə Edilmiş Düzəlişlərlə Birlikdə Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının Yeni Mətni. (Rusca). <http://duma.gov.ru/news/48953/>, Müraciət tarixi: 18.07.2022

Rusiya Federasiyası Prezidentinin Administrasiyası, (İyul 2022). "Kırım Respublikasının Rusiya Federasiyasına Qəbul Edilməsi və Rusiya Federasiyasının Tərkibində Yeni Subyektlərin – Kırım Respublikasının və Federal Əhəmiyyətli Sevastopol Şəhərinin Yaradılması Haqqında" 21 mart 2014-cü il tarixli 6-ФКЗ №-li Federal Konstitusiya Qanunu. (Rusca). <http://www.kremlin.ru/acts/bank/38220>, Müraciət tarixi: 18.07.2022

RSFSR-in Konstitusiyası (Əsas qanunu). RSFSR tərkibinə daxil olan muxtar sovet sosialist respublikalarının konstitusiyaları (Əsas qanunları). (1952). Hüquq Ədəbiyyatı Dövlət Nəşriyyatı, Moskva, 336 s.

Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikasının Konstitusiyası (Əsas qanunu); RSFSR tərkibinə daxil olan muxtar sovet sosialist respublikalarının konstitusiyaları (Əsas qanunları). (1972). İzvestiya Nəşriyyatı, Moskva, 418 s.

Seton-Watson H. (1977). *Nation and States - An Inquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*. Westview Press, Boulder Colorado United States, 563 p.

Spiridonov, L. (1996). *Dövlət və Hüquq Nəzəriyyəsi*. (Rusca). "Gardarika" Firması "Prospekt" Nəşr Qrupu, 300 s.

Stalin, İ. (1947). Əsərləri. IV Cild. (Rusca). OQİZ Dövlət Kitab-Jurnal Nəşriyyatları Birliyi, Moskva, 488 s.

Usmonov Q. (2007). *O'zbekiston Tarixi (Milliy İstiqlol Davri)*. To'ldirilgan Beshinchi Nashri. O'qituvchi Nashriyot-Matbaa İjodiy Uyi, Toshkent, 328 b.

Usmonov Q. & Sodiqov M. (2010). *O'zbekiston tarixi (1917-1991-yillar)*. Akademik Litsey va Kasb-hunar Kollejlari 1-bosqich O'quvchilari uchun Darslik. Sharq Nashriyoti, Toshkent, 256 b.

Usmonov Q., Sodiqov M. & Burxonova S. (2005). *O'zbekiston Tarixi. Oliy O'quv Yurtlari Barcha Bakalavr Yo'nalishlari uchun (Tarix Yo'nalishidan Tashqari)*. Iqtisod-Moliya Nashriyoti, Toshkent: 2006, 520 b.

Ziyoyev H. (1998). *Turkistonda Rossiya Tachovuzi va Xukmronliqiqa Karshi Kurash (XVIII-XX asr boshlari)*. Sharq Nashriyoti, Toshkent, 477 b.

# **DID THE OLD TURON HAVE MILITARY JOURNALISTS?**

**Alijon Itolmasovich SAFAROV<sup>1</sup>**

## **ABSTRACT**

This article deals with the issue of bakhshis in Amir Temur's army, who recorded each battle or the names of those who showed courage in battle at the scene. The historical information that important events related to the military activity of Amir Temur were written in Turkish by the Bakhshi in his time testifies to the deep roots of the history of journalism in ancient Turan. Bakhshis think that the work of scribes plays an important role in the transmission of the rich heritage of Amir Temur to humanity, and their work is comparable to today's military journalists.

## **KEYWORDS**

Communication; information; protoyozuv; bitik; military journalism; baxshi; speaker.

## **INTRODUCTION**

Journalism is a type of social activity aimed at collecting, analyzing and disseminating information, the first manifestations of which appeared in antiquity. This is due, firstly, to the need to inform people about what is happening in social life, and secondly, the need to have a certain ideological and psychological impact on social thought through the media. From this perspective, oral information is conveyed by speakers, heralds. Scholars cite public events such as preaching, preaching, oratory, and preaching as the earliest forms of communication, the primitive methods of disseminating information<sup>2</sup>. Written information, for example, was written and distributed on papyri in ancient Egypt. In ancient Rome, advertisements and manuscripts were used. The importance of pre-alphabetic protocols was also important in the formation of written communications. Protocols, which include hymns and hieroglyphs, are the second information revolution after words.

The historical roots of Uzbek journalism go back to the formation of oral and written forms of information in the country. Both in the original written texts and in the works of Uzbek writers and scholars of the past, there are signs of social information and journalism. "History of National Journalism" by Doctor of Historical Sciences, Professor N.Abdulazizova

---

<sup>1</sup> Head of Department of Military and Sports Journalism at Journalism and Mass Communications University of Uzbekistan, Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences. phone: +93 5565138 (telegram), email: alijons1672@gmail.com

<sup>2</sup> Мўминов Ф., Нурматов А., Солиева М., ва бошқ. Жаҳон журналистикаси тарихи. - Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти. 2006. -Б-27



according to the book, "Orkhon-Yenisei inscriptions" fully influence the process of public opinion with the spirit of publicity, political-social commentary, the activities of a statesman, the experience of governing the kingdom. So, the factor of influence on public opinion leads to the conclusion that these inscriptions are one of the first monuments of journalism in our country.

There is a notion that human history is the history of wars. The historical sources that have come down to us about wars have been written down by people who have directly observed important information. For this reason, the forms of written and oral information that have come down to us by historians and scribes contain important aspects related not only to history or fiction, but also to military journalism.

Historians illustrate the origins of military journalism with the example of individuals who, in ancient times, walked with commanders and wrote down everything they saw and experienced. For example, in Alexander the Great's army there were special men who wrote down the details of the war<sup>3</sup>. Those who engage in such activities record the course of the battle in the army, its tactics and strategy, the heroic heroes, in general, all the important details. This leads to the idea that this is the first appearance of military journalism. The activities of specially trained people are based on the following goals:

- recording the details of military campaigns;
- glorification of heroism, bravery, courage;
- interacting with the enemy with false information;
- incitement among the civilian population, temptation by slander.

It is also clear that two aspects of journalism: informing events through information and influencing public opinion through information - have played an important role in the military.

## **MAIN PART**

Our people have a rich history. In this sense, it is logical to study the history of military journalism in our country in the distant past, from the time when the activity was close to today's military journalism. In this article, we will look at the example of the time of Amir Temur. One of the main historical sources is the book "Muntahab ut-tavorihi Muini" by Muiniddin Natanzi. The information given by the senior researcher of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan in the introductory part of the translation of the book "Muntahab ut-tavorihi Muiniy" is important for the subject<sup>4</sup>. A report in Mirzo Muhammad Haydar's "Tarihi Rashidiy" confirms that the details of all military campaigns strictly established during the reign of Amir Temur and the timely writing of the description of each battle in the Uyghur script by the Bakhshi (scribes) in the time of the later Temurids also existed. Muhammad

---

<sup>3</sup> [https://ru.wikipedia.org/wiki/Военный\\_корреспондент#](https://ru.wikipedia.org/wiki/Военный_корреспондент#).

<sup>4</sup> Муиниддин Наганзий. Мунтахаб ут-тавориhi Муиний. Т: Ўзбекистон, 2011. – Б.3-4.

Haydar writes that when Zahiriddin Muhammad Babur fought and won against Hamza Sultan, Muhammad Haydar's officers, led by Jonahmad Atka, bravely captured an enemy commander alive. After the battle, Babur said, "This is Mirza Haydar's first job, so let the bakhshis write his name in the prize book"<sup>5</sup>.

Speaking about the bakhshis, the scholar said that their task was to write down the details of each battle or other important event during the trip, as well as the names of those who took part in the battle, immediately and even at the scene. says that there is information about it. He even mentions the names of three Turkish bakhshis - Elarta, Saynorta and Temurchaqar<sup>6</sup>.

If we consider why the details of the battle and the important events related to the battles were written in Turkish, one of the main reasons for this is that most of the military terms at that time were in Turkish and the battle orders were given in Turkish. This meant that the Turkish language was easy for the bakhshis to write down on paper.

## RESULTS AND DISCUSSIONS

So, why did Amir Temur need scribes and scribes? We will try to answer this through some sources. There is a famous saying of Sahibkiran: "What is written lives longer than what is done in the memory of generations." "He often left a written mark on his path during the war, saying, 'The ummah will remember ...'" says writer Bakhtiyor Haydarov<sup>7</sup>. As proof of the author's opinion, the historian Nizamiddin Shami states that during the military campaign of Amir Temur against Tokhtamishkhan in the spring of 1391, he wrote an inscription on the Great Mountain (now the territory of Kazakhstan). In other words, he quotes from the historian's book "Zafarnoma"<sup>8</sup>.

We have compared this historical fact through another source. In the work of the scientist H. Dadaboev "Military skills of Amir Temur" there is a memoir of Sahibkiran about the march on the rocks of Ulugtag (now the Golden Depression near the Karsakpoy deposit) in Kazakhstan. The memoir, written in Turkish, reads: "History is seven hundred and ninety-three, and in the middle of the summer of the year, the Sultan of Turan, Temurbek, with two hundred thousand cheriks, marched on Tokhtamishkhan (ng) khanate for Islam. Arriving here, let the sign teb tear up this mess. God bless you, insha'Allah. May God bless and remember us with blessings"<sup>9</sup>. It can be concluded from the above examples that the service of bakhshis and scribes played an important role in the transmission of the rich heritage of our great ancestor to our generations. In this regard, it can be said that Amir Temur paid great attention to today's journalists, especially military journalists. As a result, the Turkic writings of the

<sup>5</sup> Мирзо Мухаммад Хайдар. Тарихи Рашидий, –Т.: ЎзР ФА ШИ қўлёзмаси, № 1430, в. 171а., 2010. - Б.719.

<sup>6</sup> Муъйиз ул-ансаб (Прославляющие генеалогии). Введение, перевод с персидского языка, примечания, подготовка факсимиле к изданию Ш.Х.Вохидова // История Казахстана в персидски источниках. Том III, -Алматы.: Дайк-Пресс, 2006. - С.118.

<sup>7</sup> Б.Хайдаров. Соҳибқиронни англаш – ўзликни англаш. Т.: "Mashhur press" нашриёти, 2019. -62.б.

<sup>8</sup> Н.Шомий. Зафарнома, Т.: 1996. -158. б

<sup>9</sup> Ҳ.Дадабоев. Амир Темурнинг ҳарбий маҳорати. Т.: "Ёзувчи". 1996. -46. б

bakhshis undoubtedly served as an important source for historians who wrote the history of Amir Temur in Persian. This means that our ancestor, who raised the banner of justice, did so because he wanted the truth about himself, his kingdom and the intensity of the war to reach generations and be remembered by them.

In the article, we put forward the idea that the writings of the bakhshis were an important source for historians. An example of this is the statement of the orientalist Ghulam Karimi in the introduction to the book *Muntahab ut-Tawarikh Mu'ini: Or the Russian orientalist A. Semyonov* hypothesizes that Giyasiddin Ali may have based his book on the diary of Nosiriddin Umar, who accompanied Amir Temur on his march to India<sup>10</sup>. It is known that at the request of the owner, Nasir al-Din Umar dedicated his diary to Khalil Sultan, who had shown special courage in the Indian campaign. This historical fact is another proof that Amir Temur's battles were recorded by bakhshis and scribes.

### CONCLUSION

Based on the above facts, it is possible to put forward a scientific hypothesis that the scribe, bakhshi, storyteller, who walked next to Amir Temur and collected information, also indirectly performed the duties of today's military journalist. An in-depth study of the subject will play an important role in the study of the historical aspects of military journalism in Uzbekistan and ancient Turkestan in general.

### REFERENCES

- Abduazizova N., *History of National Journalism (Volume 1)*, - T., Sharq, 2008. - P.384.
- Giyasaddin Ali., *Diary of Timur in India ..* Moscow: Izdatelstvo vostochnoy literatury. 1958. - P. 206.
- Dadaboev H., *Military skills of Amir Temur. T .: "Writer".* 1996. –P.96.
- Mirzo Muhammad Haydar., *Tarihi Rashidi, –T .: Manuscript of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, № 1430, v. 171a.,* 2010. - B.719.
- “Mu’izz ul-ansab” (Proslavlyayushchie genealogy). Introduction, translation of persidkogo yazyka, primechaniya, podgotovka faximile k izdaniyu Sh.X.Voxidova // *Istoriya Kazaxstana v persidski istochnikax. Tom III, Almaty: Dayk-Press,* 2006. - P.118.
- Muiniddin Natanziy., *Muntahab ut-tavorihi Muiniy, –T .: “Uzbekistan” NMIU,* 2011. - P. 264.
- Muminov F. Nurmatov A. Solieva M. et al. *History of World Journalism. - T .: National Society of Philosophers of Uzbekistan.* 2006. - P.336.
- Nizamiddin Shamiy., *Zafarnoma. T .: 1996. - P.278.*

<sup>10</sup> Гиясаддин Али. Дневник похода Тимура в Индию.. Москва: Издательство восточной литературы. 1958. С.7

Haydarov B., Understanding Sahibkiran - understanding of identity. T .: “Mashhur press” publishing house, 2019. - P.176.

# Üzeyir Hacıbəyovun Yaradıcılığında Milli və

## Bəşəri İdeyalar

*“Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığı Azərbaycan xalqının milli sərvətidir...*

*Üzeyir Hacıbəyov böyük vətəndaş olmuşdur...”*

*Heydər Əliyev*

**F.ü.f.d. Elmira Həmzəyeva<sup>1</sup>**

### Özət

Bədii yaradıcılıqda millilik sənətkar qüdrətinin tərkib hissəsi və onu səciyyələndirən ali keyfiyyətlərdən biridir. Əsil sənətkar üçün yaradıcılıq bacarığı və istedadı nə deməkdirsə, elə millilik də o deməkdir. Və xəlqiliyin ən ali təzahürü kimi özünü göstərən millilik milli xarakterlər və milli obrazlar vasitəsilə böyük ustalıqla, milli çərçivədən çıxarılaraq dünyəvi aspektdə təsvir olunursa, o artıq bəşəri əhəmiyyət kəsb edir. R.Taqor yazır ki: “Öz xalqının milli-mənəvi dəyərlərini sevməyən kimsə bəşəri dəyərlər xəzinəsinə töhfə verə bilməz”.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində dahi bəstəkar, Azərbaycan peşəkar musiqisi və milli opera sənətinin banisi, görkəmli alim-musiqişünas, yazıçı-jurnalist, pedaqoq və ictimai xadim olan Üzeyir Hacıbəyov da məhz o sənətkarlardandır ki, özünün milli və mənəvi, xəlqi ruhu ilə bəşəri mənə kəsb edir. V.Q.Belinskinin sözlərilə desək: «... Yalnız o ədəbiyyat əsil mənada xəlqidir və millidir ki, o eyni zamanda ümumbəşəridir».

Üzeyir bəy dünya mədəniyyəti tarixinə, hər şeydən əvvəl, Şərqdə ilk operanın banisi kimi daxil olmuş və bu janrın ən nadir incilərini yaratmışdır. M.Füzulinin eyniadlı poeması əsasında yazılmış “Leyli və Məcnun” operası ilə Üzeyir bəy nəinki Azərbaycanda, eləcə də Şərqdə opera sənətinin əsasını qoydu.

Üzeyir bəy elə sənətkarlardan idi ki, xalqını azad, millətini diri, ölkəsini müstəqil görmək arzusunda idi və bu ideyaların həyata keçməsi üçün əlindən gələni əsirgəmirdi. Onun kiçik miniatürlərindən tutmuş iri həcmli əsərlərində, demək olar ki, bütün yaradıcılığında milli ideyalar, milli ruh, xəlqilik və humanizm, ümumbəşəriyyət kimi xüsusiyyətlər açıq-aydın özünü göstərir və bu keyfiyyətlər indi də zamanla ayaqlaşır, öz müasirliyini və tərəvətini hələ də qoruyub saxlayır.

**Açar sözlər:** Üzeyir bəy, millilik, musiqi, opera

<sup>1</sup> Bakı Dövlət Universiteti, filologiya fakültəsi, Bakı, Azərbaycan, <https://orcid.org/0000-0002-3733-6056>  
[hamzayeva\\_e@hotmail.com](mailto:hamzayeva_e@hotmail.com), +994506795580

## National And Human Ideas in Uzeyir Hajibayov's Work

"Uzeyir Hajibayov's work is a national treasure of the Azerbaijani people ...

Uzeyir Hajibayov was a great citizen ...”

*Heydar Aliyev*

### Abstract

In art, nationalism is an integral part of the power of the artist and one of the highest qualities that characterize him. For a real artist, nationality means creative ability and talent. And if nationalism, which manifests itself as the highest manifestation of nationalism, is described in a secular aspect through national characters, national images, with great skill, beyond the national framework, it is already of human significance. The great Indian writer R. Tagore writes: "No one who does not love the national and moral values of his people can contribute to the treasury of human values."

Uzeyir Hajibayov, a genius composer, founder of Azerbaijani professional music and national opera, prominent scientist-musicologist, writer-journalist, pedagogue and public figure in the history of Azerbaijani literature, is one of those artists who has a national and spiritual, folk spirit. In the words of VG Belinsky: "... Only that literature is a real people and national, which at the same time is universal."

Uzeyir Bey entered the history of world culture, first of all, as the founder of the first opera in the East and created the rarest pearls of this genre. Uzeyir Bey's opera "Leyli and Majnun" based on M.Fuzuli's poem of the same name is not only in Azerbaijan, but also He also laid the foundation of opera in the East.

Uzeyir Bey was one of those artists who wanted to see his people free, his nation alive, his country independent, and he did his best to implement these ideas. From small miniatures to large-scale works, almost all of his works are characterized by national ideas, national spirit, nationalism and humanism, universality, and these qualities still keep pace with the times, still retain their modernity and freshness.

**Keywords:** Uzeyir bey, nationality, music, opera

Məqalədə əsas məqsədimiz Azərbaycanın dahi bəstəkarı və milli opera musiqisinin banisi sayılan Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığında milli və bəşəri ideyaları araşdırmaqdan ibarətdir. Onun kiçik miniatürlərindən tutmuş iri həcmli əsərlərinədək, demək olar ki, bütün yaradıcılığında milli ideyalar, milli ruh, xəlqilik və humanizm, ümumbəşərilik kimi xüsusiyyətlər açıq-aydın özünü göstərir və bu keyfiyyətlər indi də zamanla ayaqlaşır, öz müasirliyini və təravətini hələ də qoruyub saxlayır.

Bədii yaradıcılıqda millilik sənətkar qüdrətinin tərkib hissəsi və onu səciyyələndirən ali keyfiyyətlərdən biridir. Əsil sənətkar üçün yaradıcılıq bacarığı və istedadı nə deməkdirsə, elə millilik də o deməkdir. Və xəlqiliyin ən ali təzahürü kimi özünü göstərən millilik məhz milli xarakterlər, milli obrazlar vasitəsilə böyük ustalıqla, milli çərçivədən çıxarılaq dünyəvi

aspektə təsvir olunursa, o artıq bəşəri əhəmiyyət kəsb edir. Böyük hind ədibi R.Taqor yazır ki: “Öz xalqının milli-mənəvi dəyərlərini sevməyən kimsə bəşəri dəyərlər xəzinəsinə töhfə verə bilməz”.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində dahi bəstəkar, Azərbaycan peşəkar musiqisi və milli opera sənətinin banisi, görkəmli alim-musiqişünas, yazıçı-jurnalist, pedaqoq və ictimai xadim olan Üzeyir Hacıbəyov da məhz o sənətkarlardandır ki, özünün milli və mənəvi, xalqı ruhu ilə bəşəri mənə kəsb edir. V.Q.Belinskinin sözlərilə desək: «... Yalnız o ədəbiyyat əsil mənada xəlqidir və millidir ki, o eyni zamanda ümumbəşəridir».

Üzeyir bəy dünya mədəniyyəti tarixinə, hər şeydən əvvəl, Şərqdə ilk operanın banisi kimi daxil olmuş və bu janrın ən nadir incilərini yaratmışdır. Məhəmməd Füzulinin eyniadlı poeması əsasında yazılmış “Leyli və Məcnun” operası ilə Üzeyir bəy nəinki Azərbaycanda, eləcə də Şərqdə opera sənətinin əsasını qoydu. Onun “Koroğlu” operası xalq folklorundan, milli ruhdan qidalanmış, aşıq musiqisi üslubunda bəstələnmiş və yaradıcılığının şah əsəri hesab edilmişdir.

Üzeyir bəy elə sənətkarlardan idi ki, xalqını azad, millətini diri, ölkəsini müstəqil görmək arzusunda idi və bu ideyaların həyata keçməsi üçün əlindən gələni əsirgəməirdi. Onun kiçik miniatürlərindən tutmuş iri həcmli əsərlərində, demək olar ki, bütün yaradıcılığında milli ideyalar, milli ruh, xalqilik və humanizm, ümumbəşəriyyət kimi xüsusiyyətlər açıq-aydın özünü göstərir və bu keyfiyyətlər indi də zamanla ayaqlaşır, öz müasirliyini və tərəvətini hələ də qoruyub saxlayır.

Və heç təsadüfi deyildir ki, ulu öndər Heydər Əliyev onun fəaliyyətini, sənətkarlıq qüdrətini yüksək qiymətləndirmiş və onu “böyük vətəndaş” adlandırmışdır: “Əgər nəzərə alsaq ki, əsrimizin əvvəlində xalqımızın əksəriyyəti savadsız idi, kitab oxuya bilmirdi və kitablar da çox az idi, kino, televiziya və başqa vasitələr yox idi, təsəvvür edin, Üzeyir Hacıbəyov öz operası vasitəsilə Məhəmməd Füzulinin sözlərini, “Arşın mal alan”, “O olmasın, bu olsun” və başqa operettaları – musiqi vasitəsilə istədiyi fikirləri insanlara çatdırmaqla xalqımızın mənəvi və mədəni inkişafında nə qədər böyük xidmətlər göstərmişdir... Çünki Üzeyir Hacıbəyov dahi bir bəstəkar, musiqiçi, eyni zamanda böyük alimdir, filosofdur, maarifçidir. Xalqımızda milli dirçəliş, milli oyanış, milli özünüdərk hisslərinin yaranmasında, formalaşmasında, inkişaf etməsində Üzeyir Hacıbəyovun əsərləri və onun bilavasitə fəaliyyəti böyük rol oynamışdır. Üzeyir Hacıbəyov böyük vətəndaş olmuşdur”.

H.Əliyevin də qeyd etdiyi kimi, onun ictimai-pedaqoji və bədii-publisistik fəaliyyətə başladığı dövr Azərbaycan tarixinin çox keşməkeşli bir mərhələsi idi. Bildiyimiz kimi, XX əsrin

əvvəllərində, xüsusilə 1905-ci il inqilabından sonra və Birinci Dünya müharibəsi illərində çarizmə qarşı milli azadlıq hərəkatı güclənmiş, demokratik təşkilatlar xeyli artmışdı. Tarixdən məlumdur ki, zəhmətkeş kütlələr və xalqlar o zaman çar Rusiyasında son dərəcə şiddətlənmiş ictimai və milli zülmə cana gəlmişdilər. Hakim təbəqələrin özbaşınalığı, soyğunçuluğu, insaniyyətə zidd hərəkatları dözülməz dərəcəyə çatmışdı. Çarizm bütün dünyada imperialist və mürtəcə qüvvələrin jandarmı kimi çıxış edir, müharibələr, milli qırğınlar, təzyiq və təqiblər yolu ilə narazılıqların qabağını almağa, zəhmətkeşlərin inqilabi mübarizəsini boğmağa cəhd edirdi.

Xalqını azad, ölkəsini müstəqil görmək istəyən ziyalılar, ilk öncə, milli dilə, onun yaşamasına, inkişaf edib zənginləşməsinə, milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına xüsusi əhəmiyyət verirdilər. Üzeyir bəy də belə sənətkarlardan idi. Bəstəkar milli operamızın, musiqili teatrın bünövrəsini qoyduğu kimi, yazıçı və jurnalist kimi də öz dəst-xəttilə seçilmişdir. O, “İrşad”, “Tərəqqi”, “Həqiqət” qəzetinin mütərcimi (1905), “İrşad”, “Tərəqqi”, “Həqiqət” (1906-1910) və “Yeni iqbal” (1915-1916) qəzetlərinin əməkdaşı və bir müddət redaktoru olduğu illərdə millətin gələcəyinə, tərəqqi etməsinə, dilə və təhsilə aid, savadsızlığa qarşı çoxlu sayda elmi məqalə, hekayə, felyeton və satirik miniatür yazıb. Üzeyir bəy həmçinin “Molla Nəsrəddin” jurnalında və rus dilində nəşr olunan dövrü mətbuatda da o dövrün bir çox ziyalıları kimi bu mövzularda tez-tez çıxışlar edib, xalqın inkişafı, tərəqqisi uğrunda yorulmadan mübarizə aparanlardan biri olub.

Üzeyir Hacıbəyov öz çıxışlarında dəfələrlə qeyd edirdi ki, əsil musiqi, sənət əsəri xalqın həyatı ilə, onun milli ruhu və mənəvi dəyərləri ilə qidalanarsa, zamanə ilə qırılmaz şəkildə olarsa, yalnız onda qanadlana bilər. Üzeyir bəy “Dövrümüzə dair...” adlı məqaləsində yazırdı: “Biz ətrafımızda törənən hadisələrə azacıq belə laqeyd baxa bilmərik. Öz yaradıcılığında həyatdan qida almayan, xalqın ruhunu bilməyən, mübarizədən kənar qalaraq hadisələrə qarşı laqeyd olan sənətkar cəmiyyət üçün deyil, özü üçün yarada bilər” (2.181).

O özü də buna inanırdı və dövrün ziyalıları da buna əməl etməyə səsləyirdi. Üzeyir bəy bütün əsərlərini xalq həyatının, zamanənin zəruri mənəvi tələblərinə və ehtiyaclarına cavab olaraq yaratmışdır, yazılarında və çıxışlarında ardıcıl surətdə milli ideyaları müdafiə etmişdir. Hacıbəyov xalqın ruhuna dərinlən nüfuz etməyi bacarırdı. Onun felyetonlarında millətin, xalqın oyanışına, özünü dərkinə, özünü təsdiqinə çalışmaq məramı qabarıq şəkildə ifadə olunmuşdur.

O, XX əsr Azərbaycan musiqisinin ilk böyük yaradıcısı olmaqla bərabər həm də xalqın səadəti və milli dirçəlişi onu daima düşündürüb və qüdrətli qələm sahibi bu yolda əlindən gələn köməyi əsirgəməyib. Elə bu səbəbdəndir ki, Ü.Hacıbəyovun ədəbi irsinin mühüm hissəsini onun



publisistikası təşkil edir. Üzeyir Hacıbəyov elmi-publisistik fəaliyyəti ilə dəmilli ruhu ilə bağlı olduğu Azərbaycan xalqının milli oyanışında böyük rol oynamışdır. Çünki o, xalqın həyatına, psixologiyasına, tarix və mədəniyyətinə yaxından bələd idi. “Ordan-burdan” başlıqlı yazılarından birində oxuyuruq: “Hərgah millətlərin tərəqqisini, yəni qabağa getməsinə əvvəlcə bilən bir ölçü olsa idi, onda məlum olardı ki, biz bir addım qabağa, iki addım dala, dörd addım qabağa, üç addım dala ... eyləyə-eyləyə qabağa gedirik...

Yaxşı, bəs bizim bu cürə: bir dala, bir qabağa addım atıb yığıla-dura “qabağa getməyimizin” səbəbi nədir?” (2.118)

Və Üzeyir bəy bunun səbəbini “əzaların cismani qüvvətsizliyində” deyil, “mənəvi qüvvətsizlik”də görürdü.

O dövrdə Azərbaycanda hökm sürən savadsızlıq, cəhalət onu çox narahat edirdi: “- Nə yazım? İrandan yazım? Yoxsa Osmanlıdan? Yoxsa Rusiyadan yazım, yox qoy öz əhvalımızdan yazım. Yaxşı öz əhvalımızdan nə yazım? Cəhalət... (2.17).

Üzeyir bəy xalqın tərəqqi etməsi, həyat və güzəranlarının yaxşılaşması, səadəti uğrunda yorulmadan mübarizə aparır, eyni zamanda onları da bu mübarizəyə qoşulmağa dəvət edirdi:

“Bir baxınız: İgirminci əsrdir, sairələr bizdən dəfələrlə yaxşıraqla ola-ola yenə də öz məişət və güzəranını daha gözəl bir təriq salmaq üçün mücahidə və mübarizələrdə bulunub aradıqları yolu tapmağa səy və qeyrət edirlər. Amma biz, ... biz də qeyrət edirik. Lakin nəyə? Öz-özümüzü bundan daha zəlif və rəzil bir hala salmağa. Mərifət və mədəniyyəti-həqiqədən bəhrəmənd olmadığımızı görə, həyat və məişətin təriqinə dair nəzərimiz çox kütahdır. Biz bunu anlamırıq ki, hər bir fərdin rifah və səadətlə ömür sürüb yaşaması və üzvü olduğu camaatın rifah və səadətinə bağlıdır.

Odur ki, heç bir vaxt ümumi camaatın mənafeyini nəzərə almayıb ancaq öz mənfəətimizi gözləyirik” (3.145).

Göründüyü kimi, Üzeyir bəyi ayrı-ayrı şəxslərin tale və gələcəyi deyil, bütöv bir xalqın həyatı, gələcəyi narahat edirdi. Onun ən ali məqsədi millətinin nicat tapması idi və ədib, eyni zamanda, onun yollarını da göstərirdi:

“Ancaq bunun birinci şərti millətimizin halına əhəmiyyət nəzərilə baxıb dərin fikir etmək və ondan sonra hər bir şəxsiyyəti bilmərrə kənara qoyub və hər bir alçaq niyyətlərdən bilkülliyə

bəri olmaq və milləti əsil nicat yoluna tuş etmək kimi məqsədi-ali ilə təhəyyiq olub, ürəklənmək lazımdır” (3-138)

Milli dilimizə olan təzyiqlər Üzeyir bəyi daha çox qorxudurdu və qurtuluş yolunu savadlanmaqda, elmi biliklərə yiyələnməkdə görüb böyük ürək yanğısı ilə həyəcan təbili çalırdı. Ədib dili “həyati-bəşəriyyətin ən ümdə müəssirlərindən biri” sayırdı (3.288).

Dil uğrunda mübarizəyə o, daha çox ziyalıları səsləyirdi və israrla yazırdı ki, bu məsələnin həllini hər bir qələm sahibi ən ümdə, vacib bir vəzifə kimi öz qarşısına qoymalıdır: “Heç bir dil yoxdur ki, onun lüğəti, təbirat və islahati- əcnəbiyyədən ari olmuş ola. Bunun da səbəbi odur ki, hansı bir dil olursa-olsun, havi olduğu əcnəbi təbirlərin mənasını müsbət surətdə ifadə edə bilən özünə məxsus bir təbiri yoxdur. İndi biz də istəsək ki, «samovar» təbirini rusca deməyib, öz dilimiz vasitəsilə ifadə edək, lazım gəlir ki, bu sözü ya fars və ya ərəb və ya sair dil köməyi ilə təsmiyə edək... Bəs bizim Avropa dillərindən bir təbiri öz dilimizə idxal etmək istədikdə və o təbiri öz-özlüyündə qəbul, yaxud ərəb və fars kəlmələrilə ifadə etməyimiz təbiidir. Lakin öz sözümlə ifadəsi imkan daxilində olan təbiri ərəb və ya fars kəlamati vasitəsilə istemal etməyimizin heç bir mənası olmasın gərək... (3.269)

Göründüyü kimi, Üzeyir bəy xalqa, ziyalılarıımıza müraciət edərək təvəqqe edirdi ki, dilimizi alınma sözlərlə korlamayaq, fikrimizi millətin başa düşəcəyi, anlayacağı dillə - öz ana dilimizlə, türk sözlərilə ifadə edək.

Elə bu səbəbdəndir ki, geniş xalq kütlələrinin canlı danışiq dili Ü.Hacıbəyov yaradıcılığının başlıca qida mənbəyi, əsas üslub xətti olmuşdur. Milli müstəqillik və milli oyanış, soykökə dərin bağlılıq, milli məfkurə, istiqlal uğrunda mübarizə, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və s. bu kimi problemlər onun elmi məqalə və çıxışlarının, publisistik yazılarının əsas mövzusu və qayəsini təşkil edir.

Üzeyir bəy milli və milliliyi qədər də bəşəri olan ideyalarını milli-azadlıq hərəkatının tərkib hissəsi sayırdı. Və öz fəaliyyətini, xidmətini təqib oluna biləcək şəkildə deyil, xalqa dolayısı yolla, incə mətləblə, sözün qüdrətilə çatdırmağa çalışırdı. Ədib “Ordan-burdan” başlıqlı yazılarının birində oxucusuna müraciətlə yazır:

“Cənab oxucu! Fərz elə ki, sən qardaşın ... dəryaya qər q olub batmaqdadır; dağ boyda ləpələrlər bir-birinin dalınca qardaşının üstünə hücum edib, binəvanı boğmaqdadır; o tərəfdən də bir nəhəhg balıq ağzını əjdaha kimi açıb istəyir ki, qardaşını udsun, sən də kənarda durub

qardaşının müsibətinə gəndən tamaşa eləyirsən, özünün də əlində uzun ağac var və nəhəng balıqları öldürən bir karastı dəxi varındır. Aya, insafdırmı ki, sən ağacı qardaşına uzatmayıb balığı da öldürməyəsən??

Deyəcəksən ki, xeyr, insaf deyil!

Çox yaxşı, peyğəmbərimiz (s) bizə buyurubdur ki, cəmi müsəlmanlar bir-birinə qardaşdır. Bəs, bundan belə məlum olur ki, Zəngəzurda böyrü üstünə yığılmış Kərbəlayı Məhəmmədcəfər sənə qardaşındır” (3.147-148).

Göründüyü kimi, Üzeyir bəy müsəlmanları milli birliyə səsləyir, onların bir-birinə qardaş olduqlarını incə ehyamla, üstüörtülü şəkildə, lakin oxucunun anlaya biləcəyi bir dildə yazır. L.A.Feyerbaxın da yazdığı kimi: “Duzlu, baməzə yazmaq adəti ondan ibarətdir ki, yazıçı oxucunun da ağıllı olduğuna inanır, bilir ki, ürəyində onların hamısını deməsə də, oxucu özü mətləbi başa düşəcək...” (Bax:1.2)

Xalqın gələcəyi Üzeyir bəyi çox narahat edən məsələlərdən idi. Və haqlı olaraq düşündü ki, millətin var olması, rifah və səadəti onun dilindən asılıdır:

” Xülasə insanın hər bir ehtiyacatını, ağına gələn ali əfkarını, qəlbində törəyən hissiyyəti-şairanəsini ən müsbət surətdə izhar və bəyan etməyə vasitə dildir. Belə olan halda, dilin geniş, zəngin, bəliq və səliss olması, insanın hər bir cəhətdən təali və tərəqqisinə nə böyük bir xidmət etmiş olar...” (3.289).

Üzeyir bəy ürək yanğısı ilə yazırdı ki, hər bir millətin gələcəyi vardır. Bu gələcəyin də yaxşı və yamanlığı millətin özündən asılıdır. O, millətini özündən əvvəlki sələflərinin buraxdığı xətalara göz yummağa, xalqın tərəqqisi, xoş gələcəyi uğrunda onları mübariz olmağa və haqlı olaraq, ilk növbədə milli və mənəvidəyərləri qorumağa səsləyirdi. Üzeyir bəyin məfkurəsi, ideyaları, onun qabartdığı problemlərin həllinə yönəlmiş çıxış yolları ədibin yazıb-yaratdığı dövrün deyil, bəşər cəmiyyəti mövcud olduğu müddətdə aktuallığını saxlamaqdadır.

### **Ədəbiyyat:**

1. Aslanov, M. (1985) *Üzeyir gülüşü*, Bakı
2. Hacıbəyov, Ü. (1964) *Əsərləri. II cild*, Bakı
3. Hacıbəyov, Ü. (1968) *Əsərləri III cild*, Bakı
4. Hacıbəyov, Ü. (1968) *Əsərləri. IV cild*, Bakı
5. Həməzəyeva, E. (2007) , *Ü. Hacıbəyovun antroponimiyası (Dərs vəsaiti)*, Bakı

6.B ktaşı, N.(2012), *Milli musiqimizi yaşıadan dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov*, Bakı

# Şəkiddə Şəbəkə Sənəti-Ənənədən Müasirliyə

Günel MUSAYEVA<sup>1</sup>

## Özət

Şəki relyefi, dağları, mənzərəsi, əsrarəngiz təbiəti, tarixi memarlıq abidələri, mədəniyyəti bir sözlə, maddi-mədəni irs nümunələri ilə Azərbaycanın ən maraqlı və bənzərsiz rayonlarından biridir. Qədim və həmişə cavan Şəki ticarət yolları qovşağında yerləşdiyindən burada ticarət mərkəzi və ipəkçiliklə yanaşı, sənətkarlığın bir çox əhəmiyyətli sahələrinin inkişaf etdiyi tarixi şəhərdir. Şəki şəhərinin 2010-cu il “Sənətkarlar paytaxtı” elan olunması sənətkarları daha da ruhlandırıb. Qədim sənət sahələrini yaşadan Şəki sənətkarları daim müasirlik, yenilik axtarışında olmuşlar. Həmin sənət növləri arasında şəbəkə xüsusilə qiymətlidir. Şəhərimizin tarixi abidələrində, qədim tikili yaşayış evlərində tez-tez rastlaşdığımız, bir anlıq dayanıb möhtəşəmliyinə valeh olduğumuz incə sənət –Şəbəkə sənəti. Tanış olduğumuz işini bilən şəbəkə ustaları bu sənəti “səbr sənəti” də adlandırırlar. Çünki yüzlərlə, minlərlə taxta şüşə parçalardan incənət nümunəsi heç də asan başa gəlmir və çoxlu səbr tələb edir. Bu möhtəşəm sənət sahəsi Azərbaycanın bir çox bölgələrində xüsusən, Şəkiddə, Ordubadda geniş yayılıb.

Dekorativ sənət növlərindən olan şəbəkə XI-XII əsrlərdən etibarən Azərbaycan memarlığında tətbiq edilir. Şəkiddə həmin sənət növünün XVIII-XIX əsrlərə aid edilən qiymətli inciləri cəmlənmiş, şəbəkə ənənəsi XX əsrin ortalarında bərpa edilərkən öz ikinci nəfəsini məhz buradan almışdı. Şəbəkə sənətinin klassik nümunəsi Şəkiddə yerləşən Şəki xanlarının sarayıdır. Sarayın məhz naxışları şəbəkənin canlı ənənəsini və onun vizual dilini tam həcmdə dövrümüzədək gətirib çatdırmışdır. Şəkiddə Tanınmış xalq şəbəkə ustalarından şəkili Abbasqulu, Əşrəf Rəsulovun adlarını çəkmək olar.

Bu sənətin bilavasitə ötürücüsü, canlı şəbəkə ənənəsini XX əsrə gətirib çatdıran Azərbaycan SSR əməkdar incəsənət xadimi Əbdülhüseyn Babayev (1877–1961) olmuşdur. Şəkiddə şəbəkə ənənəsinin yenidən canlanması daha çox Əşrəf ustanın adı ilə bağlıdır. Bu gün həmin ənənəni onun oğlu Tofiq və nəvəsi İlqar davam etdirir. Onlardan başqa bu sahədə Soltan İsmayılovun, Hüseyin Mustafazadənin müxtəlif kompozisiyalı əsərləri vardır.

Araşdırmada Şəkiddə şəbəkə sənətinin qədim kökləri və müasir vəziyyəti tədqiqata cəlb edilmişdir. Məqalənin davamında bu mövzu ətrafında geniş aspektdə tədqiqat aparılacaqdır.

**Açar sözlər:** Şəbəkə, şüşə, sənət, Şəki, müasirlik.

---

<sup>1</sup> Azerbaijan National Academy of Science Sheki Regional Scientific Center, mail: eltachemidov@mail.ru

# Shabaka Art in Sheki from Tradition to Modernity

## Abstract

Sheki is one of the most interesting and unique regions of Azerbaijan with its relief, mountains, landscape, mysterious nature, historical and architectural monuments, culture, in short, examples of material and cultural heritage. As the ancient and always young Sheki is located at the junction of trade routes, it is a historical city where, along with the shopping center and silkworm breeding, many important fields of handicrafts are developed. The announcement of Sheki as the "*Capital of Artists*" in 2010 further inspired the artists. Sheki artists living in the fields of ancient art have always been in search of modernity and innovation. Among those arts, shabakaning is especially valuable. Shabaka art is a fine art that we often come across in the historical monuments of our city, in the ancient buildings, and we are amazed by its grandeur. Shabakaning masters who know the work we are familiar with call this art the "*art of patience*." Because the art of making hundreds and thousands of pieces of wooden glass is not easy and requires a lot of patience. This magnificent field of art is widespread in many regions of Azerbaijan, especially in Sheki and Ordubad. The shabaka of decorative arts has been used in Azerbaijani architecture since the XI-XII centuries. Valuable pearls of this type of art belonging to the XVIII-XIX centuries were concentrated in Sheki, and when the shabaka tradition was restored in the middle of the XX century, it took its second breath here. A classic example of shabaka art is the palace of Sheki khans in Sheki. It is the patterns of the palace that have brought the living tradition of the shabaka and its visual language to the present day in full. Well-known masters of n shabaka in Sheki can be named Abbasgulu and Ashraf Rasulov.

Abdulguseyn Babayev (1877–1961), an honored art worker of the Azerbaijan SSR, was a direct transmitter of this art, bringing the tradition of a live shabaka to the twentieth century. The revival of the shabaka tradition in Sheki is mostly connected with the name of Ashraf. Today, his son Tofiq and grandson Ilgar continue this tradition. Besides them, there are works of different compositions by Soltan Ismayilov and Huseyn Mustafazade in this field.

The study explores the ancient roots and current state of shabaka art in Sheki. The article will be followed by extensive research on this topic.

**Key words:** Shabaka, glass, art, Shaki, modernity.

## Giriş

Şəki-zirvələri uca göylərə dikələn nəhəng Qafqazın cənub yamacında, əzəmətli dağların səfalı qoynunda özünə məskən salmış qədim Şərqi şəhəridir. Qədim tarixə malik şəhər əsrarəngiz təbiəti, dağları, mənzərəsi, tarixi memarlıq abidələri bir sözlə, maddi-mənəvi irs nümunələri ilə Azərbaycanın ən maraqlı və bənzərsiz şəhərlərindən biridir. Qədim və həmişəcavan Şəki ticarət yolları qovşağında yerləşdiyindən burada ticarət və ipəkçiliklə yanaşı, sənətkarlığın bir çox əhəmiyyətli sahəsinin inkişaf etdiyi yerdir. Şəkinin sənətkarlıq sahələrindən dəmirçilik, silahsazlıq, nalbəndlik, misgərlik, qalayçılıq, zərgərlik, gümüşbəndlik, dulusçuluq, dabbaqlıq, papaqçılıq, başmaqçılıq, xarratlıq, şərbafıq, xalçaçılıq, təkəlduz, şəkəkəçilik və s. qədim köklərə malik istehsal sahələrinin xeyli hissəsi yaxın

keçmişdək davam etməkdə idi. Şəki şəhərinin 2010-cu il “Sənətkarlar paytaxtı” elan olunması şəhərin sənətkarlarını daha da ruhlandırmışdır.

Hal-hazırda şəhərimizdə təkəlduz, bədii tikmə, dəmirçilik, şəbəkəçilik, kəlağayı, qalayçılıq və s. qədim sənət sahələri sənətkarlar tərəfindən yaşadılır.

Dekorativ-tətbiqi sənətin orijinal növlərindən olan şəbəkə son illərdə müəyyən müvəffəqiyyətlər əldə etmişdir. Azərbaycanda şəbəkə sənəti xüsusilə qiymətlidir. Şəbəkə taxta sənətinin ən maraqlı üsullarından biridir. Ölkəmizdə şəbəkə sənətinin ən gözəl nümunələrini XVIII əsrdə Nuxada tikilmiş Xan sarayında, İrəvanda Azərbaycan sənətkarları tərəfindən tikilmiş Pənah xanın sarayında (XVIII əsr), Şuşada Kərim bəy Mehmandarovun evində (XIX əsr), Naxçıvanda Xan sarayı, Cəme, Sərsəhər məscidlərində görürük. (M.Tərhanov, R.Əfəndiyev 1960:43) Şəbəkə sənəti və rəməzlərinin daşıyıcıları xalq sənətkarlarıdır. Tanınmış xalq şəbəkə ustalarından naxçıvanlı Mehdi Mehdiyevin (XIX əsr), şahbuzlu Abuzər Bədəlovun (XVIII-XIX əsrlər), şəkili Abbasqulunun (XIX əsr), Əşrəf Rəsulovun adlarını çəkmək olar. Bu sənətin bilavasitə ötürücüsü, canlı şəbəkə ənənəsini XX əsrə gətirib çatdıran Azərbaycan SSR əməkdar incəsənət xadimi Əbdülhüseyn Babayev (1877-1961-ci illər) olmuşdur.

7000 illik şəbəkə sənəti Anadoludan Azərbaycana qədər uzanan Kiçik Asiya coğrafiyasında mühüm yer tutur. Bu günə qədər gəlib çatmış Anadolu “*revzen-i menkus*” un gözəl nümunələrini Azərbaycan Şəki şəbəkə sənətində fərqli bir anlayışla görürük. (Kültür, sanat və medeniyet dergisi, 2020:99)

Şəkinin şəhər həyatı ilə paralel yaranan sənət sahələrindən olan şəbəkəçilik burada sənət məbədinin başlıca sütunlarını təşkil edir. Şəbəkə sənəti-şəhərimizin tarixi abidələrində, qədim tikili yaşayış evlərində tez-tez rastlaşdığımız, bir anlıq dayanıb möhtəşəmliyinə valeh olduğumuz incə sənətdir. Şəkiddə şəbəkə ənənəsinin yenidən canlanması daha çox usta Əşrəf kimi tanına Əşrəf Rəsulovun (1928-1997) adı ilə bağlıdır. Bu gün həmin ənənəni onun oğlu Tofiq və nəvəsi İlqar davam etdirir. Onlardan başqa bu sahədə Soltan İsmayılov, Hüseyn Mustafazadə geniş fəaliyyət göstərirlər. Bu sənətkarlar tərəfindən bir sıra maraqlı əsərlər yaradılmış və keçmişin bəzi kompozisiyalarının bərpaisləri yerinə yetirilmişdir. Məsələn, Hüseyn Mustafazadə 2002-2004-cü illərdə Almaniyanın “*Denkmalpflege Mecklenburg GmbH*” şirkəti ilə bağlanmış müqaviləyə əsasən, Şəki xanlarının sarayının bərpaasında yaxından iştirak etmiş, sarayın qapı və pəncələrinin, tavanın böyük bir hissəsini yüksək bədii ustalılıqla bərpa etmişdi. (<http://khazar-review.khazar.org/wp>)

Əsrarəngiz sənət sahəsinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən başlıcası odur ki, hazırlanmış kiçik taxta parçalarının bir-birinə bənd olunmasında nə mismardan, nə də yapışqandan istifadə edilir. Şəbəkənin özünə xas olan dairəvi çoxbucaqlı ulduzşəkilli xonçaları olur. Şəbəkənin çoxunda 8,10,12,16,32 guşədən ibarət həndəsi formalarda işlənmiş xonçalara rast gəlmək mümkündür. Şəbəkə ustaları naxışlarda ümumiyyətlə təbiətə üstünlük versələr də, xalçalarda istifadə olunan həndəsi təsvirlərdən də istifadə etdikləri müşahidə olunur. “*Cəfəri*”, “*Şəmsi*”, “*Göllü*”, “*Kehneşan*”, “*Bendir-rumi*”, “*Əjdəri*” ənənəvi növləri vardır.

Şəbəkə sözü “*tor*” və ya “*barmaqlıq*” mənasının verir. Ayrı-ayrı taxta parçalar yapışqan və dəmir mıx olmadan quraşdırılır. Şəbəkənin hazırlanmasında, əsasən fısdıq ağacından istifadə edilir ki, bu da onun elastikliyi ilə əlaqədardır. Şəbəkənin uzunömürlü olması üçün taxtalar bişirilir və qurudulur, daha sonra isə onlar incəliklə kəsilərək müəyyən formalara salınır. Elə məhz bu səbəbdəndir ki, işini bilən şəbəkə ustaları bu sənəti “*səbr*” sənəti də adlandırırlar. Çünki yüzlərlə, minlərlə taxta və şüşə parçalardan hazırlanan incəsənət nümunəsi heç də asan başa gəlmir və çoxlu səbr tələb edir.

Qeyd etmək istərdik ki, şəbəkə sənətində həndəsi fiqurlar birbaşa rol oynayır.

Türklərdə həndəsi ornamentin memarlıqda ilk tətbiqinə XVI əsrlər Qaraxanılar və Böyük Səlcuqlar dövründə başladığı iddia edilir. Məhz bu dövrdə həndəsi kompozisiyalar fərqli, davamlı və ardıcıl xüsusiyyətdədirlər. (Mülayim 1982:53)

Şəbəkədə ən çox vaxt alan şüşə işləmələridir. Şüşə-şəbəkə sənətinin vizual təsirini artıran mühim materialdır. Şəki Xan sarayının tikintisində istifadə edilən rəngli şəbəkə şüşələri 1 mm qalınlığında sifarişlə hazırlanmış Venesiya şüşələridirsə, bu gün Almaniya, Rusiya və Ukraynadan gətirilən 4 mm qalınlığında şüşələrdən istifadə olunur.

Dekarativ sənət növlərindən olan şəbəkə XI-XII əsrlərdən etibarən Azərbaycan memarlığında tətbiq edilsə də, Şəkidə həmin sənət növünün XVIII-XIX əsrlərə aid edilən qiymətli inciləri aşkar edilmiş, öz ikinci nəfəsini məhz burada almışdır. Şəkidə Xan sarayı tarixi memarlıq abidəsi təkcə şəhərimizdə deyil, Azərbaycan milli şəbəkə sənətinin nadir incisidir. Bu əsrarəngiz sənət abidəsi möhtəşəm, saysız-hesabsız bir-birindən gözəl şəbəkə naxışları onun hüsnündən tamaşaya gələn insanları özünə heyran etmişdir. Sarayın məhz naxışları şəbəkənin canlı ənənəsini və onun vizual dilini tam həcmdə dövrümüzədək gətirib çatdırmışdır. Şəki memarlığının ən gözəl nümunəsi Xan sarayının daxili və xarici səthləri ikiölçülü və üçölçülü tamamilə orijinal ornamentlər və həndəsi çalarlarla bəzədilib. Şəhərin xarakterik tikililərindən biri olan Karvansaray XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərinə aid olduğu iddia edilsədə fasad müstəvisində səthlərə səpələnmiş taxta şəbəkələrlə, baxışları günəşin əksi, işıq və kölgə oyunu ilə fokuslayan rəngli şüşə kompozisiyalarının orijinal qurulması estetik dizaynın şəbəkəçilikdə əsas tətbiqindən biri olmuşdur.

Azərbaycan Çar dövrü evlərinin bəzək proqramında Təbriz evlərinə qədər uzanan şəbəkəyə üstünlük verilməsi ənənəvi anlayışı qoruyub saxlamaqla müxtəlif üsulların mənimsədiyi bir mühitdə yeni formaların meydana çıxdığı bənzərsiz bir ev arxitekturasını formalaşdırmışdır. (Əzizsoy, 2016:614) Belə möhtəşəm tarixi abidələrdə şəbəkələrdən istifadə olunması təkcə dekorasiya və gözəllik deyil, eyni zamanda həmin binaların möhkəmliyi deməkdir.

Diyarımızda tarixi abidələrin memarlıq üslubu qorunaraq bərpa olunması, onlarda şəbəkə elementlərinin saxlanması əslində müasirliklə qədimliyin vəhdətidir. Bədii ənənələri hələ orta əsrlərdə formalaşan və az qala toxunulmaz əlçatmaz meyarə çevrilən şəbəkə nümunələrinə müasir dövrdə əlavələrin edilməsi mümkünsüz görünsə də, yaradıcı təxəyyülü olan insanların yenilikçi cəhdləri təqdirə layiq hadisədir. Şəki şəbəkə ustaları daim yenilik axtarışında olduğundan klassik ənənəyə uğurlu və müasir ruh verməyə çalışmışlar. Şəkimizdə



bu gün tikilən ictimai binalara və tarixi abidələrin bərpasına gətirilən yeni şəbəkə əlavələri ənənədən müasirliyə aid bir üslub yaradıb desək yanlışdır. Sənətkarlar tərəfindən hazırlanan şəbəkələrin yeni üslubu, yəni taxta istifadə olunmadan rəngli şüşələrin bir-birilə birləşməsi şəhərin ictimai və tarixi binalarına, öz rəngarəngliyini qatır.

“Kürə”, “Nar”, “Xaç”, “Qəndil”, “Fənar”, “Pramida” və başqa formalı şəbəkə əşyaların hər birində memar-rəssam fantaziyası ifadə olunduğunda onlar tamaşaçılar tərəfindən yüksək sənətkarlıq nümunləri kimi qəbul olunurlar. Son illərdə memarlıq quruluşu saxlanılmaqla bərpa olunan tarixi abidələrdə, ictimai binalarda, bir sıra dövlət qurumlarının inzibati binasında, muzeylərdə və turistik istirahət kompleksinin üzlənməsi və bəzədilməsində müasir şəbəkələrdən-vitrajlardan istifadəyə geniş yer verilib. Elə bunun nəticəsidir ki, Şəkiyə gələn hər bir qonaq bu diyarın memarlıq üslubu ilə tikilən binalarına heyranlıqlarını gizlədə bilmirlər.

Bu gün Azərbaycanın dekorativ sənəti bizim müasir həyat və mədəniyyətimizin ayrılmaz hissəsini təşkil edir. İnsanların düşüncələri, hissləri və estetik tələbləri ilə bağlı olan bu sənət xalqın həyatına və məişətinə möhkəm daxil olmuşdur. (Müasir Azərbaycan memarlığı və incəsənəti, 1992:98)

Elə bu səbəbdəndir ki, ötən əsrlərdə şəbəkə saraylarda əyanların evlərinin qapı, pəncərələrində istifadə olunsada, son illərdə şəbəkə ustalarının əl işləri içərisində şəbəkə lampa, rəhlə, mücrü, sandıq, güzgü, şərçivə və s. şəbəkədən hazırlanan məişət əşyalarına rast gəlirik. Əsrarəngiz təbiətə və tarixə malik Şəkimizdə “şəbəkə” uzun illər nəsil-dən-nəslə, atadan-oğula, ustaddan-şagirdə keçən ənənəvi sənət sahəsidir. Bu gün Şəkidə qocaman ustaların mövcudluğu ilə yanaşı, gənc nəsil-dən də bu sənəti mənimsəyən, onun çağdaş yozumlarını əlavə etməklə məşğul olan gənc ustalar var. Bu gün şəbəkə sənətində Usta Əşrəfin oğlu Tofiq və nəvəsi İlqar, Soltan İsmayılov və Hüseyn Mustafazadənin müxtəlif kompozisiyalı əsərləri vardır.

1978-ci ildə Şəkinin şəbəkə ustalarının yanında kurslar təşkil olunub:

Məqsəd şəbəkə sənətinin davamçılarını yetişdirmək və bu sənətin sirlərini gələcək nəslə ötürmək idi. Bu kursların təşkilatısı məşhur usta Əşrəf olmuşdur. 2021-2022-ci illərdə bu ənənəni onun oğlu Tofiq davam etdirir. İncə zövq tələb edən və bu gün də yaşadılan “*səbr sənəti*”nə usta Tofiq qadınları da cəlb etmişdir. Şəbəkənin tarixinə nəzər saldıqda da görürük ki, yarandığı gündən bu sənətin inşası ilə yalnız kişilər məşğul olmuşlar.

Yüzlərdir ki, incəsənətin müxtəlif sahələri sirli-sehrli qadın dünyasının əsrarəngizliyi, özünəməxsusluğu ilə seçilir. Zəngin adət-ənənələrə, maddi və mənəvi dəyərlərə malik olan Azərbaycanda qadınların bir çoxu vaxtilə məişətdə geniş yayılmış müxtəlif dekorativ-tətbiqi sənət növləri hazırlanması ilə məşğul olublar. Bu sənət növləri isə xalqımızın geyimindən tutmuş müxtəlif məişət və təsərrüfat məmulatları, bəzək əşyalarına qədər böyük bir sahəni əhatə edib.

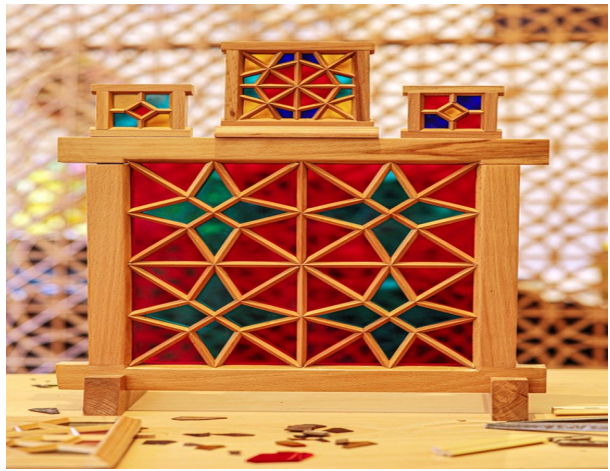
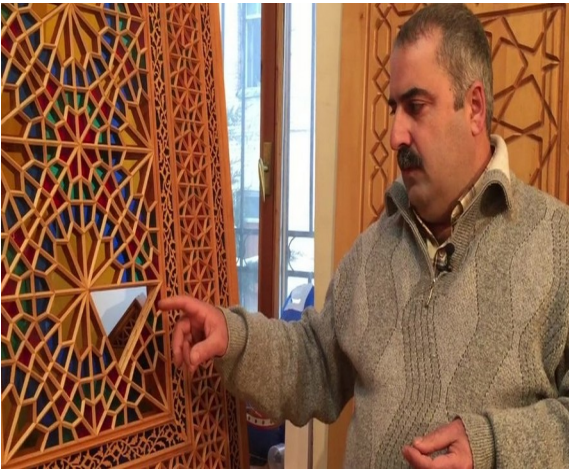
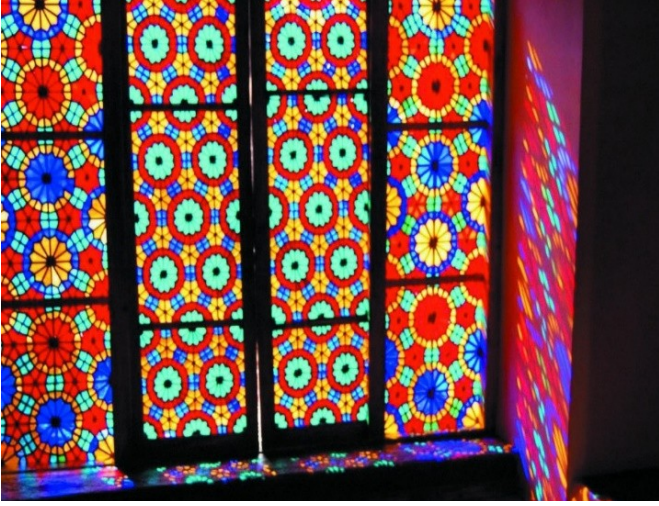
Bölgələrimizdə də yaşamış qadınlar daim məişət səviyyəsində toxuma, tikmə, naxışvurma, zərif əl işləmələri, xalçaçılıq və sair tətbiqi sənət növlərini yaşatmaqla həm də xalq sənətkarlığı nümunələrinin zənginləşməsinə təsir göstəriblər.

Bugün Tofiq ustanın yaratmış olduğu təlimlərdə şəbəkə sənətinin öyrənilməsinə qadınların cəlb olunması milli dəyərlərin yaşadılması və xalq tətbiqi sənət növünü nəsillərə ötürmək və əsrlər boyu yaşamasına nail olmaqdır.

### **Nəticə**

Son olaraq qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycan Şəki sənətlərində “şəbəkə” və “həndəsi dizaynlar” mühüm yer tutmaqla, duyulan, tələb olunan sənət sahələrindəndir. Şəki şəbəkə sənəti Yaxın Şərqi Asiya coğrafiyasında bu sənətin ən gözəl nümunələrini vermiş və verməkdədir. Eyni zamanda, şəbəkə sənətinə gənclərin, xüsusilə, qadınların cəlb olunması şəhərdə şəbəkə sənətinin daha uzun illər yaşadılacağını, müxtəlif, orijinal yeni-yeni kompozisiyaların yaradılacağını göstərir.

Şübhəsiz ki, incəsənət şəhəri olan Şəki, mədəni irs baxımından etnoqrafik dəyəri yüksək olan digər sənət sahələrilə birlikdə öz yaşayış məskəni eləcə də, Azərbaycanı sosial-mədəni və sosial-iqtisadi kontekstdə mühüm cazibə mərkəzi sahəsinə gətirəcəkdir.



**Kaynakça**

T rlanov Məmməd, Əfəndiyev Rasim Azərbaycan Xalq Sənəti. Bakı “Qızıl Ş r ”  
1960.səh.123

Serap  NAL, “Şeki şebekeçiliği ahşabın ve camın sanatı” Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet  
dergisi | Temmuz - aralık 202

<http://khazar-review.khazar.org/wp>

Mülayim, Selçuk (1982). Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik S slemeler- Selçuklu  ağı.  
Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları

Azizsoy Anar (2016). Çarlık Rusya’sı Devri Şeki (Azerbaycan) Tarihi Kent Dokusunda  
Oluşan Değişim Ve Gelişen Konut Tiplerinde Sürdürülen Geleneksel Unsurlar. The Journal  
of International Social Research, 9(44), 610-626. doi: http://  
dx.doi.org/10.17719/jisr.20164420136

Müasir Az rbaycan memarlığı v  inc s n ti. Bakı,Elm,1992-s.224

# The Role of the International Organizations in Providing Freedom of Speech in Uzbekistan

Mukarram Otamurodova<sup>1</sup>

## Abstract

This paper examines contemporary reforms on freedom of speech and media development in Uzbekistan. While freedom of speech is considered a global right, any democratic country cannot provide it without non-governmental institutions and international organizations. The role of international organizations such as *OSCE*, *Freedom House*, *Reporters without Borders*, and *IREX* aimed to support providing human rights in the regulation of requirements and legal norms related to the access, use, and dissemination of information in the global media space and its impact on the national media is investigated.

**Keywords:** Freedom of speech, government, human rights, international organizations

## Uluslararası Kuruluşların Rolü Özbekistan'da İfade Özgürlüğünün Sağlanması

### Öz

Bu makale, Özbekistan'da ifade özgürlüğü ve medya gelişimi konusundaki çağdaş reformları incelemektedir. İfade özgürlüğü küresel bir hak olarak kabul edilirken, hiçbir demokratik ülke bunu sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kuruluşlar olmadan sağlayamaz. “OSCE”, “Freedom House”, “Reporters without Borders” ve “IREX” gibi uluslararası örgütlerin rolü, bilginin küresel medya alanında ve bilgi alanında bilgiye erişimi, kullanımı ve yayılmasıyla ilgili gerekliliklerin ve yasal normların düzenlenmesinde insan haklarının sağlanmasını desteklemeyi amaçlamıştır. ulusal medya üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

**Anahtar kelimeler:** Konuşma özgürlüğü, hükümet, insan hakları, uluslararası kuruluşlar

### 1. Introduction

The ever-changing paradigms of the global media landscape demonstrate their impact on the nature and function of the media. The digitalization process, which activates interaction between the media and the audience, has actively changed the traditional way of communication. A similar process opened the way for further discussion of the problem of freedom of speech in the media landscape. Today, the type and number of sources of

---

<sup>1</sup> Ph.D. student, Journalism and Mass Communications University of Uzbekistan, [mrs.mukarramotamurodova@gmail.com](mailto:mrs.mukarramotamurodova@gmail.com)

information in the global media environment have increased, and citizens' interest and demand for information related to government activities, political and administrative faces, and the knowledge that belongs to them is growing. It should be noted that "the right to seek and receive information from public authorities is a relatively new right than the right to live, speak, or vote, and for the first time appeared in the middle of the twentieth century." [3, 34] This demand aims to achieve accountability of a government to its citizens, expand information sources for media consumers, regardless of their affiliation with government agencies, and ensure full access to information.

## **2. Theoretical part**

Like other developing countries, the Republic of Uzbekistan has chosen the way of liberalization in any sphere of national policy and society, and the intensive reforms of the years 2017–2021 could lead this process to highly appreciated results such as improving human rights records. Since President Shavkat Mirziyoyev took power in December 2016, a deep understanding of the role of freedom of speech in developing democracy by the Leader of the country this fundamental right considered a necessary condition for the realization of the principles of transparency and accountability of the government. Action Strategy implementation outcomes on five Priority development areas of Uzbekistan 2017–2021 Factbook [2, 26] show that 548 press services have been created in ministries and departments, local authorities, and influential organizations to ensure transparency and openness in government agencies. The mechanism for accrediting foreign media has been simplified. Currently, the Uzbek services of BBC, Voice of America, Eurasia.net, and Fergana.ru have accreditation to work in Uzbekistan.

On December 29, 2020, President Mirziyoyev supported media freedom in his annual address to parliament. "It should be especially noted that the mass media, along with objective coverage of the large-scale changes taking place in our country. National mass media draw the attention of government agencies and the public to the urgent problems on the ground and encourage leaders at all levels to solve these problems. They are increasingly becoming the 'fourth power'" [4]. These words can prove that the government's attitude is changing toward media outlets and journalists and trying to create a comfortable infrastructure for them, improving state legislation on media according to the international norms.

The dynamic changes in the global and local media landscape call for political actors to be more careful with legislation and improve or edit laws of the state that regulate information and the mass media sector. In this regard, the government of Uzbekistan is strengthening the legal protection of its information policy with new laws and editing old ones. Law "on the protection of the professional occupation of journalists" was adopted by the Government of the Republic of Uzbekistan in April 1997 and amended in April 2018. It is reshaped with new additions that make obvious some issues of professional activities of journalists in digitalizing age. Law "on advertising" is followed as a main regulating document for creating and announcing all kinds of advertisements in the country on broadcasting, via the Internet, or in



the press, edited 15 times (see <https://lex.uz/docs/-25458> ) from December 1998 until April 2021.

### **3. Discussions and results**

Various international organizations have mentioned that significant steps have been taken in Uzbekistan on press freedom over the past five years. In September 2021, the traditional 23rd Central Asian Media Conference - “Promoting the public value of the Media in Central Asia,” was held in Tashkent. Teresa Ribeiro, the OCSE representative on media freedom, told reporters that Uzbekistan is committed to media freedom. Some reforms have been made, and necessary steps have been taken. I am confident that your country can have free media with the help of civil society and the government. [5]

In addition to the government, the role of international organizations and non-governmental organizations in Uzbekistan is essential in reaching such conclusions. In fact, due to the influence of such organizations, the government is pursuing a critical approach to freedom of expression. Because of OSCE calls from the beginning of 2017, 9 journalists were released from prison. Armel Desir, the organization's representative for media freedom, congratulated the government on an important and courageous step for each released journalist and called for the release of other journalists imprisoned for many years. A report published on the organization's website on April 17, 2019, refers to a letter sent by Armel Desire to the Government of Uzbekistan. He claimed that he wrote to the officials asking for a series of reforms to ensure banned access to online media in the country and emphasized once again to the authorities that any blocking (restrictive) measures can be justified only by international standards, applied only in exceptional cases and in strict proportion to the intended legal purpose. [6] A representative of the organization called on government officials to open access-restricted news sites and said such actions did not meet international standards.

*Freedom House, Reporters without Borders, and IREX* are considered great contributors to evaluating and supporting freedom of speech and media freedom. “Freedom House was founded in 1941 to promote democratic principles worldwide during World War II fascist expansion. Freedom House modified its press freedom questionnaire and methodology in 1989, 1994, 1997, 1999, and 2002. The Freedom of the Press index of Freedom House owes its existence to a map.” [1, 9]. According to its report in 2021, Uzbekistan scored 11 points out of 100, which is one point higher than last year's figure. The country retains the status of “not free.” [9]

Gazeta.uz, a news website, informed that the Ministry of Justice registered a branch of the Council for International Research and Exchanges (IREX, USA) on April 12, 2021, among the tasks to contribute to building a prosperous and equal society in Uzbekistan. The representative office of the organization was closed in 2006. [8] “The main goals and objectives of the branch are to help build a prosperous and equal society in Uzbekistan, empower the youth of Uzbekistan and educate future leaders, and help expand access to

quality education and information,” the press service of the Ministry of Justice said in a statement. [10]

In addition to international organizations, non-governmental organizations are also contributing to the positive changes in the media landscape of Uzbekistan in terms of freedom of speech, media independence, and ensuring the rights of journalists. The Center for the Development of Modern Journalism presents several projects to promote new trends in journalism, improve the professional skills of journalists and develop their legal literacy. Firstly, the journalist’s awareness of their rights ensures that they overcome internal censorship. The absence of censorship means the whole exercise of the right to freedom of expression. The Center’s website has a “Legal Clinic” page, allowing journalists to get quick advice through the social network *Telegram* and leave a request for free advice on the site itself. The project provides oral advice on “Media Law, Professionalism of Journalists, Intellectual Property, Freedom of Information, Defamation.” [7]

The implementation of other rights related to freedom of information and expression in each country in the global media landscape is assessed according to various international standards. States acceding to international human rights instruments must fulfill their obligations in their governance activities and abide by the rules recognized in international law.

#### 4. **Conclusion**

In most countries of the world’s media landscape, government officials and leaders are working to strengthen surveillance of information relations and restrict freedom of expression to ensure national security. Examples of this are sometimes Internet shutdowns, restrictions, or the use of blocking of certain websites due to concerns about information security. These are restrictions on an individual’s right to freedom of expression. In this context, the Uzbek government’s efforts to create opportunities for the media and citizens to enjoy complete freedom of expression indicate that practical action has accelerated. The procedure for state registration of newly established media outlets has been simplified. The government’s responsibility for the free activities of journalists and the threat to their inviolability for published material is seriously discussed by independent institutions and the public. This means that Uzbekistan is trying to increase its image in the world media through democratic reforms. Indeed, to achieve freedom of speech in society, the government requires active civic responsibility from everyone.

#### **References:**

Burgess J. *Evaluating the evaluators: Media freedom indexes and What they measure*. The University of Pennsylvania. Center for global communication studies. 2010. pp. 9-11. Available at: ["Evaluating the Evaluators: Media Freedom Indexes and What They Measure" by John Burgess \(upenn.edu\)](#)  
Factbook. Yuksalish nationwide movement. Tashkent, Baktria Press, 2021, P. 26.



Dustmukhammadov KH., Toshpulatova N., Bakhriev K., Saidov F. *Journalism law and ethics*. Tashkent, "Uzbekistan," 2019, P. 34.

<https://president.uz/oz/lists/view/4057>

<https://kun.uz/55274933>

<https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/417485>

<https://legalclinic.uz/>

<https://www.gazeta.uz/ru/2021/04/14/irex/>

<https://freedomhouse.org/country/uzbekistan>

<https://t.me/adliyangiliklari/3147>

# KIRGIZİSTAN SEÇİM KAMPANYALARINDA MESAJ STRATEJİLERİ

Öğr. Gör. Dr. Kanışay MUKTAROVA<sup>1</sup>

## ÖZET

Seçmenlerin oy kullanma davranışını yönlendirebilmek amacıyla uygun mesajları verebilen, etkili kampanya tekniklerini kullanabilen, seçmenleri diğer parti veya adaylardan farklı olarak özgün iletişimle kendine çekerek ikna edebilen parti veya adaylar 'siyaset cephesinde' başarılı olabilmektedir. Seçmenlerin ihtiyaçları, beklentileri, değerleri ve hayallerini göz önünde tutarak kampanya faaliyetlerinin hazırlanması siyasi partilerin seçimi kazanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Çalışmada 2015 Parlamento Seçimine katılıp en çok oy kazanan Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi, Respublika-Ata-Curt Partisi ve Kırgızistan Partisinin seçim kampanyası sırasında seçmenlere dağıttıkları basılı tanıtım araçları; gazete, kitapçık, broşür, afiş, takvim, mektuplar, açık hava reklamları vb. içerik analizi yapılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Seçim Kampanyası, Mesaj Stratejileri, Kırgızistan, Parlamento Seçimi, Siyasal Parti.

## MESSAGE STRATEGIES IN KYRGYZSTAN ELECTION CAMPAIGN

### ABSTRACT

Political party or contender who can provide appropriate messages to direct the voting behavior of the voters, use effective campaign techniques, and persuade the voters by attracting them with original communication methods can be successful on the 'political warfare'. The preparation of campaign activities, taking into account the needs, expectations, values and dreams of the voters, is of great importance for political parties to win the election. This paper analyzed the printed promotional tools distributed to the voters during the election campaign of the Kyrgyzstan Social Democratic Party, Respublika-Ata-Curt Party and the Kyrgyzstan Party, which participated in the 2015 Parliamentary Election and won the most votes.

**Key words:** Election Campaign, Message Strategies, Kyrgyzstan, Parliamentary Election, Political Party.

### Kırgızistan 2015 Parlamento Seçimine Katılan Adayların Kampanya Mesaj Stratejiler

Araştırmanın nitel kısmını oluşturan parti programları ve kampanya mesajlarıyla ilgili inceleme 2015 Parlamento seçimini kazanan ilk 3 parti, Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi, Respublika-Ata-Curt Partisi ve Kırgızistan Partisi üzerinden yapılmıştır. Çünkü bu üç partinin

<sup>1</sup>Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, Öğretim Görevlisi Dr.

özelliği üç farklıdır. İlk parti ülkenin cumhurbaşkanının kurduğu ve desteklediği, yürürlükte olan iktidar yanlısı bir partidir. İkinci parti ise iki farklı, bir önceki seçimde biri birine muhalif olan, ancak 2015 seçiminde birleşmiş, ikili lider tandemli, liderleri Kırgızistan'ın güney ve kuzey bölgelerini temsil eden, farklı ideolojilere sahip partilerden oluşan bir partidir. Üçüncü parti ise seçimi kazanmış diğer partilere nazaran yeni, eski ticaret adamları, siyasetçiler, uzmanlar, sporcular, kültür adamlarından oluşan partidir.

### **Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi**

Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi Seçim Mesajları iki ana bölüm altında toplanan alt konulardan oluşmaktadır. İlk bölüm 'Ülkenin Şimdiki Durumu ve Bizim Temel Görevimiz' başlığıyla 2010 yılının bahar ve yaz aylarında gerçekleşen olaylardan sonra ülkenin ekonomisiyle beraber toplumu da şiddetli bir şekilde etkilemiş bulunmaktadır. Bu olaylar ülkenin her alanında kendi zararını göstermekle ülkeyi büyük bir krize götürmüş durumdadır. Kırgızistan ekonomisinde 2010 olayları sonuçları yaşanan krizler şunlardır: küçük ve orta ölçekli işletmelerin faaliyetlerinin durdurulması, turizm ve hizmet sektörünün uğramış olduğu ciddi kayıplar, ülke ekonomisinin olumsuz etkisinin dış talebi etkilemesi, komşu ülkelerin sınırlarının kapatılması tarımsal ihracatın durmasına yol açması, dikiş ve tekrardan işleme işletmelerinin faaliyetlerinin durdurulması, çeşitli bankaların kapatılması, mikrofinans şirketlerin fon dondurma, kredilerin geri ödenmesinde düşüş, ulusal para biriminin zayıflaması ülkenin sadece mali sistemi üzerinde değil, tüm ekonomi üzerinde olumsuz bir etkisi yaratmıştır. Böyle bir olumsuz ekonomik krizden çıkabilmek için net ve doğru bir planın geliştirilmesi önerilmektedir. Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan beri hep diğer gelişmiş ülkelerin gelişme yollarını kendi özelliklerini göz ardı ederek uygulamaya, yabancı danışmanların gözleriyle bakmaya devam etmiştir. SDPK ülke halkının kaderini düşünerek bu programı sunmaktadır.

SDPK için sadece ülkenin ekonomik kalkınması değil, sosyal demokrat ilkelerinin; ülkenin her vatandaşı seçim özgürlüğünü, kendi mülkiyet haklarının korunduğunu hissetmesi gerekir ve yeterli çocukları yetiştirme imkanlarının sağlanması gerekir. Devletin sorunlarını çözmeye sıradan vatandaşların hakları ihlal edilmemelidir. Herhangi bir reformun sıradan insanların hayatlarına zarar verdiği zaman anlamını yitirir. Ülkede siyasi istikrar ve güvenliğe ihtiyaç duyulduğu, bunların sağlanması için sonuçsuz iç çekişmelerin durdurulması, onlarca sene istikrar ve güvenliğin sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Devletin temel görevi, yaşam ve çalışma koşullarını iyi sunarak vatandaşlara ve onların çıkarlarının korunmasını sağlamak gerekir. Bunun için de devlet yönetiminde reformların gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Sosyal Demokrat Partisi merkeziliği takip ederek Kırgızistan halkının gerçek sorunlarını çözmeye yeteneğine sahiptir. Vatandaşlar için ilk başta yasallık ve düzen önde gelmektedir.

İkinci bölüm 'Öncelikler' başlığı altında vatandaşların güvenliği; yasalara uygunluk; hükümet, iş dünyası ve toplum arasında eşit ilişkiler; ekonomik gelişme; yeni iş yerlerinin sağlanması; maddi zenginliklerin adil dağılımı gibi unsurları öne koydukları açıklanmıştır. 'Devlet Yönetimi' alt başlığı altında etkili bir yönetim sistemi oluşturmak için temel kurumsal değişikliklerin yürütülmesi; devlet ve belediye çalışanlarının sayısını optimize etmek; devlet

ve belediye çalışanları için teşvik sistemi geliştirmek; yolsuzluk düzenleri olasılığını en aza indirmek; bütçe planlaması ve kamu harcamalarının en aza indirilmesi; kamu otoritelerinin özel sektör üzerinde etkisinin en aza indirilmesi gerektiği öne sürülmüştür. ‘Davranışlar ve Sorumluluklar’ alt başlığı devlet yönetiminin optimize edilmesinde aşağıdaki 5 maddeyi önermektedir:

- Devlet fonksiyonlarının azaltılması;
- Hükümetin çalışmaları hakkında bilgilerin tüm vatandaşlar için açık olması;
- Tüm vatandaşlara yetkililerin çalışmalarını etkilemek için imkanların sağlanması, sadece seçim yoluyla değil, uygun idari işlemler yoluyla, bununla birlikte mahkemeler aracılığıyla;
- Devlet işçilerinin yolsuzluklarına karşı kararlı önlemlerin alınması (özellikle polis memurlarının);
- Tüm yetenekli ve dinamik gençler için kariyer olanaklarının sağlanması.

Bölgesel gelişim konusunda yerel yönetimlere özyönetim hakkını devretmek, devlet ve yerel bütçelerin arasında ilişkilerde reformların gerçekleştirilmesi, bölgesel idareler (bölge, ilçe, aylık ökmötü ) ve hükümetlerinin kapasitelerinin artırılması gerektiği önerilmektedir. Bir birini tekrarlayan yönetim branşlarını acil olarak yok etmek görevlerin başında geldiği ifade edilmektedir.

Dış ilişkiler boyutunda ilk olarak halkın çıkarları doğrultusunda harekete geçmek ve devletçilik, sorumluluk, vatanseverlik ve pragmatizm üzerine ilişkilerin kurulması gerektiği vurgulanmıştır.

Özgür ve sorumlu kitle iletişim araçlarının oluşması için devletin medyayı kontrol altına almaması, mesaj içeriklerinin devlet tarafından değil, kamu tarafından önerilmesi ve medyada açıklığın sağlanması gerektiği görüşünü ortaya koymuşlardır. Bu konuların dışında sivil toplumunun gelişmesi yollarını da önermektedirler.

Ekonomik politika konusunda ilk basamakta bütçenin geliştirilmesi için:

- Bir envanter denetimi düzenleyerek geliri artırmak için ek fırsatlar belirlemek, devletin tüm finansal varlıklarını değerlendirmek;
- uluslararası finans kuruluşları (IMF, ADB, DB) fonlarının doğru kullanımını sağlamak;
- Son derece karlı alanlar üzerinde sıkı denetim, vergi ve gümrük makamlarının verimliliğini artırmak (alkol, tütün, enerji sektörü, yakıt kaçakçılığı, kumar faaliyetleri vb.);
- vergi dışı ödemeleri maksimize etmek için mevcut miktarları gözden geçirmek;

- maden kullanım hakkı için lisans ödemelerini geliştirmek (lisans ücretinden elde edilen geliri kendi topraklarında kullanmak üzere yerel topluluklarda madencilik şirketlerinin varlığında ilgisini artırmak).

Tüm çıkarların en aza indirilmesi, Güney bölgelerinin gelişimi için kredi türlerinin geliştirilmesi, güvenliğin, sosyal kurumların kurulması, altyapıların yeniden geliştirilmesi planlanmıştır.

İkinci basamakta ise enerji sorunlarını ortadan kaldırmak gerektiği konusunda:

- Zamanında inşaat ve enerji tesislerinin yeniden inşası yoluyla enerjinin güvenilir ve kesintisiz tedarikini sağlamak;
- Sistemik ve dağıtım ağlarının rehabilite edilmesi;
- Bişkek termik istasyonu-1'i, Uch-Kurgan ve At-Bashy HES'i rehabilite;
- "Datka-Kemin", "Datka-Hujand", "Aygultaş-Samat" da dahil olmak üzere, daha fazla ulusal santral ağı geliştirmek;
- Kambar-Ata-Kemin-Almatı 500 kV iletim hattı kurulması gerektiği sunulmaktadır.

Bunların dışında madencilik ve tarım alanında gelişmeler için öneriler sunulmaktadır.

## **Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisinin Basılı Araçlarda Yer Alan Mesajların İçeriği**

### **A. Parti**

Gazete mesajlarına bakıldığında ilk olarak partinin seçimleri kazanarak iktidara gelmesinde ülkenin ihtiyacının bulunduğu ifade edilmektedir. SDPK'nın sloganına uygun olarak güvenilir destek olacağı ve partinin kazancı, ülkenin kazancı olacağını vurgulanmaktadır. Bir önceki parlamento mensuplarının yanlışlıkları ve parti bu kez kazanırsa böyle yanlışlıklara yol vermeyeceği açıklanmaktadır, ayrıca kamuoyu araştırmaları sonucuna göre lider konumunda olduğunu ve bu bağlamda ciddi olumsuz değişikliklerin olmadığı sürece parti %40 koltuğa sahip olacağını belirtmiştir. İdeolojisinin açık olduğunu ifade ederek ekonomi, eğitim, sağlık, sosyal, tarım ve yargı sisteminde olumlu değişiklikleri gerçekleştirmek için değişik projelerin düzenlendiği söylenmektedir.

Kırgızistan'ın değişik alanlarında kendini gösterebilen ve adı tanınmış, kendi bölgesinde otoriter bir etkiye sahip insanların partiyi destekleyen mesajları fotoğraflarla birlikte yer almıştır. Ayrıca bölgenin hem güney hem de kuzey bölgeleri düşünce birliğinde olup SDPK'ya oy vereceğini haberleyen mesajlar bulunmaktadır.

Seçimin oy pusulasında SDPK partisi 7.sırada geldiği için 7 sayısının uğurlu, başarılı ve kutsal olduğunu bildiren mesajlar da yok değil. Alemin 7 günde yaratılması, 7 günün olması, gökyüzünün 7 kattan oluştuğu, yerin 7 tabakası, Manas babanın 7 destekçisinin olduğu, Kırgız halkında 7 kutsal babanın olduğu ve 7 atamızı bilmemiz gerektiği konularla 7'nin kutsallığı açıklanmaktadır.

Parti tanıtım kampanyası mesajlarında ‘Manas’ destanından alıntılar çok kullanılmıştır. Örneğin, duvar takvimlerinde ‘Üzülgöndü ulagan, çaçılğandi cıynagan’ sloganını Manas’ın heykelinin resmiyle birlikte yerleştirerek milli birliğin ön plana koyulduğunu vurgulamış olmaktadır. Manas babanın 7 destekçisinin olması parti sırasının 7. olmasının önemli ve seçmenlerin aklında kalıcılığını sağlaması açısından kullanılmıştır.

Tanıtım broşürlerinde partinin ismi kalın karakterle yazılarak dikkat çekmekte ve partinin tarihine ve özelliklerine ağırlık verilerek seçmenlerin parti tarafından gerçekleştirilmekte olan faaliyetlerle ilgili fikirlerini öğrenmek ve geri beslemenin sağlanması için anket soruşturması yazılmıştır. Aynı zamanda fikir ve düşüncelerini bildirmek isteyenler için [www.sdpk.kg](http://www.sdpk.kg) sitesine yazmaları önerilmiştir.

### **B. Lider**

SDPK partisinin kurucusu ve lideri olarak ülkenin Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev’in olduğu seçmenlerin tümüne malum. Partinin liderinin cumhurbaşkanlık konumunda bulunması parti adına avantajlar yaratabileceği gibi dezavantajlar da yaratmaktadır. Diğer bir deyişle partinin hiç bir engelsiz seçimi kazanacağı konusunda olumsuz tartışmalara yol açılırken parti bu konumunu açık olarak ‘Cumhurbaşkanını Destekleyelim-Ülkeyi Düşünelim’ sloganını bütün tanıtım mesajlarında kullanmışlardır.

Cumhurbaşkanı dışında bir önceki parlamentoda Mecilis başkanı olan Asılbek Ceenbekov ile SDPK’nın parlamento grubu ve koalisyon oluşturma yetkisine sahip, diğer parti gruplarında otoriter bir etkisi bulunan makamda olan Çınbay Tursunbekov’un partiyle ilgili kampanya mesajlarında Atambayev’in parti üzerindeki rolünü belirleyerek günümüzde eşsiz bir partiye dönüştüğünü vurgulamaktadırlar.

### **C. Kadro**

Parti kadrosunun yasalara uygun olarak değişik etnik yapıya sahip olduğunu, hem gençlerden hem de kadınların da aralarında diskrimine olmadan yer aldıklarını işaretlemektedirler. Kadro meselesini SDPK partisi gençleri kendi aralarına katarak yeni ve taze güç ile seçime katılmakta olduğunu, gençlerin önemli sorunlara değişik açıdan yaratıcı, verimli bir çözüm bulacağına inanılmaktadır. Yeni kadroların arasında yaşı 25-35 arasında olan genç işletmeci, gazeteci, genç olsa da ciddi sorunları parlamentoda tartışan tecrübeli siyaset adamı, kadın işletmeciler ve gazetecilerin de aralarında bulunduğu vurgulanmaktadır.

### **D. Bölgesel Gelişim**

Parti her bir bölgenin önemli sayılan sorununu ele alarak çözüm yollarını önermektedir. Sorunlar genel olarak ekonomik alt yapının geliştirilmesi, sınır meselesi, toplumsal, çevre, sağlık meseleleri ortaya koyulmuştur. Çözüm yolları da bu sorunların titiz incelenerek çözüm olanaklarının bölgenin kendi bünyesinde bulunduğunu ve bölgenin alt yapılarının geliştirilmesiyle tüm engellerin aşılabilme şansının belirtilmiştir.

### **E. Halk**

Toplumsal tabakanın her kısmını temsil eden mensupların parti ve parti lideri, bugüne kadar gerçekleştirdikleri faaliyetler ile ilgili görüşleri, partiye karşı duydukları duygular hakkında bilgi toplanılmıştır. Her bir mensup partinin hep olumlu tarafından bahsederek doğru yolda doğru partiyle geleceğe doğru gitmek gerektiğini açıklamaktadırlar.

#### **F. Rakiplerle İlgili Bilgiler**

Partinin kampanya mesajlarında diğer rakip partilerin adına olumsuz yönde eleştiriler söylenmektedir. Örneğin tarım alanında yürütülen projelerin çoğu SDPK tarafından ilk olarak gerçekleştirilmeye başlarken bazı partilerin bu projelere sahip çıkmalarına tepki göstermektedir. Rakiplerinin rüşvete karşı şiddetle mücadele edeceklerine karşı onların bazı parti üyelerinin rüşvet ile sorun yaşadıklarını ve hala o sorunlardan baş edemedikleri vurgulanmıştır. Eğitim alanında reformların gerçekleştirilmesi için 2-3 senelik bir süre gerektiği halde rakip partiler hemen reformları gerçekleştireceklerini söyleyerek halkı aldattıklarını ifade etmekte, zaten bu zamana kadar kimin söz vererek vaatlerinin gerçekleştirip gerçekleştirmediklerini seçmenler kandise daha iyi bilirler sözüyle SDPK tüm vaatlerini yerine getirmekte olduğu açıklanmaktadır.

#### **G. Fotoğrafların Okunması**

SDPK Partisinin tanıtım ve bilgilendirme amaçlı kampanya materyallerinde fotoğraflar genel olarak yazılı mesajlara görsel zenginlik sağlamakla birlikte parti bildirilerini çözümlemek açısından oldukça aydınlatıcıdır. Fotoğraflarda ülkenin gelişmiş durumunu vurgulayan görüntüler çoktur. Örneğin temiz, yemyeşil ve yeni altyapıların kurulmakta olduğunu gösteren gelişmişlik imajını sunan şehir görüntüsü, tarım alanında da gelişmişliği vurgulayan çiçek açmış tarla ürünlerinin görüntülerinin yanında hayatından memnun, gülümseyerek atı kucaklayan ve okşayan gencin görüntüsü yer almaktadır. Bu görüntüyle SDPK halkın partiyle birlikte olmasında refahın, gelişmişliğin, huzurun ve istikrarın imajını duygusal yönden sunmaktadır.

Ayrıca mesajlara uygun olan ve destekleyen fotoğrafların arasında kadroların gülümseyerek, özgüvenini belirten yüz ifadeleri, bazılarının milli baş giysi, kalpak ile Kırgızlığını vurgulaması, oldukça sade giyinileriyle parti kadrolarının fotoğraflarına yer verilmiştir. Bölgelerle ilgili konularda bölgelerin belli başlı mimarlıkları, bölgeyi simgeleştiren bitki fotoğrafı görüntülenmiştir. Aynı zamanda partinin gerçekleştirdikleri faaliyetlerinin sonuçlarına ait olan resimler de yerleştirilmiştir.

Parti tanıtım gazetelerinin bazı sayılarında metinden daha çok resimlere ağırlıklı olarak yer verildiği görülmektedir. Resimlerin içeriğine bakıldığında genel olarak halkın SDPK'yı desteklediği ellerinde tuttukları bayraklar, sloganların büyük olarak asıldığı yerlere toplanması, genel kitlenin bir elini kaldırarak parti lehine oy vermekte olduğunu işaretleyen imajları görmek mümkündür. Özellikle kadınların ve gençlerin ülkenin siyasi hayatına katılımını teşvik ettiğini gençlerin, kadınların görüntülerinin çokluğu tasdiklemektedir.

'SDPK- Güvenli Desteğin!' Sloganı altında çocukların, gençlerin ve yaşlıların mutlu yüz ifadelerinin yer almasıyla seçmenlere tüm bu durumu sadece SDPK sağlayabilir mesajı

verilmektedir. Resimler 3 resim bir araya getirilip dördüncü resim yerine SDPK'nın logosu yerleştirilmiştir. Eğer logo çıkartılırsa bu resimlerin bütünlüğü ve ahengi kayıp oluyor. Böylece parti bir bütünlüğü sağlayan ve oluşturan bir rolü üstlendiğini göstermektedir.

Kadro fotoğraflarının arasında parti kurucusu ve lideri, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in resmi kullanılmamış olup, sadece yazılı şekilde isminin parti adına kullanıldığı görülmektedir.

## H. Sloganlar

Bir önceki seçimlerde SDPK partisinin sloganı 'Birlikte Başarıyoruz!', 'Birlikte Biz Güçüz!' olarak belirlenmişti. 2015 Parlamento seçiminde parti sloganı daha sanal bir hale dönüşerek 'Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi - Güvenli Destek' olarak değişmiştir. Bunun dışında duvar takvimlerinde 'Manas' Destanından 2 satırlık alıntı ikinci destekleyici slogana dönüştürülmüştür: 'Üzülgöndü ulagan, çaçılğandı cıynagan'<sup>2</sup>, yani toplumsal birliği sağlayan bir parti performansına sahip olduğunu işaretlemektedir. Ayrıca broşürlerde 'Biz Sadece Kırgızistan'da Mutlu Olabiliriz' sloganına yer verilmiştir.

### 1.1.1. Respublika – Ata – Curt Partisi

Respublika – Ata – Curt Partisi mesaj stratejisi 15 basamaktan oluşup, 15 farklı ana sorunlara çözüm önerisi sunmaktadır. Ayrıca 4 ana başlık altında Kırgızistan'ın gelişimini Anayasal değişikliklere bağlamaktadır:

1. Devlet yönetiminde tek yürütme organının bulunması gerekmektedir: Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında tek biri seçilmelidir ve sorumluluğu sadece biri üstlenmelidir. Cumhurbaşkanlık yönetim şeklinde hükümet olmayacak, Cumhurbaşkanı tüm yürütme sorumluluğunu üstlenecek ve Parlamento ve Kırgızistan halkı önünde sorumludur.
2. İki meclisli Parlaneto – yerel yönetimde sürekli temsilcisi bulunacak: Alt Mecilis – yasa üretecek ve 65 millet vekilinden oluşarak bütçe harcamaları 412 mln 590 bin soma azalacak. Üst Mecilis – Halk temsilcileri kurultayı, 484 millet vekilinden oluşacak ve yerel yönetim başkanları yılda iki kez toplanacak ve b, tçeye zarar gelmez.
3. Adaletli ve bağımsız mahkeme sistemi – mahkeme kararlarını kabul eden Avrasya merkezine dönüşümü: Anayasal reformlarla adaletli ve bağımsız mahkeme sistemini oluşturmak ve Adaletli Mahkeme Enstitüsünü, İdari mahkemeleri oluşturmak, verimsiz hakimler, mahkeme kararlarına boyun eğmeyen devlet memurları mutlaka görevinden istifa edeceklerdir.
4. Savcıyı yok etmek! Savcılık siyasi muhalefete karşı ve yasa dışı eylemlerde bir araç rolünü oynamaya başlamıştır. Mahkemede savcılığı ve denetleme görevini Adalet Bakanlığına ve incelemeyi İç İşleri Bakanlığına, Maliye Bakanlığına

---

<sup>2</sup>Kırgızcadan çevirildiğinde 'Koparılanı bağlayan, dağılanı toplayan' anlamına gelmektedir



yüklemek gerekmektedir. Ancak bu durumda hukuk alanında adalet ve verimlilik yer alır.

Yaşamı değiştirecek olan 15 yasa:

1. Halkın hesabından barınma yerine halka hizmet etmek: 120 Parlamento millet vekillerinin devletin maddi desteğinden yoksun bırakmak. Onlara ayrılan bütçe miktarının iki kata azaltılmasını sağlamak.
2. Az devlet adamı-Az yolsuzluk! Devlet kurumlarını azaltmak, verimsizlerini yok etmek.
3. 'Her bir aileye yaşanacak ev sağlamak' adlı milli programı yasallaştırarak 10 yıl için %10'luk kredi sağlamak. İpotek aracılığıyla her sene 7500 daire sağlamak mümkündür.
4. Tarım için %7'lik kredi. Tarım alanını geliştirebilecek tüm imkan ve güç bulunmaktadır. Doğal olarak temiz ürünleri üretmeye olanak sağlamak lazım.
5. Bölgelerin geliştirilmesi için endüstriyel iş yerlerinin açılması ve 10 yıl için vergiden boşaltmak,
6. Çok uluslu ve en az 3 dili bilen vatandaş sayısının çoğalmasını sağlamak, Kırgızca, Rusça ve İngilizce konuşan vatandaşlarla gelecek parlak olacak.
7. Eğitimli devlet – hak eden gelecek! Tüm gelecek öğretmenlere karşılıksız mesleki eğitim sunmak ve yasal olarak ucuz kredi sağlamak.
8. Sağlık sisteminde sorunları çözmek üzere özel tıp merkezlerinin kurulması, devletin bütçesinin tasarrufunu sağlayacak.
9. Yurt dışında çalışan vatandaşlarımız için çift vatandaşlık ve vatandaşları koruma merkezlerinin açılması.
10. Devlet hizmetlerinin sunulması 30 dakikada gerçekleştirilip sadece tek formu online doldurarak zaman ve maddi tasarruflar, kolaylıklar sağlanacaktır.
11. Eletirik krizinden kurtulmak üzere ortak ve küçük HES'leri kurmak ve elektirik fiyatlarını indirmek.
12. 'XXI yüyılın İpek Yolu' demir yolunun kurulması ile ilgili kanunun oluşturulmasıyla ülke bütçesine kar sağlamak.
13. Özel mülkiyet ve işletmeciliğin dokunmazlığıyla ilgili kanunun oluşturulması yerel işletmecilerin haklarını korumak.
14. 'Güvenli ülke'kanununu oluşturmak ve MAİ hizmetini yok etmek, her yere kameraları yerleştirmek ve güvenliği gece gündüz sağlamak.

15. Bişkek ve Oş şehirlerinin gelişimini sağlamak, Bişkek'i Avrasya'da ekonomik ve biznes merkezine dönüştürmek, Belediye başkanlarının halk tarafından seçilmesini yasallaştırmak. Oş şehrini kültür merkezine dönüştürmek ve her iki şehrin eşit gelişimini sağlamak.

## **Basılı Mesajların İçeriği**

### **A. Parti**

2015 Parlamento seçiminden önce Respublika-Ata-Curt partisi ayrı ayrı parti olarak siyasi hayatta varlığını sürdürmüş partilerdi. Her ikisi de bir önceki parlamento seçimini kazanarak parlamentoda yer almış bulunmaktaydılar. Respublika Partisinin lideri Ömürbek Babanov Talas bölgesinden, Ata-Curt Partisi lideri Kamçıbek Taşiyev ise Oş bölgesinden olduğundan her ikisinin otoritesi bu bölgelerde daha çok olduğu için son Parlamento seçiminde hem güney hem de kuzey bölgelerinden eşit oranda oy kazanmak için birleşerek Respublika-Ata-Curt Partisi adı altında seçime katılmaya karar vermişlerdir. Dolayısıyla bu partilerin iki lideri bulunmakta ve tek bir parti olarak aynı ilkeler altında seçime katılmak zorunda kalmışlardır. Her bir partinin bu zamana kadar kazandığı ayrı ayrı değer ve ilkelerinin bulunduğu birleşince tek bir bütün olarak, yeni bir parti olarak parti özelliklerini ortaya koymak istenmediği kampanya mesajlarını incelerken belli olmaktadır. SDPK Partisi gibi partinin olumlu özelliklerine odaklanarak partinin parti merkezli olmayıp lider merkezli olarak kampanya mesajlarını düzenlemiş bulunmaktadırlar.

### **B. Lider**

Respublika-Ata-Curt Partisinin liderleri Ö. Babanov ile K. Taşiyev yazılı basın mesajlarında Anayasayı değiştirerek keskin değişimin zamanı geldiğini ve doğru karar alarak doğru programı, lideri ve partiyi seçmek gerektiğini vurgulamışlardır. Özellikle K. Taşiyev ülke tarihinde farklı siyasi akımların birleşerek bir güce dönüşmesi çok zordur ve bunu başarabildiklerini vurgulamaktadır. Liderler birlikte karar verdikleri parti programının çerçevesinde mesajlarını seçmen kitlesine ulaştırmaya çalışmışlardır. her iki lider hem resim olarak hem de mesajlarda birbirinin yanında, eşit bir konumda oldukları görülmektedir. Tüm mesajlarda parti liderlerinin ikili tandemi dikkat çekmektedir.

Seçim gününe sayılı günlerin kaldığı zamanda Respublika-Ata-Curt Partisi tarafından özellikle Bişkek şehri sakinlerinin adı, soyadı, yaşadığı yerin adresiyle birlikte yazılı olan, mühür imajını veren 'şahsen eline' kırmızı renkli yazısıyla zarf dağıtılmıştır. Zarfın içinde partinin kısaca programını içeren broşür, seçimi kazandıktan sonra gerçekleştireceği faaliyetler açıklaması ve parti liderlerinden biri olan Ömürbek Babanov'un seçmenlere hitap ettiği mektup gönderilmiştir. Mektupta şahsen seçmen adı belirtilerek belirlenen tarihte seçime katılıp kendi partisinin gerçekleştirmeyi planladığı reformları seçme çağırısında bulunmuştur.

### **C. Kadro**

Basılı kampanya mesajlarına bakıldığında liderlere ağırlık verilmesi için seçimi kazandığı takdirde parti adından parlamentoda çalışacak olan parti kadroları göz ardı edilmiştir ve onlarla ilgili bilgiler yok sayılmaktadır.

#### **D. Bölgesel Gelişim**

Bölgesel gelişimle ilgili mesajlar genel olarak partinin programı kapsamında sunulmuştur. Anayasal 4 değişim maddesi ve 15 tane reformlarla ilgili yasa kabul edilirse, %7'lik tarımsal gelişimi sağlamak üzere kredilerinin verilmesi, %10'luk ev sahibi olmak için kredilerin sağlanması, Eletirik krizinden kurtulmak üzere ortak ve küçük HES'leri kurmak ve elektirik fiyatlarını indirmek. 'XXI yüyılın İpek Yolu' demir yolunun kurulması ile ilgili kanunun oluşturulmasıyla ülke bütçesine kar sağlamak. Şehir belediyelerinde yerel seçimlerin gerçekleştirilmesi ve belediye başkanlarının direk halk tarafından seçilmesini sağlamak gibi mesajlar verilmiştir.

#### **E. Halk**

Mesajlar lider ve program merkezli olarak tasarlandığı için hepsi halkın istediği ve beklentilerine uygun olarak hazırlandığı varsayılmaktadır. Liderler gazete mesajlarına göre sürekli çok sayıda seçmenlerle görüşmelerde bulunarak kendi görüşleri, programları ve partileriyle ilgili bilgileri vermekte olup halkın da görüşlerini almaktadırlar.

Kırgızistan'ın siyasi alanda tanınmış uzmanların parti hakkındaki görüşünü alarak seçmenleri onların görüşleri aracılığıyla da çekmeye çalışılmaktadır.

Mesajlar halka hitap ediliş biçimi de diğerlerinden farklı olarak şahsen seçmenin kendisine yöneldiği belirtilebilir. Sayın Seçmenim, değerli arkadaş, sayın vatandaş gibi hitap tarzı kullanılmıştır.

#### **F. Rakiplerle İlgili Bilgiler**

Respublika-Ata-Curt Partisi önemli bir rakip olarak Cumhurbaşkanı partisi sayılan SDPK'yı görmektedir. Dolayısıyla cumhurbaşkanı kabul eden ve bugün yürürlükte olan Anayasanın yol açtığı düzensizliği ortaya koymaktadırlar. Parlamenter bir devlet yönetimine geçtikten sonra başbakanın yetkisinin cumhurbaşkanına göre daha fazla olması gerektiğini vurgulamışlardır. Aksi takdirde sorumluluğu hiç bir devlet kurumu üstlenmek istemeyeceğini iddia etmektedirler.

#### **G. Fotoğrafların Okunması**

Respublika-Ata-Curt Partisinin seçim kampanya mesajları lider ve partinin programına odaklı hazırlandığı için resimler de genel olarak partinin iki lideri ve grafiklerle doludur. Resimlerde liderlerin halk arasında görüşmeleri, parti programları ile bilgilendirmeleri, halkın görüşlerini alırken, basın toplantılarında bilgi verilirken çekilmiş olan resimler yer almaktadır. Ayrıca Kırgız milli kalpağı ile giysileri ile milli değerlere önem verildiğini, Kırgız toplumunda çok önemli role sahip olan atın görüntülenmesi, devlet sembolü olan bayrağı öpen görüntüler

seçmenlerin duygusal ihtiyaçlarına hitap etmektedir. Özellikle halk arasında halk tarafından desteklendiğini gösteren görüntüler yer almaktadır.

Partinin kampanya mesajlarını yansıtan gazetelerin arasında bir sayısı özel olarak partinin programına odaklanmıştır ve kapak sayfası haricinde tüm sayfalarda grafikler ve çizgisel görüntülere yer verilmiştir.

## **H. Sloganlar**

Partinin tek bir sloganı yoktur. Partinin programından yola çıkarak 'Keskin Reform Partisi', 'Rüşvetsiz Yol', 'Az Devlet Adamı-Az Rüşvet', 'Belediye Başkanı Halk Tarafından Seçilsin!' gibi sloganlara yer verilmiştir.

## **Kırgızistan Partisi**

Kırgızistan Partisinin mesaj stratejisi 7 adımdan oluşmaktadır. Birinci adım 'İmanlı Kırgızistan' olarak isimlendirilmiştir ve bu bölümde Kırgızistan'ın bugüne kadar tek ailenin yönetiminde kaldığı, ve ailenin yönetimde etkisinin hala varlığını sürdürmekte olduğu söylenmektedir. Kırgızistan'ı geliştirebilmek için ilk önce imanlı bir topluma sahip olmak gerekmektedir. İmanlı Kırgızistan'ı temiz düşünce, emek ve adaletli söz kurabilmektedir. Kırgız halkının yüksek kültürlü olduğu Manas Destanı ve Cengiz Aytmatov'un Kırgız halkından çıkmış olması delil olabilmektedir. Kültür ve dili geliştirmek hepimizin kutsal görevi olduğu vurgulanmıştır.

İkinci adım 'Sağlıklı Kırgızistan' olarak isimlendirilmiş olup, devletin her bir vatandaşın sağlığını korumaya alması, onun için de her bir köye sağlık merkezlerinin kurulmasının sağlanması, mevcut sağlık merkezlerinin ise gelişmiş teknolojik araçlarla donatılması, bu konuda devlet tarafından ciddi desteğin gösterilmesi, günümüzde geniş yayılmaya başlayan onkolojik hastalıklarla kalp hastalıklarının önlenmesi için özel programların geliştirilmesi gerekmektedir. Kaliteli sağlık uzmanlarının hazırlanması, onların maaşlarının yükseltilmesi bu alanın gelişmesine yol açacaktır. Spor dersleri sadece öğrenciler için değil o kurumun memurları için de düzenlenmesi gerektiği söylenmektedir. Her kurumun çalışanlarından oluşan takım arası spor yarışmaları düzenlenerek milli spor oyunlarının gelişmesi gerekir.

Üçüncü adım 'Eğitimli Kırgızistan' olarak adlandırılmış olup, Kırgızistan'ın geleceği eğitimli genç nesilin elinde olduğu ifade edilmektedir. Kreşlere destek verilerek devletin ilgilenmesini parti çok sevindirici bulmaktadır. Bu politikanın devam ettirilmesi gerektiği düşüncesindedirler. Orta okulların kaliteli eğitim verebilmesi için kaliteli kitapların basılması önemli olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda öğretmenlerin maaşlarının artırılması ve ekonomik duruma göre dengelenmesi gerekmektedir. Meslek yüksek okulları büyük bir reforma ihtiyacı var. Eğitimlerini teorik derslerden ziyade uygulamalı dersleri daha çok görmeleri gerekmektedir. Elden geldiği kadar kırgız-türk, kırgız-japon, kırgız-alman işbirliğinde bulunarak eğitim kurumlarının kurulması önemlidir. Üniversitelere de devlet tarafından destek verilerek Orta Asya'da eğitim liderine dönüşebilme olanaklarını aramak gerektiği söylenmektedir.

'Kanun ve Kırgızistan' olan dördüncü bölümde ise kriminal, rüşvet, yolsuzluklara karşı mücadelede bulunmak ve mahkeme reformlarının sonuna ulaşılması söz konusudur. Çocuklara karşı suç işleyenlere karşı cezanın ağırlaştırılması, ağır suçlarla yargılananlar için de af verilmemesi gerekmektedir. Basın ve ifade özgürlüğü dokunulmaz ve bedelsiz değer olarak kalacaktır. Devletin halk önünde ve yasa önünde sorumluluğunu arttırmak gerekir.

Beşinci adımda ise Kırgızistan'ın maden zenginliklerini rasyonel ve çevreye zarar vermeden kullanmak ve vergi sistemini düzene sokmak, özel mülkiyeti korumak, su ve enerjiyi rasyonel olarak kullanmak gerekmektedir.

Altıncı bölümde Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomi Birliğine giren ülkelere ekolojik açıdan temiz ürünleri gönderme olanakları bulunduğu, bu amaçla düşük faizli kredilerin verilmesi, ziraat alanlarının devlet tarafından desteklenmesi gerektiği söylenmiştir. Kırgızistan'ın turizm alanının gelişmesi için turistlerin güvenliğini sağlamak, iyi şartların sağlanması, altyapıların geliştirilmesi turistlerin ülkeyi ziyaret etmesini artıracaktır.

Son yedinci adımda ise ülke sınırlarının iyice korunması, çok uluslu ülke statüsünü korumak için uluslararası birliği güçlendirmek, uluslararası ilişkileri devletin menfatine göre geliştirmek gerektiğine değinilmiştir.

Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi seçim mesajlarını çeşitli medya araçları kullanarak seçmenlerin tümüne ulaşmaya çalışmıştır. Diğer partilere nazaran SDPK Partisi tanıtım ve bilgilendirme kaynakları daha çok olup, kapsamlı bilgiler içermektedir. Basın

## **Basılı Mesajların İçeriği**

### **A. Parti**

Kırgızistan Partisi, diğer partilere nazaran yeni bir partidir. Üyelerinin çoğu, bir önceki Parlamento'da koltuk sahibi olan, değişik parti üyelerinin eski partilerini terk ederek bir araya gelerek kurulan bir partidir. Parti lideri Kanatbek İsayev, bu partiyi kurmadan önce Respublika partisinin parlamento grubu başkanı olmuştur. Parti yeni kurulduğu ve partiye göre parti üyeleri seçmenler tarafından daha iyi tanıldığı için mesaj içerikleri partiye değil parti üyeler, kadroları, onların seçime kadarki yaptıkları faaliyetlere odaklanılmıştır.

### **B. Lider**

Partinin kampanya mesajlarında partinin kurucu liderinden daha çok parti kadrolarına yer verilmiştir. Her bir seçim bölgesine birer parti temsilcisini atayarak, o bölgenin özelliklerine göre parti üyeleri liderlik görevini üstlenmiştir. Bu bağlamda, her bir bölge için ayrı ayrı kampanya mesajları hazırlanmıştır. Mesajlarda o bölgeyi temsil eden lider, ilgili bölge sakinlerinin etkili ve bilinen mensuplarıyla iç içe çalışmalar gerçekleştirdiği, değişik faaliyetleri birlikte yürüttükleri gibi bölgenin her bir sorununa dikkat ederek çözüm yollarını sunmaktadır.

### **C. Kadro**

Parti kadrosu mensuplarına daha çok önem vererek, onların seçime kadar hangi makamlarda, faaliyetlerde ve görevlerde bulduklarıyla ilgili bilgileri vermeye çalışılmıştır. Özellikle bu insanların siyasi hayata başlamadan önce hem özel hem de kamusal alanlarda, büyük kurumlarda kendilerini göstererek, başarılı olmuş, kendi işinin uzmanı olan insanlar olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca bir takım olarak seçime adım attıklarını belirtmektedirler.

#### **D. Bölgesel Gelişim**

Parti mesajlarının içeriği incelendiğinde genel olarak ülkenin gelişimi için stratejilerin geliştirildiği görülmektedir. Aynı ayrı bölgeler için ayrılmış gelişim stratejileri yoktur. Genel olarak parti programına dayanan mesajlar aktarılmıştır.

#### **E. Halk**

Kırgızistan Partisi yeni bir parti olmasına rağmen halk tarafından sevildiği ve desteklendiğini belirten mesajlara yer verilmektedir. Ayrıca parti üyelerinin büyük kuruluşların sahipleri olduğu için halka iş yerlerini sağlayarak istihdam etmekte olduğu vurgulanmıştır. Eğer seçimi kazanarak parlamentoda koltuk sahipliğine ulaşırsa, halkın ihtiyaçlarını karşılama imkanlarının daha bol olacağı mesajlar verilmiştir.

#### **F. Rakiplerle İlgili Bilgiler**

Partinin kampanya mesajlarında partinin üyelerine, gerçekleştirdikleri ve gerçekleştirecekleri faaliyetler ve etkinliklere daha çok ağırlık verilmiştir ve rakip partilerle ilgili mesajlar parti üyelerinin söylemlerinde yüzeysel ima edilmiştir. Genel olarak parti bu zamana kadar kimsenin ülkeyi geliştiremediğini ve kendileri makama gelince parti programında açıklandığı çözümleri uygulayacakları vurgulanmaktadır.

#### **G. Fotoğrafların Okunması**

Resimler genel olarak parti üyeleri, parti kadrosuna ait olup, onların başarılı bir kadro olabileceği imajını belirlemektedir. Resimler hem küçük hem de orta boyutta olup her bir mesajın kontekstine bağlı ve açıklayıcı işlevde bulunmaktadır. Fotoğrafların dışında partinin stratejik faaliyetlerini anlatan grafik ve çizgisel resimler de bulunmaktadır. Resimler seçmenlerin duygusal ihtiyaçlarını karşılayacağına bilişsel ihtiyaçlarını daha çok karşıladığını söylemek mümkündür.

#### **H. Sloganlar**

Partinin sloganı ‘Başkaları Vaat Ederken Biz Gerçekleştireceğiz!’ olarak belirlenmiştir. Kampanya mesajlarında tek bir slogan olarak yerleştirilmiştir.

### **SONUÇ**

Siyasalseçimkampanyasınınnetkililiğiniartıranve seçmenleriherhangibiradayveyasiasalpartiyemotive edenmesajlar (Kalender, 2005: 122) seçmenlerevemevcutsiyasaldurumagörefarklıstratejilerçerçevesindeoluşturulmaktadır. Kampanyatemasınınplanlamaaşamasındabelirlenmesivebubağlamdaoluşturulacakmesajstrateji

leri uygulamasında ortaya çıkabilecek karışıklıkların minimize etmektedir. Çünkü siyasal mesajlardaki karmaşıklık, farklılık ve tutarsızlık kampanya başarısı için olumsuz biret kendir (Devran, 2004: 121). Bu bakımdan seçim kampanyası mesajlarının intespitibasırlı bir kampanyanın temel öğelerinden biridir. Ancak sadece mesaj tespitide değil aynı zamanda bu mesajların hangi stratejiye da stratejilere göre belirleneceği ve bu süreçte hangi unsurların göz önünde bulundurulacağı gibi konular üzerinde durulmalıdır.

Bu çalışmada seçim kampanyası mesajlarının intespitibakımından rasyonel, duygusal, aday önceleme vesaldırğan mesaj stratejilerini içerik analiz kapsamında ele almış ve kampanya mesajlarının belirlenmesinde üzerinde durulması gereken noktaları önemli verileri sağlamıştır. Çalışmada yapılan analizde seçimlerde başvurulacak mesaj stratejilerinin dört noktada toplanabileceği görülmüştür. Bunlar rasyonel, duygusal, aday önceleme vesaldırğan mesaj stratejileridir. Araştırmanın analizinin sonucunda Kırgızistan Sosyal Demokratlar Partisi duygusal, Respublika-Ata-Curt Partisi lider önceleme stratejisini ve Kırgızistan Partisi rasyonel mesaj stratejilerini uygulayarak seçim kampanyalarını gerçekleştirmişlerdir.

#### **Kaynakça:**

DEVİRAN, Yusuf (2004). Siyasal Kampanya Yönetimi, İstanbul: Odak İletişim.

DEVİRAN, Yusuf (2007). 22 Temmuz Bir Dönemin Sonu mu. Başlangıcı mı?, İstanbul: Sam Yayınları.

KALENDER, Ahmet. (2005). Siyasal İletişim: Seçmenler ve İktisat Stratejileri. Konya: Çizgi Kitabevi

LISOVSKIY, S. (2000). İzbiratelniye Tehnologii: İstoriya, Teoriya, Praktika, RAU 'Universitet', Moskova.

TAŞDEMİR, E. (2002). Basının Kamuoyu Oluşturma Fonksiyonu Doğrultusunda Siyasi Partilere Yaklaşımı, Selçuk İletişim Dergisi Cilt:2, Sayı:3, Konya.

[www.sdpk.kg](http://www.sdpk.kg)

[www.kyrgyzstan7.kg](http://www.kyrgyzstan7.kg)

[www.respublika-atajurt.kg](http://www.respublika-atajurt.kg)

# ŞARK'TA DOĞAN GÜNEŞ

Şehrabani ALLAHVERDİYEVA<sup>1</sup>

## Özet

22 Temmuz 1875 yılında basılmaya başlanan "Ekinçi" asıl halk gazetesi idi. Azerbaycan milli basınının kazandığı "Ekinçi"(Çiftçi) gazetesinin ana dilinin saflığını korumak, geniş okuyucu kitlesi ile anlaşılır, ifadeli bir şekilde konuşma sahasında gösterdiği numune sonraki 135 yılda da aktüel ve gerekli olmuştur. "Ekinçi"de Fars ve Arap sözlerinden kaçmaya ve müstesna şekilde Türkçe-Azerbaycanca yazmaya çalışıldı; imkan dahilinde en sade ve kolay anlaşılır halk sözleri ve ifadeleri kullanılırdı. "Ekinçi" gazetesinde Azerbaycan dili ile ilgili meselelere önem verilirdi. "Ekinçi" gazetesi, neredeyse mevcut olduğu bütün devirlerde bedii yaratıcılık meselelerine, özellikle şiirlerimizin idea mazmunu, aşık ve halk türküleri, atasözleri ile bağlı meselelere geniş yer verilirdi. Dikkat çeken budur ki, Hasan bey Zerdabi "Ekinçi" adını taşıyan küçük formatlı bir gazetede felsefi dünya görüşü meselelerine değinmiş ve kendi ciddi, sert takiplere maruz kaldığı bir zamanda bile değindiğimiz felsefi mazmunlu meselelerden keskin sosyal-siyasi neticeler çıkarabilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** yazı, gazete, dil, halk, Azerbaycan

## THE SUN RISE IN THE EAST

### Abstract

"Ekinçi", which started to be published on July 22, 1875, was the main public newspaper. Preserving the purity of the mother tongue of the "Ekinçi" newspaper, which was won by the Azerbaijani national press, and the example it showed in the field of speech in an understandable and expressive manner with a wide readership became current and necessary in the next 135 years. In "Ekinçi", he tried to avoid Persian and Arabic words and to write exclusively in Turkish Azerbaijani; Whenever possible, the simplest and most easily understood folk words and expressions were used. In the "Ekinçi" newspaper, issues related to the Azerbaijani language were given importance. The "Ekinçi" newspaper used to give wide coverage to the issues of physical creativity, especially the ideas of our poems, as well as folk songs and proverbs. What is striking is that Hasan Bey Zardabi touched upon philosophical worldview issues in a small-format newspaper called "Ekinçi" and was able to draw sharp socio-political conclusions from the philosophical issues we touched on, even at a time when he was subjected to serious and harsh pursuits.

**Keywords:** text, newspaper, language, people, Azerbaijan

---

<sup>1</sup> Prof Dr, *Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü*,  
sallahverdiyeva@adiyaman.edu.tr, 0000-0002-7188-9324



Azerbaycan milli matbuatının kurucusu, eğitimci, pedagog ve tabiat alimi gibi de tanınmış Hasan bey Selim bey oğlu Zerdabi (Melikov) 28 Haziran 1842'de (bazı membalarda 1837) geçmiş Bakü bölgesine bağlı olan Göyçay ilçesinin Zerdab kasabasında bey ailesinde dünyaya gelmiştir. H. Zerdabi ilk eğitimini Şamahı şehrinde almış, daha sonra Tiflis kaza kolejinde okumuştur. 1861-1865 yıllarında Moskova Üniversitesinin Fizik-Matematik Fakültesinin Tabiat Bölümünde tahsil görmüş ve üniversiteyi ilmî dereceyle bitirerek Azerbaycan'a dönmüştür.

H.Zerdabi 1868 yılına kadar Tiflis toprak idaresine atanır, daha sonra bir süre Şamahı mahkeme dairesinde vekillik eder.

1869 yılının kasım ayının 18'inde Hasan bey Zerdabi Bakü Realnı Kolejine "Tabiat tarihi" muallimi vazifesine tayin edilmiş ve burada Rusya halk eğitimi tarihinde ilk defa olarak Darwinizmi ders programına dahil etmiştir. O, çalıştığı sürede halkın eğitilmesi, öğrencilerin terbiyesinin düzgün yönlendirilmesi için çaba göstermiş, onları gelecekte halkın özgürlüğü ve eğitimi uğrunda metin ve azimli yetiştirmeye çalışmıştır. Bunun ile yetinmeyen Zerdabi aynı okulda okuyan fakir ve yetim çocukların vaziyetini göz önünde bulundurarak onlara yardım etmek, sokaklarda sefil gezen çocukları okula yerleştirmek amacıyla Hayriye cemiyeti oluşturmuştur. (Axundov, 1958:60)

1873 yılında H.Zerdabi Necef Bey Vezirov ve Esger Ağa Gorani ile birlikte Mirza Feteli Ahundov'un "Hacı Gara" komedisini ilk tiyatro oyunu olarak Türkçe sahneye koymuştur.

Daha sonralar sadece hayır cemiyetleri ve tiyatro vasıtasıyla halkın büyük kısmının eğitilmesinin zor olacağını derk eden Zerdabi, eğitim için imkanlar açabilecek idealar aramıştı. Bu arama sonucunda, 22 Temmuz 1885'te uzun eziyetlerden sonra "Ekinçi"(Çiftçi) adlı gazetesini neşrederek Azerbaycan milli matbaasının esasını koymuştu. Derc edilen bu gazete XIX asrın ikinci yarısında Azerbaycan'da cahilliğe, geriliğe, nadanlığa karşı mücadelede halkın maarife, medeniyete ulaşmasında ve ziyalıların yetişmesinde mühim rol oynamıştı.

Lakin "Ekinçi" gazetesini uzun süre faaliyetine devam edememiştir. Rusya-Osmanlı savaşı başladıktan sonra resmi Çarlık makamları "Ekinçi" gazetesini savaşta Türkleri desteklemekle suçlayarak 1877 yılının eylül ayında Çarlık sansürü tarafından kapatılmıştır. Ayda iki defa 300-400 tiraj baskısı olan "Ekinçi" gazetesinin 56 sayısı yayımlanmıştı.

Gazete kapandıktan sonra işsiz kalan Zerdabi 1880'de köyüne döner. 1896'da tekrar Bakü'ye gelir, bir süre "Kaspi" gazetesinin redaktörü olur, 1898'de hayırsever, petrol milyoncusu Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in maddi desteği ile Bakü'de ilk okulunu açar. 1905'te "Hayat" gazetesinde gazeteci-yazar gibi çalışmıştır.

Hasan bey Zerdabi Melikov 28 Kasım 1907'de felç hastalığından vefat etmiş, eski Bibiheybet mescidinin yakınında defnolunmuştur.

H.Zerdabi Azerbaycan halkının tarihine Moskova Üniversitesini doktora diploması ile bitiren ilk Müslüman mezun, Azerbaycan'ın ilk üniversite tahsilli alim ve muallimi, İslam

dünyasının ilk tabiat alimi, Bakı kolejinin ilk Müslüman muallimi (1869), sadece Azerbaycan'da değil, bütün Müslüman şarkında İslam Hayriyecilik hareketinin banisi ("Cemiyeti Hayriye",1872), 1873'de öğrencileri ile birlikte Bakü'de Türkçe ilk tiyatro oyununu gösteren medeniyet hadimi, Azerbaycan matbaasının banisi, Azerbaycan'da ilk kızlar kolejinin açılmasının teşebbüsçüsü, Azerbaycan muallimlerinin birinci kurultayının düzenleyicisi ve başkanı (1906) olan Hasan bey Zerdabinin şarkta gösterdiği hizmetleri eşsizdir.

Hasan bey Zerdabi "Yeni Yıldızlar", "Mars'ta İnsan Yaşıyor mu?", "Ayın Fazlarının Yeryüzündeki Ulvi Hayata Etkisi", "Toprak,Su ve Hava" ve diğer eserlerinde mühim kainat hadiselerinin ilmi izahını vermiştir.

H.Zerdabi'nin neşrettiği "Ekinçi" asıl halk gazetesi idi. Azerbaycan milli matbaasının kazandığı "Ekinçi" gazetesi ana dilinin saflığını korumak, geniş okuyucu kitlesi ile anlaşılır dilde konuşmak sahasında gösterdiği çabalar sonraki 135 yılda da güncel ve gerekli olmuştur. "Ekinçi" gazetesi Türk dili probleminde ciddi ehemmiyet verip ve gelişmesi için Arap-Fars kelimelerini kullanmamaya gayret gösteriyordu.

Alimerdan bey Topçubaşov'un "Azerbaycan'ın Mayak'ı" adlı hatıra yazısında Hasan bey Zerdabi ve "Ekinçi" gazetesinin dili ile alakadar şöyle yazıyor: "Hasan bey ona mahsus enerji ile ana dilinin korunması ve dilin terminolojisi imkan verdiği için "Ekinçi"de Fars ve Arap kelimelerinden kaçınmaya ve müstesna şekilde Türkçe yazmaya özenle çalışıyordu. Kelimeleri sade ve kolay anlaşılabilir halk sözlerinden seçiyordu." (Aydınoğlu vd, 2008:60)

Alimerdan bey daha sonra kaydediyor ki, Hasan beye karşı olanların fikrine Zerdabi göre Arap ve Fars dillerini bilmediğinden Yörük- köylü jargonuna el atıyor.

Hanife hanım Melikova gösterirdi ki, Hasan bey ömrünün sonuna kadar Türkçenin saflığı taraftarı olmuştur. Onun "Ekinçi"sinin dili bütün Kafkas Müslümanları arasında net anlaşılırdı. Hasan bey Kırımlılardan, Volga boyu Tatarlarından ve Sibiryalılarından Arapça makaleler alırdı. Hasan bey Arapçayı iyi bilen bir Kazanlı molla bulmuştu. Hasan bey bu makaleleri o mollaya Türkçeye tercüme ettirip yazarlarına geri gönderiyor, onlardan ana dillerinde yazmalarını rica ederdi. Bu muhabirler sonra kendi dillerinde yazmaya başladılar. Hasan bey onlara kendi ana dilinde yazmayı öğretmesiyle gurur duyuyordu (Melikova, 1939:112).

"Ekinçi"nin faaliyet gösterdiği devirde maarifçilik medeniyetinin mühim terkip hisselerinden biri de kitap yayımlama medeniyeti ve lazımlı kitapların diğer dillerden Türkçeye tercümesi idi.

H. Zerdabi buna istinaden yazıyordu: "Bir kaç yıldır Osmanlı Devleti okullar açıp her bir ilmi kendi dillerinde halka öğretiyor. Ama onların kitaplarını bizim insanlarımızın okuması zordur, ona binaen iyi olurdu ki, bizim milleti düşünen kardeşler bir zahmet edip, ol kitaplardan getirip, öz dilimizde çap eyleyip, halka bedava, ya bir az ucuza paylasın ki, bizim mekteplerde sair kitapların yerine ol kitaplar okunsun... İlmi kitaplarımız olsa, onları okurlar ve nece ki, su damcı-damcı düşmek ile taş deler,"(Göyüşov, 1964:464).

"Ekinçi"nin "Dahiliye" sinde çap olunmuş bir yazının kısa özeti böyledir: "Altı ay yoktur ki, bizim "Ekinçi" çap olunur ve İngilizin başkenti Londra şehrinde onun yayımı hakkında malumat verilir. Oradan bir kitabın bir faslının Türk dilinde olan tercümesini bize gönderdiler ki, onun yanlısını düzeltelim. Londra şehrinde yüzlerce gazete çap olunur. Onunla böyle kişiler dünyanın ucunda bizim gazete gibi bir küçük gazete çap olunduğunu işitip, istiyorlar ondan da haberdar olsunlar, amma bizim adamın çoksu neninki bu çağa dek bizim gazeteyi okumamışlar, belki, bazı şahıslar onun bina olmağının haberini da işitmemişler. Hatta öyle insanlar var ki, gazete arası verip, onu almak istemiyor." (Ekinçi, 1876:8).

"Ekinçi"de yer almış "İnsan ve hayvanın mukayesesi"ne dair yazılar derin ilmi - içtimai siyasi mazmuna maliktir. Hasan bey yazıyor: "Kadim zamanın filozofları diyorlarmış ki, insan da hayvandır. Ama akli artık olmak sebebiyle bütün hayvanların padişahıdır. İnsan hayvanların padişahı olması hususunda diyorlarmış ki, insanın bedeni çıplak olduğundan hayvanın bedeninden zayıftır. Ama insan akli ile parça dokuyup, üryan bedenine kıyafet dikmekle ve tamiratı -bina edip kendini muhafıza etmiştir. İnsanın uzun dişi, tırnağı, boynuzu yoktur. Ama akli ile insan ok, bıçak vb. alet yapıp hayvanatın dişi ve tırnağından özünü muhafaza etmiş. İnsanın bedeni düz durmak sebebiyle hızlı hızlı yürümek mümkün değil. Ama insan at, eşek ve diğer hayvanları tutup, öğretip, hulasa, insan akli fazla olmak sebebiyle her bir hayvanata galip gelip. İnsan hayvanların padişahıdır. Dikkat ile mülhaza edersek, aşikar olur ki, insan neyinki hayvanata, tamamen dünyaya maliktir. Yani İnsan akıl ve ilmi ile tamam dünyayı tasarruf edebilir" (Ekinçi, 1877:15)

Hasan bey Zerdabi zamanla devrinin şairlerini tenkit ederek manasız şairlerden el çekip, halk hayatını yansıtan şiirler yazmayı talep ederdi. O, milletin uyanması işinde şarkı ve nağmelerin rolünden bahsederek "Ekinçi"de yazıyordu: "...şarkı vacibi şeydir, ona binaen onun manasını iyileştirmek çabasına düşmek lazımdır. Her tayfanın vatanseverlik ve milletin geçmişte olan yaman ve iyi günlerini şerh eden şarkıları olur; bu şarkılar ağızdan- ağza düşmüş, milletin birliğini sağlamıştır". (Ekinçi, 1877:17)

Hasan bey Zerdabi gençlere ve terakki yolu ile giden insanlara müracaat ederek çetinliklerden korkmayarak Vatanın, milletin dikkatlerini üstün tutmaya çağırırdı: "Ey ilim tahsil eden gençlerimiz! Doğrudur, bizim Vatan kardeşlerimiz ile ünsiyet tutmak çetindir. Sizin anlattığınızı onlar anlamayıp size kafir diyip incitecekler! Ama insaf değil, beş gün ömrün lezzetinden ötürü milleti, kardeşlerinizi atıp, onları kör ve sergerden koyasınız... Bırak şuaralar sizi hiciv etsin, mollalar lanet okusun, avamlar taşa bassın, siz millet için zahmet çekersiniz, gelecekte milletin gözü açıldığında sizi şehit hesap edip, size rahmet okuyacaklar" (Ekinçi, 1876:11).

Azerbaycan'da maarif carcısı, halka istikametlermiş "hitabet kürsüsü" gibi ad kazanmış "Ekinçi" gazetesinde Türk dilli Müslüman aleminde büyük yankı doğurmuştu. Burada yalnız büyük maarifçi, mütefekkir, Türkçü İsmail bey Gaspıralıya ve onun neşrettirdiği "Tercüman"

gazetesine "Ekinçi"nin, şahsen Hasan bey Zerabinin göstermiş olduğu olumlu tesirini Hanife hanım Melikova "Hatıralarında" gösterirdi ki, İsmail bey Gaspıralı Kırımdan, Bahçesaraydan Hasan beye mektup yazarak "Tercüman" adlı gazete bırakmak istediğini bildirir, ev Hasan beyden bu işte ona hayır-dua vermesini, aynı zamanda gazetenin idare edilmesine rehberliği öz üzerine götürmesini rica ediyordu. İsmail beyin mektubu Hasan beyde bayram havası yaratmıştı ve Hasan bey tekraren Zerdab şehrinde yaşadığı zamanlarda "Tercüman" gazetesine abone olmakla yetinmemiş, gazeteyi hem özü okur, hem de başkalarına okutuyordu. (Melikova, 1939:115)

Elimerdan bey Topçubaşov'un "Azerbaycan'ın Mayak'ı" adlı hatıratında "Tercüman" gazetesi ile ilgili yazıyordu: "İsmail bey Gaspıralı her zaman kaydediyor ki, Rusya'da Türk matbuatının tarihi "Ekinçi"den başlar ve Hasan bey Melikzade Zerdabi de bu matbuatının patriarkasıdır. Aynı zamanda İsmail bey Hasan beyi kendinin muallimi adlandırır". (Исхакоб,2012:102)

Hasan bey Zerdabi'nin, İsmail bey Gaspıralı ve Yusuf Akçura ile alakasının her üç mütefekkirin dünya görüşünün düzgün değerlendirilmesi için ehemmiyetli görünebilecek bazı makamları üzerinde de durulması gerekiyor.

Yusuf Akçura İsmail beyin "Dilde, fikirde, işte birlik" şuarının Hasan bey Zerdabiden kaynaklandığını hususi olarak belirtiyor: "Rusya'da 1905 yılında inkılabın gerçekleştiği, düşünce ve matbuat hayli hürriyete kavuştuğu zaman İsmail bey Gaspıralı bütün Türk milletinin büyük milletler arasında görülen hayat kavgasında Zerdabinin sözleri ile "Mağlup ve meğhur (yenilmiş) ve nabud (yok olma) olmaması için taptığı çarelerin esaslarını bir prensip halinde "Tercüman"ın başına ilave etti: "Dilde, fikirde, işte birlik". "Ekinçi"ye dair malumatı İsmail bey Gaspıralı'nın şahsi kütüphanesinde mevcut olan "Ekinçi" koleksiyonundan aldım".

Azerbaycan'da maarifçiliğin, maarifçilik medeniyetinin, maarifçilik felsefesinin teşekkül ve inkişafında "Ekinçi"nin, onun redaktörünün, o devrin demokratik ziyalılarının tarihe yazılmış hizmetleri eşsizdir. Hasan bey "Dil Devası" adlı makalesinde yazarları sade halk dilinde yazmaya davet ederdi.

Sadece 1907 yılında "Debistan" dergisinde yediye kadar makale yayınlamıştır. O, bu makaleleri ile gençlere vatan karşısında namusluluk, sevgi, dostluk vs. sıfatlar aşılama çalışmıştır.

Hasan bey Zerdabi her zaman ezilen ve istismar olunan kitlelerin tarafında olmuştur. "Ekinçi" gazetesinde köylülerin ağır hayat koşulları, onların yarı aç yarı tok geçinmelerini kabarık şekilde okuyuculara belirtilmiştir. Zerdabi "Köy Ağalarından Kurtulmalıyız" adlı makalesinde muhtekirlerin işledikleri cinayetleri, onların avare hayatlarını keskin tenkit ateşine tutmuştur.

Sonuç olarak kaydedebiliriz ki, "Ekinçi" bir kıvılcım idi, sonradan ondan alev doğdu. Bu alev ise tüm Türk Dünyasını sardı.

## KAYNAKÇA

Axundov, M.A.(1958). *Hasan bey Zerdabinin tabiata ait eserleri hakkında*, Azərneşr, Bakü

Melikova, H. (1939). *Hasan Bey Zerdabi'nin Medeni Hali*, Bakü

Zerdabi, H. (1960). *Seçilmiş Eserleri*, içinde Z.G., Azərneşr, Bakü

Zerdabi,H. (2008). *Ekinçi*(çev:F.Ağazadə,H.Həsənov,E.Qasımova,T.Aydınoğlu). Garisma,Bakü

Исхаков, С. М. (2012). *А. М. Топчибаши. Документы из личных архивов. 1903-1934.* МЫСЛЬ, Москва

# Қазақстандық БАҚ-Тағы Қоғамдық-Саяси Метафоралар

**Prof. Nazgul Shyngyssova<sup>1</sup>**  
**Doç.Dr. Safura Boribayeva<sup>2</sup>**  
**Hakan Dikmen<sup>3</sup>**

## Аңдатпа

Мақалада заманауи қазақстандық БАҚ-тағы қоғамдық-саяси метафораның қызмет ету ерекшеліктері талданады. Бұл жұмыстың мақсаты – қазіргі БАҚ-тағы қоғамдық-саяси метафораны қарастыру және зерттеу, оның аударма ерекшеліктерін анықтау. Нәтижесінде қазіргі БАҚ-та қоғамдық-саяси метафораның жиі қолданылатыны және басым түрде танымдық қызмет атқаратыны анықталды. Қазіргі қоғамдық-саяси метафора теориясының теориялық негіздері мен жетекші бағыттары қарастырылып, қазіргі қазақстандық қоғамдық-саяси коммуникация үшін басым түрлері сипатталады.

**Түйін сөздер:** метафора, қоғамдық-саяси, БАҚ, тіл, аударма

## Socio-Political Metaphors in Kazakhstan Media

### Abstract

The article analyzes the features of the functioning of the socio-political metaphor in modern Kazakhstani media. The purpose of this work is to consider and study the socio-political metaphor in modern media, to identify the features of its translation. As a result, it was revealed that the socio-political metaphor in modern media is used most often and performs a predominantly cognitive function. The theoretical foundations and leading directions of the modern theory of socio-political metaphor are considered, the types that are dominant for modern Kazakh socio-political communication are characterized.

**Key words:** metaphor, socio-political, media, language, translation

## Kazakistan Medyasında Sosyo-Politik Metaforlar

### Özet

Makale, modern Kazakistan medyasında sosyo-politik metaforun işleyişinin özelliklerini analiz ediyor. Bu çalışmanın amacı, modern medyadaki sosyo-politik metaforu ele almak ve incelemek, çevirisinin özelliklerini belirlemektir. Sonuç olarak, modern medyada sosyo-politik

---

<sup>1</sup>El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Gazetecilik Fakültesi, nazgul.shyngyssova@gmail.com

<sup>2</sup>El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Gazetecilik Fakültesi, sofikazgu@mail.ru

<sup>3</sup>Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, hakandikmen@atauni.edu.tr

metaforun en sık kullanıldığı ve ağırlıklı olarak bilişsel bir işlev gerçekleştirdiği ortaya çıkmıştır. Modern sosyo-politik metafor teorisinin teorik temelleri ve önde gelen yönleri ele alınmakta, modern Kazak sosyo-politik iletişimi için baskın olan türler karakterize edilmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** metafor, sosyo-politik, medya, dil, çeviri

## 1. Kіріспе

Метафора – экспрессивтік қызмет атқаратын тілдік амал. Метафора (грек *metaphora* – ауыстыру) – троптың (құбылудың) бір түрі. Құбылыстар мен заттардың ұқсастық белгілері негізінде астарлы мағынада қолданылуы. Адамның қоғамдық қызметі үлкен дәрежеде оның сөйлеу тіліне де ықпал тигізеді. Солардың ішіндегі ең көркем тіл құралы метафора болып табылады. Метафора – сөздердің астарлы мағынада қолданылуы – көне заманнан белгілі және тіл білімі үшін өте кең таралған құбылыс. Көптеген ғалымдар, соның ішінде Будаев Е.В., Комиссаров В.Н., Москвин В.П. және саяси метафораны Дж.Лакоф, М.Джонсон, Чудинов А.П. Арутюнова Н.Д. және басқалар зерттеді.

Семантикалық классификация бойынша метафораларды салыстыру тақырыбына қарай: қаржылық метафоралар, медициналық метафоралар, әскери метафоралар және т.б. деп топтастыруға болады. Бұл жұмыстың тақырыбы публицистикалық мәтіндер болғандықтан, қазіргі қазақстандық БАҚ-тағы қоғамдық-саяси метафоралар қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі: қоғамдық-саяси метафораны қолданудың тиімділігі де артады: ол елдегі және әлемдегі болып жатқан оқиғаларға тілдегі қазіргі тенденцияларға сәйкес әрекет етеді. Метафораның арқасында публицистикалық мәтін мәнерлі бола түседі, тілге жаңа сөз тіркестерін енгізіп, оқырманға болып жатқан жайттың анық көрінісін береді. Тіл білімі үшін мәселе – қоғамдық-саяси деңгейге сәйкес стильде қолданылып және оқырманға әсерін тигізетін қоғамдық-саяси метафораның классификациясы мен адекватты аудармасы. Жұмыстың мақсаты – қазіргі бұқаралық ақпарат құралдарындағы қоғамдық-саяси метафораны қарастыру және талдау, оның аударма ерекшеліктерін анықтау.

## 2. Концептуалды/теориялық негізі

Метафора зерттеуінің негізінде көркем әдеби тіл жатыр. Н.Д. Арутюнова: «Метафора, органикалық тұрғыдан, әлемді поэтикалық көзқарастан көру болып табылады» – деп атайды (Арутюнова Н.Д., 2015). Метафораны антика заманынан бастап зерттеген, бұл кезде метафораны ғалымдар мен ойшылдар ғылыми зерттеудің объектісі ретінде қарастырды. Метафора табиғаты туралы алғашқы антикалық түсініктеме берген Аристотель болған. «Метафора табиғатында жұмбақтылық бар» (Аристотель). Аристотель метафораны басқа сөздің орын ауыстыра алатын әдіс деп қарастырған, оны теңеу мен жұмбаққа ұқсатты. Сонымен қатар ол метафора табиғатында эстетикалық, психологиялық және танымдық функциялары бар деп көрсетті. Рим заманындағы

метафора теориясы – Аристотель идеясының әрі қарай дамуын тапқан. Осы замандағы метафора, теңеу теориясынан тыс шықпады және шешендік шеберліктің дамуымен байланысты оның тілдегі және мәтіндегі қолданысы артып келеді. Метафораның аталымдық сипатын ашу – қазіргі қазақ тіл білімінде енді зерделене бастаған мәселелердің бірі. Метафораны әлем лингвистикасында зерттелуі жоғарыда аталып өткендей ерте кезден басталған. Ежелгі Грек философы Аристотель, ежелгі Рим шешені, философ Марк Туллий Цицерон. Публицистикалық стиль – функционалдық стильдердің бірі, қоғамдағы қатынастарды қамтитын: мәдени, спорттық, саяси және т.б. Бұл стиль газет, журнал, теледидар, радио сияқты бұқаралық ақпарат құралдарына тән. Публицистика оқырманның интеллектуалдық және эстетикалық қажеттіліктеріне назар аудара отырып, басқа стильдердің функцияларын біріктіруге ұмтылады. Публицистикалық стиль бір орында тұрмайды, үнемі жаңарып отырады. Ол жаңа сөздіктермен, сөзжасамдық ережелермен, кейде тіпті жаңа басылымдармен, жаңа идеялармен толықтырылып отырады. Заманауи қазақ тілінің дамуы қазіргі заманғы технологиялардың дамуына тікелей байланысты, соның ішінде Интернет арқылы да. Бұл сонымен қатар жаңа формалардың, БАҚ жанрларының, жарнама техникасының пайда болу динамикасымен байланысты. Бұқаралық ақпарат құралдарында барған сайын дамып келе жатқан құбылыс – қоғамдық-саяси метафора. Орыс тіліндегі баспасөз материалдарынан да мұндай үдерісті байқаймыз. Мысалы: *Әскери термин – армия налоговых консультантов. Гонцики в президентской гонке; Музыка термині – Символическое экономико-политическое соло. Первая политическая и финансовая скрипка; Спорттық термин – финиш избирательной гонки.* Мысалы, *медицина термині – чеченский синдром - «шешен синдромы» метафорасының этимологиясы 1994-1996 жж. Шешенстандағы соғыспен байланысты. 1994-1996 жж. Шешенстандағы соғыстан оралған Ресейдің жас жігіттері күйзеліске ұшырап, көпшілігі үйлеріне ауру болып келді. Ресейлік психиатрлар мен құқық қорғау органдары бұл жағдайды Вьетнамдағы американдық және Ауганстандағы Кеңес Одағының сарбаздары бастан кешірген жарақаттан кейінгі күйзелісті салыстырып, «шешен синдромы» деп атайды. Симптомдары бірдей: созылмалы шаршау, қорқынышты түс көру, зейіннің бұзылуы, алаңдаушылық, агрессия және қыңырлық. Шешенстандағы 1,5 миллионға жуық ресейлік соғыс ардагерлері шешен синдромын баста кешуде.*

«Метафора көпфункционалы бірлік бола отырып, инструментальді, когнитивтік және модельдеу функцияларымен бірге адресаттың мінез-құлқына әсер ете отырып, белгілі бір шешім қабылдау, бейімдеу қабілетіне ие болып келеді. Метафора адамды қоршаған әлемді модельдеуге көмектеседі, оған шындықты категориялаудың белгілі бір әдісін ұсынады, адам әрекетінің мотивациясына және бағытына әсер ететін сәйкес эмоционалды әсерді тудырады» (Чудинов А.П., 2013). Саяси дискурстағы метафоризация процестерін зерттеу когнитивтік лингвистиканың перспективалы бағыттарының бірі болып табылады (Н.Д. Арутюнова, А.Н. Баранов, М. Джонсон, Ю.Н. Караулов, Дж. Лакофф, А.П. Чудинов, т.б.). Қазіргі кезеңдегі қоғамдық-саяси дискурстың ерекшелігі оның бұқаралық ақпарат құралдары арқылы делдалдық етуі болып табылады. Қазіргі экономикалық, саяси, мәдени өмірдегі өзгерістер бұқаралық ақпарат құралдарының, әсіресе, баспасөздің тілінде көрініс табууда. Бұқаралық ақпарат



құралдарының материалдары белгілі бір мәдениет иелерінің шындықты қабылдау ерекшелігін көрсетеді, жаңа реалиялар пайда болып, бекітіледі, олар қоғамдық көзқарастардың, пікірлердің қалыптасуына, айналадағы шындықты қабылдауға шешуші әсер етіп, нәтижесінде дүниенің мәдени бейнесін қалыптастырады. Сондай-ақ метафора қоғамдық-саяси өмірде де қызмет атқарады. Бұл әсіресе публицистика жанрында байқалады, себебі қоғамдағы барлық, әсіресе саяси өзгерістер БАҚ құралдарында көрініс табады. Метафора газет мәтіндерінде, біріншіден, оқырманның яғни әлеуметтің ой-сезіміне ерекше әсер етіп, назарын аудару үшін қолданылады. Бұл оны газет мақалаларының айдарында қолданылуынан көрінеді. Мысалы: «*Нарық-саясат*», «*Ислам мұнарасы*», «*Тарихтың ащы сабақтары*» және т.б. Екіншіден, метафоралар ұзақ-сонар, қасаң сипаттаулардың орнына ерекше экспрессия беріп, мақалалардың мазмұнын қызықты етуге қызмет етеді. Метафоралардың публицистикалық жанрдағы қызметінің белсенділігі қоғамдық-саяси өмірдегі өзгерістермен: қоғамдық формацияның өзгеруі, саяси ахуалдар, сайлау кезеңдері тағы басқалармен тікелей байланысты.

### **Қоғамдық-саяси метафоралардың түрлері**

Метафоралар жүйесі айтарлықтай тұрақты және уақыт өте келе өзгерген жоқ және ұзақ уақыт бойы саяси дискурста көбеюде. А.П. Чудинов қоғамдық сананы манипуляциялау құралы ретінде қоғамдық-саяси метафоралардың күшті екенін атап өтеді. Ол соңғы жылдары қоғамның саяси дискурста деген қызығушылығының артқанын және соған байланысты саяси метафоралардың да өсуін атап өтеді. Саяси метафораның статикалық табиғаты 20 ғасырдағы саяси метафоралар теориясындағы алғашқы эксперименттерге негіз болды. Осы көзқарас бойынша Ежелгі Грецияда, ортағасырлық Еуропада және қазіргі әлемнің кезкелген елінде саяси метафоралар өзгеріссіз қалады, адам санасының тұрақты детерминанттарын немесе ұжымдық бейсаналықархетиптерін көрсетеді. Біздің зерттеуімізде А.П.Чудинов классификациясын қолданамыз (Чудинов А.П., 2013). Ол оларды мағыналық қасиеттеріне қарай бөліп, атап көрсетеді:

#### **I. Антропоморфтық**

метафора (жансыз заттар мен құбылыстар адамға тән қасиеттер);

Метафораның осы түрін зерттеу барысында «Анатомия және физиология», «Ауру», «Отбасы» сияқты салаларға қатысты осындай ұғымдар талданады. Жеке адам саяси шындықты өзіне ұқсас етіп өзгертеді.

1. *Чеченский синдром* - «*шешен синдромы*»

2. «*Шым-шытырық ШЫҰ*» («*Айқын апта*» газеті).

**Физиологиялық метафора** газет тақырыптарындағы ең дәстүрлі және егжей-тегжейлі құрылымдылардың бірі болып табылады. XX ғасырдың соңғы онжылдығы мен XXI ғасырдың басында физиологиялық метафора бұрынғы кездегідей белсенді түрде қолданыла бастады. Қарастырылып отырған метафоралық модельге сүйене отырып, адам іс-әрекет субъектілеріне өзіне ең жақын және ең түсінікті қасиеттер мен белгілерді

береді, соның нәтижесінде шындық адам денесі түрінде, оның физиологиясы мен анатомиясымен пайда болады.Тірі организм сияқты әрекет субъектілері сезімдерді бастан кешіруге және білдіруге қабілетті эмоционалды-еріктік сферасы бар тіршілік иелері ретінде әрекет етеді.Тірі организм сияқты әрекет субъектілерінің де танымдық қабілеттері болады.Олар ойлауға, талдауға, қорытынды жасауға және т.б. іс-қимылдар жасай алады. Сонымен, материалды талдау физиологиялық метафораның егжей-тегжейлі құрылымдалғанын және жоғары прагматикалық потенциалға ие екенін көрсетеді. Модель «Дене», «Дене бөліктері», «Сыртқы келбет», «Адам мінезі» құрылымдарынан тұрады.Бұл жағдайда адам саяси шындықты тек өзінің бейнесінде бейнелейді. Сондай-ақ, қазақстандық дискурста әлемнің саяси бейнесін адам бейнесінде бейнелейтін метафораның болуы байқалады.

Мысалы:*1.Россия – это мать, вскормившая своим культурным молоком мой дух, все мое творчество*(«Мегаполис»).(Лизунова А.А., 2011).

*Ресей – бұл менің рухымды тәрбиелеген ана, менің барлық шығармашылығым оның сүтімен* («Мегаполис»).(Лизунова А.А., 2011).

*2.Россия сегодня предъявляет серьезную обеспокоенность тем, что ухудшается качество вод Иртыша*(«Экспресс К»).

*Ресей бүгінде Ертіс суларының сапасы нашарлап бара жатқандығына елеулі алаңдаулы.*

*3.Россия протянула руку помощи.Ресей көмекке қол ұшын берді* («Экспресс К»).

*4.Россия пыталась скрутить Бакиеву руки. Ресей Бакиевке қолбайлауболуғатырысты*(«Мегаполис»). (Лизунова А.А., 2011).

*5.«Ресейге сенуге болмайды – Зеленский» «Нельзя доверять России – Зеленский»* (<https://24.kz/kz/zha-aly-tar/lemde/item/536020-v-zelenskij-resejge-senuge-bolmajdy>10:51, 30.03.2022).

**II. Табиғат-морфтық метафора** (заттар мен құбылыстар өсімдіктер, жануарлар дүниесі, су әлемі және жансыз табиғаттағы заттар мен құбылыстармен, климаттық құбылыстармен салыстырылады).Бұл жағдайда метафораның қайнар көздері болып «Жануарлар әлемі», «Өсімдіктер әлемі», «Жансыз табиғат» тұжырымдамалық салалары болып табылады, яғни саяси шындықтар қоршаған табиғат әлемінің тұжырымдамаларында іске асырылады. Тірі әлемнің, жансыз табиғат құбылыстарының қасиеттері мен қасиеттері атауларының метафоралық түрде берілуі Қазақстанның журналистік дискурсы үшін өте өзекті.

Мысалы: *1.Зайсан зар жылап, Марқакөл мұңайып тұр* («Айқын апта» газеті).

*2.Россия нуждается в минеральных удобрениях*(«Мегаполис»).

*Ресейге минералды тыңайтқыштар қажет*(«Мегаполис»).

*3.Россия подобных подарков Казахстану тогда не делала*(Казахстанская правда).*Ресей сол кезде Қазақстанға ондай сыйлықтар жасаған емес...*

*4.Россия войдет в цивилизованную семью европейских народов* («Мегаполис») (Лизунова А.А., 2011).

*Ресей Еуропа халықтарының өркениетті отбасына кіреді.*

**III. Социоморфтық метафора** (заттар мен құбылыстар қоғамның әлеуметтік саласының ұғымдарымен салыстырылады: театр, спорт және т.б.)

«Қылмыс», «Соғыс», «Театр (әсерлі өнер)», «Ойын және Спорт», «Экономика» және т.б.

Мысалы: *Предвыборный марафон – Сайлау алдындағы науқан. Паралич власти – билік дағдарысы.*

*Гонимы в президентской гонке – Президенттік сайлауға үміткерлер.*

«Рогов Парламентті іреп салды»; «Әлемдік қаржы дағдарысына исламдық банктер былқ етпеді»; «Желге ұшқан миллиардтар»; «Қазанда қай «қошқардың басы қалар екен?» («Айқын апта» газеті).

**IV. Артефакт метафорасы** (саяси сала артефакт объектілерімен салыстыру негізінде құрылады).

Артефакт метафорасында мұндай салалар: «Үй (ғимарат)», «Механизм», «Көлік құралдары» және т.б. Бұл салада саяси реалиялар адам еңбегімен жасалатын нысандармен анықталады.

«Паң Париж, сылқым Париж, сұлу Париж. Париж туралы теңеулер өте көп. Тіпті «Парижді бір көрсең өле бер» деген де сөз бар. Осы арман қала Париждің төрінде қазақ айтысын өткізбек ниетпен бір топ ел ағалары, сегіз ақын, көптеген әнші-күйші Алматы әуежайынан аттандық». «Еуропа қазақтың қара шаңырағын мойындай бастады» («Айқын апта» газеті).

### **Метафоралардың қоғамдық-саяси мәтіндерде берілуі**

Метафораны аудару бірқатар лингвистикалық, философиялық, мәдени, әдеби және басқа мәселелерді шешумен байланысты. Метафораны аударудың қиындығы көбіне сәйкес тілдерде кездесетін метафоралық жүйелер арасындағы айырмашылықтарға байланысты.

Мысалы, орыс тіліне тән метафоралық бейнелер көбінесе қазақ тілінде болмайды, керісінше. Сондықтан метафораларды орыс тілі мәтінінен қазақ тіліне тіліне немесе керісінше аудару әрқашан мүмкін емес. П.Ньюмарк метафораларды аударудың келесі стандартты процедураларын анықтайды:

1. Ұқсас метафоралық бейнені сақтау, яғни сөзбе-сөз аударма;
2. Метафораны салыстыру арқылы аудару;
3. Аударма тілінің баламалы метафорасымен ауыстыру;
4. Салыстыруға нақты негіз болатын түсініктеме қосып, ұқсас метафоралық бейнені сақтау;
5. Перефразалау (Шенаткова П.А, 2017 ).

Аударма жұмысында метафоралардың жуық мәнділерін тауып қолдану бірінші кезекте тұрады. Ол аудармашыдан екі тілді ғана емес, екі халықтың салт-дәстүрін, ділін жете білуді қажет етеді. Өйткені метафоралар немесе образды сөздер сол халықтың ұғымы

мен, тұрмыс-тіршілігінің нәтижесінде туып, әлеуметке ортақ ұғым ретінде қалыптасады.

*Мысалы: 1.«60 мыңға жуық украиналық Түркияға табан тіреді» - «Около 60 тысяч украинцев нашли убежище на территории Турции». «Табан тіреді» қазақ тілінде фразеологизм сөз мағынасы - а) бір жерге келіп жайғасты, орнықты; ә) бір тоқтамға келді; шешімге келді. Берекесі қашқан украиналықтар жан-жаққа босып кетті. 3 жарым миллионнан астам адам өзге елге бас сауғалап, 10 миллионы басқа жерге қоныс аударған, деп хабарлайды «Хабар 24» (<https://24.kz/kz/zha-aly-tar/lemde/item/535591-60-my-a-zhuy-ukrainaly-t-rkiya-a-taban-tiredi07:46>, 28.03.2022).*

*2.«Жаһанды қымбатшылық қос бүйірден қысты» - «Мировая инфляция ударила по обеим сторонам». АҚШ-та, Францияда, Аргентинада, Ресейде инфляция деңгейі біршама өсті.Әлемдегі күрделі ахуалдың салдарынан инфляция деңгейі көтеріліп кетті деп хабарлайды «Хабар 24». Украинадағы қарулы қақтығыс, Ресейге салынып жатқан санкциялар жағдайды одан әрі ушықтырып отыр. Грег Макбрайд, қаржы сарапшысының айтуы бойынша, дәл қазір бізде азық-түлік және жанармай дағдарысы қатты ушығып тұр (<https://24.kz/kz/zha-aly-tar/lemde/item/539383-zha-andy-ymbatshyly-os-b-jirden-ysty19:32>, 17.04.2022).*

*3.«НАТО «Ашық есік» саясатын ұстанады» -НАТО придерживается политики «Открытых дверей».«НАТО-ның ұлғаюы ешкімге қауіп төндірмейді, керісінше Еуропадағы тұрақтылықты сақтауға көмектеседі». АҚШ Мемлекеттік департаментінің ресми өкілі Нед Прайс альянсқа Финляндия мен Швецияның кіру мүмкіндігіне байланысты осылай мәлімдеді деп хабарлайды «Хабар 24». Оның айтуынша, НАТО мәселеге қатысты «Ашық есік» саясатын ұстанады (<https://24.kz/kz/zha-aly-tar/lemde/item/538986-nato-ashy-esik-sayasatyn-stanady10:43>, 15.04.2022).*

Қазақ және орыс тілдеріндегі метафоралардың сәйкес келмейтін тұстары да бар. Газет айдарлары мен мақала тақырыптарын аудару үшін оның қоғамда атқаратын қызметін зерттеп білудің маңызы зор. Әсіресе тоқсаныншы жылдардан басталған қоғамдағы өзгерістер ақпарат құралдарынан көрініс тауып, оның динамикалы түрде өзгеруіне әкеп соқты. Мақала айдарларының, тақырыптардың мағыналық тереңдігі мен жарнамалылығы және өзектілігі арта түсті. Мақала тақырыптары атаулық, ақпараттық, жарнамалық қызмет атқарады. Газет-журнал айдарлары мен мақала тақырыптары оқырманның сана-сезіміне әсер ететіндей экспрессиялы әрі екіұшты болып келеді. Сонысымен оқырманды өзіне тартып, мәселенің қалай нақты өрбігенін білу үшін мақаланы оқуға деген қызығын арттырады. Баспасөз қызметінің тағы бір қызметі жарнамалау осылай жүзеге асады.Газет айдарлары (рубрика), мақала тақырыптарына қарағанда қысқа әрі жалпылама болады. Ал мақала тақырыптары нақты, ауқымды болып мәселенің не туралы екендігінен хабар береді. «Қазіргі тіл білімінде метафораны зерттеудің шекарасы кеңіді, соған орай тілдегі осы құбылыс туралы түсінік өзгеріп,

күрделене түсуде. Соңғы кездерде метафораны әлемді танудың, қоршаған ортаны түсінудің құралы ретінде қарастырып, осы тұрғыдан зерттеу қолға алына бастады. Ойды бейнелі, көркем жеткізу қазақтар үшін аса маңызды болған. Метафора - бір-бірінен алшақ жатқан ғылым салаларының терминологиялық жүйелерін жақындастырады» (Момынова Б., 69-б, 2005).

### **3. Зерттеу әдістері**

Зерттеудің теориялық және әдістемелік негізін шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері құрайды: А.А.Потебня, В.Г.Гак, В.Н.Телия, Н.Д.Арутюнова және т.б; Қазақ тіл білімінде А.Байтұрсынұлы, М.Балақаев, Б.Хасанов, Ә.Болғанбайұлы, Б.Қалиев, Б.Қасым, Б.Момынова және т.б. зерттеу еңбектерінен орын алады. Сөз өнерінде метафораның символикалық, эмоционалдық ерекше мәні бар. Абай өлеңдеріндегі «жастықтың оты», «жүректің көзі», «дүние есігі» деген метафоралармен қатар дәстүрлі қолданыстағы метафоралар кездеседі: жан азығы, табиғат-ана, өмір-өзен, өмір сыбағасы, асау толқын, т.б.

### **4. Қорытынды**

- А.П.Чудиновтың классификациясы бойынша қазақстандық БАҚ-тағы қоғамдық-саяси метафоралардың түрлері анықталды;
- публицистикалық стильдегі метафораның рөлін қарастырылды;
- қоғамдық- саяси метафора түсінігі қарастырылды;
- заманауи қазақстандық БАҚ-тағы қоғамдық-саяси метафораларды аудару жолдары талданды.

### **5. Қорытынды және ұсыныстар**

Қоғамдық-саяси мәтіндердегі метафора шындық объектілерін танудың негізгі әдістерінің бірі, дүниетанымға әсер етудің тиімді құралы болып табылады. Метафора жасырын ниеттерді, яғни автордың ойын жүзеге асырады. Бұл қоғамдық-саяси коммуникацияның заңдылықтары мен ережелері бойынша ұйымдастырылған, шекарасы ашық, қоғамдық-саяси қызметтің коммуникативті кеңістігіне салынған коммуникативті-бағдарлы құрылым. Қазақстандық БАҚ-тағы қоғамдық-саяси метафораларды зерттеу барысында метафора ұғымының мәні ашылды. Қоғамдық-саяси мәтіндегі метафораның рөлі орасан зор: ол өзіне тартып, назар аудартады, жадыда ұзақ сақталатын мәнерлі бейнелермен қанықтырады, автордың жеке ұстанымын білдірудің тиімді құралы ретінде қызмет атқарады. Жұмыста саяси метафораларды қазақ тіліне аудару жолдары да қарастырылған. Жүргізілген зерттеулер көрсеткендей, көп жағдайда аудармашы аударма кезінде түпнұсқа тіркестің астарлылығын сақтай алмайды. Көбінесе аудармашы метафораны бейтарап лексикамен ауыстыруға мәжбүр болады, ал кейбір жағдайларда оны толығымен өткізіп жібереді. Сонымен қатар аудармада қиындық тудырмайтын метафоралар да бар. Қоғамдық-саяси метафоралар полемикамен, жалынды тонмен сипатталады, ал

стиль ерекшелігі осы жерде ғылыми сөйлеу элементтері мен түрлі эмоционалдылық пен бейнелеу құралдарының бірігуінде жатыр. Қоғамдық-саяси мәтіндерде синтаксис құралдары белсенді рөл атқарады, олар келесі белгілермен сипатталады: ұзақ күрделі сөйлемдердің болмауы; сөз тіркесінің, абзацтың, абзацтар тізбегінің жасалуының айқындылығымен ерекшеленеді.

## ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Арутюнова Н.Д. «Метафора и дискурс». ВУЗ: НГПУ, 2015
2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград, 2002. – С. 477-480.
3. Лизунова А.А. «Метафора как средство создания образа России в политическом дискурсе Казахстана». «Вестник КазНУ, Филология», 2011
4. Момынова Б. Қазақ тіліндегі қоғамдық-саяси лексика: әлеуметтік-бағалауыштық сөзжасам. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 140 б.
5. Чудинов А.П. Политическая лингвистика (общие проблемы, метафора): Учебное пособие. – Екатеринбург, 2003. – С.194.
6. Чудинов А. П. Очерки по современной политической метафорологии: монография. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2013. – 176.
7. Шепаткова П.А. «Перевод метафор в общественно-политических текстах». Санкт-Петербург, 2017.
8. <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/lemde/item/539383-zha-andy-ymbatshyly-os-b-jirden-ysty>19:32, 17.04.2022
9. <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/lemde/item/535591-60-my-a-zhuy-ukrainaly-t-rkiya-a-taban-tiredi>07:46, 28.03.2022
10. <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/lemde/item/536020-v-zelenskij-resejge-senuge-bolmajdy>10:51, 30.03.2022
11. <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/lemde/item/538986-nato-ashy-esik-sayasatyn-stanady>10:43, 15.04.2022

# GAZETECİLİKTE TÜRK-ÖZBEK İŞBİRLİĞİNİN BEKLENTİLERİ

Doç. Dr. Nazira TOSHPULATOVA<sup>1</sup>

## Öz

Küreselleşme olarak adlandırılan içinde bulunduğumuz son derece karmaşık ve tehlikeli dönemde, Türk halklarını binlerce yıldır birbirine bağlayan kardeşlik bağları büyük ve önem etmektedir. Çünkü geçmişi, tarihi, dili, dini, âdetleri ve değerleri her zaman bir olarak kabul edilen Türk halklarının kökenleri, kökleri ve özü aynıdır. Atalarımız yüzyıllardır Türklerin yeryüzüne dağılmış doksan iki tohumunu tek bir amaç, tek güç, tek yumrukta birleştirmenin hayalini kurmuşlardır. Bu hayalin gerçekleşmesi, bugün Türk halklarının temsilcileri olarak aydınlarımızın ve bilim adamlarımızın önemli görevlerinden biridir.

Bugün dünyada yaşayan Türkçe konuşan halkların toplam sayısının 250 milyonu aştığını belirtmek gerekir. Bu küçük bir sayı değil. Çoğunluğu Türkiye, Özbekistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Kazakistan gibi Türkçe konuşan cumhuriyetlerde yaşıyor. Bu eyaletlerin toplam alanı yaklaşık 5 milyon kilometrekaredir. Bu devletlerin topraklarının tarihsel olarak Turan, Türkistan olarak adlandırılması tesadüf değildir. Ayrıca dünyanın herhangi bir ülkesinde olduğu gibi Almanya, Rusya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan gibi büyük ülkelerde de Türk milletinin temsilcileri yaşamaktadır. Bugün bu ülkeler arasında kapsamlı bir şekilde işbirlikleri kurulmuş ve son yıllarda bu ilişkiler güçlenmektedir.

Küreselleşme bağlamında, Türkçe konuşan kardeş halkların birliğini güçlendirmenin önemi, son on yıllarda küreselleşmenin etkisi altında binlerce etnik grup ve ulusun kültür, dil ve geleneklerinin büyük uluslarla rekabet edememesinden dolayı ulusal kültürler, zengin diller sosyo-ekonomik, dilsel ve dilsel hayattan uzaklaşıyor. Peki, tarihimiz ve kültürümüz dünyada meydana gelen kültürel süreçlerin rekabetine dayanabilir mi? Elbette bunu bazı bir koşullar altında yapabiliriz.

Tarihimize, kültürümüze, mirasımıza ve milli-manevi mirasımıza sahip çıkmak için birlik olmamız hayati bir gerekliliktir. Bu bağlamda, kardeş halklar arasında kültürlerarası iletişimin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Dönemin kendisi, Türkçe konuşan ülkelerin dünya bilgi alanında meydana gelen değişikliklere uyum sağlamasını gerektirmektedir. Özbekistan Cumhurbaşkanı Shavkat Mirziyoyev, Özbekistan'ın Türk Dili Konuşan Ülkeler Teşkilatı'na üye ülkelerle, özellikle komşu ülkelerle, işbirliğinin istikrarlı bir şekilde geliştirilmesine dikkat etmesi gerektiğini vurgular.

Özbekistan'ın 2017-2021 yıllara hedeflenen ülkeyi geliştirmenin beş öncelikli Hareket Stratejisinin biri, güvenlik, etnik uyum ve dini hoşgörünün yanı sıra iyi düşünülmüş, karşılıklı yarar sağlayan ve pratik bir dış politikanın uygulanmasıdır. Bu doğrultudaki en önemli ve güncel olaylardan biri Özbekistan'ın Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi üyesi olmasıdır. Bunun yasal dayanağı, 14 Eylül 2019 yılda. Özbekistan Cumhurbaşkanı Shavkat Mirziyoyev tarafından onaylanan "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin Kuruluşuna İlişkin Nahçıvan Anlaşmasının Onaylanması Hakkında (Nahçıvan, 3 Ekim 2009)" Özbekistan Cumhuriyeti Kanununun imzalanması oldu. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi geçen yıl bir Türk devletleri teşkilatı olarak yeniden adlandırıldı.

Uluslararası bir platform olarak bu organizasyonun temel misyonu Türk dünyası ülkeleri arasında diyalog ve işbirliğini geliştirmektir. Türkçe konuşan ülkeler arasında çeşitli alanlarda işbirliğini güçlendirmede gazetecilik ve medyanın rolü büyüktür. Özellikle XXI yüzyılda bilgi

---

<sup>1</sup> Özbek Gazetecilik ve Kitle İletişim Üniversitesi, Medya Teorisi ve Uygulaması Bölümü Başkanı



teknolojisinin benzeri görülmemiş bir şekilde gelişmesi nedeniyle Türkçe konuşan ülkelere yönelik bilgi saldırılarının artması, gazeteciliğin küresel bilgi alanına entegrasyonunu hayati bir gereklilik haline getirmiştir. Bu, Türkçe konuşan ülkelerde gazetecilik pratiğinde işbirliğinin daha da geliştirilmesi ve kardeş ülkelerdeki çağdaş gazetecilerin eğitiminin yanı sıra Türkçe konuşan ülkelerin kitle iletişim araçları alanında ortak araştırma konusunu gündeme getiriyor. Unutulmamalıdır ki, son yıllarda Türkçe konuşan ülkelerin gazetecilik alanındaki yüksek öğretim kurumları (Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan) arasındaki işbirlikleri ağırlıklı olarak uluslararası konferanslar veya üniversiteler çerçevesinde yürütülmektedir.

Türk ve Özbek üniversiteleri örneğine bakarsak, iki kardeş ülke arasında büyükelçiliklerin desteğiyle ve uluslararası kuruluşların himayesinde gerçekleştirilen gazeteciliğin güncel sorunları üzerine modern gazetecilik konulu toplantı, seminer, eğitim ve yuvarlak masa toplantıları kapsamlı bilgi vermek için yeterlidir. Dünya gazeteciliğinin temelleri, tarih, kitle iletişim sistemi, mevzuat, bilgi çalışmaları, beceriler, genel olarak Türkçe konuşulan ülkeler üniversitelerinin gazetecilik fakültelerinde öğretilmektedir. Kardeş gazetecilik alanında ders veren profesörler ve öğretmenlerin yanı sıra öğrenciler, web siteleri veya Wikipedia'daki yalnızca genel bilgileri bilir. Halbuki Türkiye'nin medya kuruluşlarının gazetecileri resmi akrediteyle Özbekistan'da faaliyet gösteriyor. Örneğin Anadolu Ajansı ve TRT muhabirleri Özbekistan'daki güncel haberlerle Türk halkını bilgilendiriyor. Bu nedenle, üniversitede öğrencilerimize Türkçe konuşulan ülkelerin önde gelen medyaları hakkında lisans ve yüksek lisans tezi konularını veriyoruz. Ne yazık ki, sadece bir avuç öğrenci bu tür konularla ilgilenmektedir. Veya başka bir örnek. Türk basınına incelemek için Gazetecilik tarihi ders saatlerinde sadece birkaç ders var. Malumki Türkistan'da ulusal basının ortaya çıkmasında Türk basınının etkisi güçlü olmuştur. Diğer kardeş ülkelerden de buna benzer pek çok örnek var. Mevcut durum için bu çok küçük bir rakam. Bugün dünyayı bilgi yönetiyor. Medyada çeşitli ideolojik tehditler ve savaşlar yer almaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerin bilgi saldırılarına dayanabilecek rekabetçi eleman yetiştirmek için Türkçe konuşulan ülkelerde gazetecilik eğitiminde işbirliğini daha da güçlendirmemiz gerekiyor. Ne yazık ki mevcut durumda kardeş halkların kitle iletişim araçlarının gerçek durumu, yapısı, faaliyet sistemi, mevzuatı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Bu ülkelerde, neredeyse hiçbir bilimsel çalışma, araştırma medya faaliyetlerine adanmamıştır. Dili, ulusal değerleri ve gelenekleri birbirine çok yakın olan her kardeş devletin halklarının bilgi ihtiyaçlarının karşılanmasında komşu ülkelerin medya deneyimleri, başarıları ve sorunlarının büyük etkisi vardır. Bunu akılda tutarak, Özbek Gazetecilik ve Kitle İletişim Üniversitemiz, Türkçe konuşulan ülkelerin ulusal medyasının incelenmesine dayalı olarak medya ve iletişim içeriği oluşturma üzerine bir proje geliştirmiştir. Proje, yerel medya örneğinde gazetecilik ve iletişim alanındaki değişikliklerin incelenmesi ve analizi yoluyla Türkçe konuşan ülkelerin ulusal medya ve iletişim içeriğinin oluşturulmasını öngörmektedir.

Proje, beş alanda (Türkçe konuşan ülkelerin ulusal medya sistemi, mevzuatı, yönetimi, uygulaması ve eğitimi) tespiti, gazetecilik eğitiminde bilimsel ve pratik işbirliğinin kurulmasında uygulanacaktır. Proje ayrıca, Türkçe konuşan ülkelerin gazetecilik uzmanları, akademisyenler ve uygulayıcıların katılımıyla bölgesel medya konularında geleneksel uluslararası bilimsel konferansları da içeriyor. Gazetecilik eğitiminde uzmanlar tarafından "Türk Dili Konuşan Ülkelerin Gazeteciliği: Deneyim, Analiz, Yorum" adlı kolektif monografinin oluşturulması ve yayınlanması, "Türk devletleri İletişim Sözlüğü" yapılması öngörülmektedir. Ayrıca Türkçe konuşulan ülkelerdeki gazetecilik ve kitle iletişim fakültelerinin öğretmen ve öğrenci değişimini kolaylaştırmayı, öğretmenleri kısa ve uzun süreli stajlara dahil etmeyi amaçlıyoruz. İşbirliğimiz beklediğimiz ve planladığımız gibi giderse, gelecekte Özbekistan Gazetecilik ve Kitle İletişim Üniversitesi'nde "Orta Asya'da Gazetecilik Eğitimi" adlı elektronik bilimsel-yöntemli bir derginin kurulması planlanmaktadır.



Proje üzerinde çalışmaya başladık. Bu yılın başlarında Türk Dili Konuşan Ülkeler Gazetecilik Federasyonu ile bir işbirliği mutabakatı imzaladık. Bu temelde federasyon ile işbirliği içinde "Mahmudhoja Behbudi'nin mirası ve modern basının çalışmasında güncel meseleler" konulu uluslararası bir konferans düzenledik. Konferansa Seyfiddin Ershahin, Fatma Açık, Darkhan Kidirali, Ahmet Akalın gibi Türk bilim adamları katıldı. Özbekistan'daki Türk Büyükelçiliği ile Türkçe konuşan ülkelerin ulusal medyasını incelemek için görüştük ve ortak bir proje geliştirdik. Doğru, büyükelçilik son iki yılda Türkiye'ye çok sayıda meslek mensubu gazeteci gönderdi. Bunun neticesinde Özbek medyasında Türkiye ayrı bir konu olarak gündeme geldi. Benzer bir ortaklık, gazetecilik eğitimi veren mevcut üniversitelere de uygulanmalıdır.

Kısacası gazetecilik eğitiminde Türk-Özbek işbirliği yeni başlıyor. Gelecekte bu ilişkiler iki kardeş ülkenin kalkınmasına hizmet edecektir.

# Trends in The Development of the Pr Services Market in Kazakhstan

Prof. Dr. Nazgul Shyngyssova <sup>1</sup>

## Abstract

The article discusses the features of the formation and development of PR in Kazakhstan, trends in the development of national PR, and communication strategies during the pandemic. The impact of recent socio-political events (January events, the war in Ukraine, etc.) on the Kazakhstani PR market is analyzed. The prerequisites for the normal development of the PR industry are analyzed. The focus of the article is aimed at the educational process of public relations. In this regard, the UNESCO Chair on journalism and communication will share its experience in implementing projects and scientific activities for the Sustainable Development Goals.

**Keywords:** PR market, national PR, crisis PR, PR education, sustainable development goals.

**Шыңғысова Назгүл**, филология ғылымдарының докторы, профессор, ЮНЕСКО-ның журналистика және коммуникация кафедрасының меңгерушісі

## Қазақстандық PR-қызмет нарығының даму тенденциялары

Мақалада Қазақстандағы PR-дың қалыптасуы мен даму ерекшеліктері, ұлттық PR-дың даму трендтері, пандемия кезіндегі коммуникациялық стратегия қарастырылады. Соңғы кездердегі қоғамдық-саяси оқиғалардың (қаңтар оқиғасы, Украинадағы соғыс т.б.) қазақстандық PR-нарығына ықпалы талданады. PR-индустрияның қалыпты дамуына қажетті алғышарттар сарапталады. Мақалада автор PR-білім беру үдерісіне баса назар аударады. Осы орайда ЮНЕСКО-ның журналистика және коммуникация кафедрасының тұрақты даму мақсаттары бойынша жүзеге асырып отырған жобалары мен ғылыми іс-шараларына тоқталып, тәжірибесімен бөліседі.

**Кілт сөздер:** PR нарығы, ұлттық PR, дағдарыс PR-ы, PR-білім беру тұрақты даму мақсаттары.

---

<sup>1</sup> Doctor of philological sciences, professor, head of the UNESCO Chair on Journalism and Communication, al-Farabi Kazakh National University.

# Şəkidə Dulusçuluq Sənəti: Tarixi, İnkişafı Və Müasir İnkişaf Dinamikası

Təranə Yaşar qızı ABDULLAYEVA<sup>1</sup>

## Öz

Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən olan Şəkidə hələ əksi dövrlərdən sənətkarlıq xüsusilə inkişaf etmişdir. Tarixçi alimlərin təxmini hesablamalarına görə 2700-dən çox yaşı olan bu şəhərin yerləşdiyi tarixi-coğrafi mövqeyi və əlverişli təbii şərait, müxtəlif sənətkarlıq sahələrinin yaranıb inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Hələ qədim dövrlərdən Şəkidə dəmirçi, misgər, zərgər, dulusçu, dülgər, xarrat, şəkəkəçi, şərbaf, təkəlduz, boyaqçı, dabbaq, kürkçü, papaqçı, başmaqçı, sərrac, halvaçı və sair sənət sahələri geniş inkişaf etmişdir.

Şəkidə sənətkarlığın ən qədim sahələrindən biri də dulusçuluqdur. Qədim kökləri neolit dövrünə gedib çıxan bu sənət sahəsi müasir dövrdə də Şəki ustaları tərəfindən yaşadılmaqdadır. İlk dövrlərdə qadınların məşğul olduğu bu sahə zamanla təkmilləşərək müstəqil sənət sahəsinə çevrilmişdir. Azərbaycanın bir çox bölgələrində mövcud olan dulusçuluq, Şəkidə xüsusi tarixi inkişaf prosesi keçmiş, bir çox sahələrə də öz təsirini göstərmişdir.

Qədim dövrlərdən çox böyük tələbatın olduğu bu sənət sahəsi, hazırda Şəkidə çox az sayda (1-2 nəfər) sənətkar tərəfindən yaşadılır.

Məqalədə dulusçuluq sənətinin mahiyyəti, Şəkidə onun keçdiyi tarixi inkişaf prosesi tərəfimizdən müəyyən qədər tədqiq edilməyə çalışılacaqdır. Əsasən, müasir vəziyyəti və inkişaf dinamikası, sənətkarlığın bu sahəsində qarşılaşılan problemlər, müasir tələbat istiqaməti və s. diqqətdə saxlanılacaqdır. Eyni zamanda Şəki dulusçuluğunun özünəməxsus cəhətləri, digər sahələrə təsiri və s. məsələlər də məqalədə nəzərdən keçiriləcəkdir.

---

<sup>1</sup> Azərbaycan, Şəki AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi

# **The Art Of Pottery In Shaki: History, Development And Dynamics Of Modern Development**

## **Abstract**

In Sheki, one of the oldest cities in Azerbaijan, handicrafts have been especially developed since ancient times. According to the estimates of historians, the historical and geographical position of this city, which is more than 2,700 years old, and favorable natural conditions, led to the emergence and development of various fields of art. From ancient times, blacksmith, coppersmith, jeweler, potter, carpenter, carpenter, weaver, sherbaf, takelduz, dyer, tanner, furrier, hatter, shoemaker, serrach, halva and other fields of art have been widely developed in Sheki.

One of the oldest crafts in Sheki is pottery. This area of art, whose ancient roots go back to the Neolithic period, is still alive today by Sheki masters. In the early days, this field, in which women were engaged, improved over time and became an independent field of art. Pottery, which exists in many regions of Azerbaijan, has undergone a special historical development process in Sheki and has affected many areas.

This field of art, which has been in great demand since ancient times, is now inhabited by very few (1-2 people) artists in Sheki.

In the article, we will try to study the essence of the art of pottery, the process of its historical development in Sheki. Basically, the current situation and development dynamics, the problems encountered in this field of art, the direction of modern demand, etc. will be kept in mind. At the same time, the peculiarities of Sheki pottery, its impact on other areas, etc. issues will also be discussed in the article.

## Naxçıvan Coğrafi Adlarında Qədim Türk Mifinin İzləri (M.Ö. İii-İi Minilliklər)

Dos. Dr. Firudin Həsən oğlu Rzayev<sup>1</sup>

### Öz

Məqalədə m.ö. II minillikdə türk mifik təfəkküründə xüsusi yerləri olan **Şar, Yuti/Yeuşi, Böri-Qurd** mifik inanclarından bəhs edilir. Bu mifik inanclar müasir ümumtürk arealında yayılmaqla bərabər şumer, yunan Mesopotamiya, Altay, Türkiyə və s. xalqların da inancında yer alır. Tədqiqatda bu qədim türk miflərinin Naxçıvan ərazisi toponimlərindəki adlarının etimoloji izahları verilir. Mənbələrdə **Şar, Yuti/Yeuşi Tanrı, Böri-Qurd** mifik inancları tarixi m.ö. III minilliyin sonu, II minilliyin əvvəllərinə təsadüf edilir. **Şar, Şarsin** tanrı adını göstərir ki, bu mif, m.ö. III minillikdə **Kassi** türklərində **Şuriasğ-günəş allahı, Şumer** türklərində **Şar** Umma şəhərinin tanrısı, **akkadlarda** isə **Şarru** işıq tanrısı idi. Bu qədim mifin Naxçıvan toponimlərində izi tam olaraq tədqiq edilməmiş və onlarla bağlı adların izahı verilməmişdir. Məqalədə qədim Naxçıvan ərazisi toponimik sistemindəki oykonimik adlarda m.ö. III-II minilliklərə aid bu mifik adlar dil və tarixi faktlar əsasında təsdiq edilir. Bu miflər toponimik sistemin oykonim, oronim, hidronimlərində də ilkin böri variantında təkrarlanır.

Tədqiqatda Naxçıvan coğrafi arealında bu miflərlə bağlı toponimlərin etimoloji izahları elmi faktlarla əsaslandırılmış, yeni nəticələr əldə edilmişdir.

**Açar sözlər:** Şar, Yuti/Yeuşi, Böri-Qurd, Naxçıvan, Altay, Türkiyə, Şumer, yunan, toponimlər.

## The Trace of Ancient Turkish Myth in the Geographical Names of Nakhchivan (Iii-Ii Millennium B.C.)

### Abstract

The article deals with *Shar, Yuti/Yeushi, Bori/Gurd* mythical beliefs which have a especial place in turkish mythical thought of II millennium B.C. These mythical beliefs are spread in common turkish areal but the same it is exist in the beliefs of nations as sumerian, greek Mesopotamia, Altai Turkiye etc. In the research an etymological description of the names of these ancient turkic myths in the toponyms of Nakhchivan. In the sources the history of the mythical beliefs of *Shar, Yuti/Yeushi, Bori/Gurd* belong tho the end of the III millennium and beginning of the II millennium. Here is showed that the God names *Shar/Sharsin* in Kasssi turks is in the form of Shuriash- the God of the Sun, in Sumerian Shar is the God of the city of Umma, in accadians Sharru is the God of the light. The trace of this ancient myth in nakhchivan toponyms were not investigated full and the explanation of the names related with them haven't been given yet. On the basis of linguistic and historical facts the mythical names belong to III-II millennium B.C. exist in the oykonomyc system of the toponyms of Nakhchivan territory are confirmed. These myths are repeated in oykonoms, oronyms, hydronyms of the toponomyc system in form of bori.

---

<sup>1</sup> AMEA Naxçıvan Bölməsi, İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu, Onomastika şöbəsinin müdiri.

In the research the ethymological explanation of the toponyms related with these myths exist in the geographical area of Nakhchivan are based on scientific facts and the aythor has got some new scientific results.

**Keywords:** *Shar, Yuti/Yeushi, Bori/Gurd, Nakhchivan, Altai, Turkiye, Sumerian, greek, toponyms.*

## Sezai Karakuş Hikâyelerinin Sanatsal Özellikleri

Dr. Gülnaz SATTAROVA<sup>1</sup>

### Öz

Sezai Karakuş aslen bir şair olsa da hikâyelerinin Türk edebiyatında da özel bir yeri vardır. Şiirleri, hikâyeleri, tiyatroları ve düşünceleriyle Türk edebiyatında kendine özgü bir yer edinen Sezai Karakoç, edebiyatımızın gelecek nesillerini etkileyen önemli bir değeridir. Sezai Karakoç'u şair ve düşünür olarak değerlendirmek, iki yönünü birlikte ele almak gerekir. Her ne kadar onun düşünceleri ile şiiri hep yan yana ve kol kola ise de şairliği hep bir adım önde olmuştur. Nitekim yazılarında dahi şairliğinden gelme sezginin ve söyleyişin izlerini görmek mümkündür. Şair olarak tanınan Sezai Karakoç'un öykücülük alanında büyük bir başarıya imza attığını görüyoruz. Eserlerinde hayal gücü, imgelem ve sözcükleri kullanma yeteneği güçlüdür. Eserleri, çağdaş Türk öykücülüğünde yeni bir yönün yolunu açmıştır.

Karakoç'un iki hikâye kitabı mevcut: Meydan Orataya Çıktığında ve Portreler. Beş kısımdan müteşekkil bu hikâye yürüyüş ile başlayıp dönüş ile sona erer. Bu hikâyeyi "Diriliş'in hikâyesi" olarak okuduğumuzda gayet mânâlı gelecektir. İz, Ölü, Ziyaret ve Kartal hikâyeleri ile birlikte kitapta toplam beş hikâye mevcuttur. Hikâyelerin muhtevası hususunda tek tek malûmat vermeye kültür-sanat kısmının mahdud sayfaları müsaade etmeyeceği için umumî olarak geçiyorum. Diğer kitabı Portreler, ismini bir hikâyeden değil, portre vasfı taşıyan on iki hikâyeden müteşekkil olduğu için almıştır.

Ölüm, yaşam ve diriliş üçgeninde, zamandan ve mekandan bağımsız fiziksel bir durumun hikayesidir. Karakoç, bilmediğimiz dünyalarda bildiğimiz gerçekleri araştırdı. Hikâyeler bizden ve zamandan ayrılmaz olsa da aslında söylenen her şeye aşınayız. Cahit Zarifoğlu da hikâyede bu kimliği şöyle dile getirdi

Karakuya hikâyesinde toplumların ölümü ölümden kurtarmaktaki inatçılığı ölümü diriltmiştir. Hikâyelerin her biri müstakil vasıflar taşıyorsa da, mevcut olan müşterek unsurlardan bahsetmek hikâyeleri idrak etmemizi kolaylaştıracaktır kanaatindeyim.

Bir mütefekkir olan Karakoç'un hikâyeleri; dünya, ahiret, diriliş, hayat, ölüm merkezleri etrafında inşa edilmiştir. Makalemizde yazarın hikâyelerinin sanatsal özellikleri üzerinde duruldu ve bazı yerlerde bunları Özbek hikâyeleriyle karşılaştırdık.

**Anahtar Kelimeler:** *Sezai Karakuş, hikaye, Türk öykücülüğü, hayal, dünya, ahiret.*

<sup>1</sup> Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Özbek Dili, Edebiyatı ve Folkloru Enstitüsü Kıdemli Bilim Adamı

# Güney Azərbaycanda Mətbuatın Yaranması Və Onun İnkişaf Mərhələləri

Dr. Pərvanə Məmmədli<sup>1</sup>

## Öz

XIX əsrin əvvəllərində Rusiya ilə İran arasındakı savaşı nəticəsində Azərbaycan iki yerə parçalanmış, Azərbaycanın Quzeyi və Güneyi o zamandan bir-birindən fərqli inkişaf xəttinə malik olmuşdur. İki əsrə yaxın vahid bir xalqın mənəvi ünsiyyətinə qoyulan qadağalar, şovinist çar və şahlıq rejimləri qədim və zəngin ədəbiyyata və tarixə malik bir xalqın mənəviyyatına ağır zərbə olsa da, onun öz varlığını yaşatmaq, gələcək nəsillərə ötürmək iradəsini, millilik qürurunu sındıra bilməmişdir. Bu baxımdan o illərdə yaranmış ədəbiyyat, mətbuat xalqa əvəzsiz xidmət göstərmişdir.

İki yerə parçalanmış Azərbaycanın Quzeyində və Güneyində ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni həyat öz məzmun tutumu, inkişaf səciyyəsi baxımından fərqli istiqamətdə olmuşdur. Güney Azərbaycanın mətbuat tarixi ilə milli azadlıq hərəkatı paralel olmuşdur.

1906-1911-ci illər Məşrutə inqilabı, 1920-ci il Xiyabani hərəkatı, 1945-ci il 21 Azər hərəkatı, nəhayət 1978/79-cu illər İran inqilabı təkcə XX əsrdə Güney Azərbaycan türklərinin aparıcı qüvvə kimi iştirak etdiyi əsas ağırlıq mərkəzini təşkil etdiyi, böyük itkilər verdiyi inqilabi hərəkatlardır.

Vahid bir xalqın mənəvi ünsiyyətinə qoyulan qadağalar, şovinist çar və şahlıq rejimləri qədim və zəngin ədəbiyyata və tarixə malik bir xalqın mənəviyyatına ağır zərbə olsa da, onun öz varlığını yaşatmaq, gələcək nəsillərə ötürmək iradəsini, millilik qürurunu sındıra bilməmişdir. Azərbaycanın hər iki tayında «Araz» mövzusunda böyük bir ədəbiyyat yaranmışdır. Azacıq siyasi imkan çərçivəsində güneyli-quzeyli ziyalıların məktublaşması, onların mətbuat vasitəsi ilə yayılması hər iki tayda yaşayan azərbaycanlıların Vətənin birliyi, bütövlüyü inamını gücləndirmiş, xüsusən Azərbaycan ədəbi dilinin güneydə inkişafına belə ünsiyyətin böyük təsiri olmuşdur.

**Açar sözlər:** Güney Azərbaycan, mətbuat, vahid xalq, azadlıq hərəkatı, «Araz» mövzusu

## Establishment of the Press in Southern Azerbaijan and Its Development Stages

### Abstract

As a result of the war between Russia and Iran, in the beginning of XIX century Azerbaijan was divided into two parts. So, the South and North of Azerbaijan have had different developing lines. For two centuries there were prohibitions to the people of Azerbaijan to have any moral and spiritual communication. Though the reigns of chauvinist tsar in Russia and chauvinist shah in Iran were like a heavy attack to the morality of the Azerbaijani people, who had ancient and rich literature and history, they could not break the people's national pride and will to sustain their existence and pass to the future generation. From this point of view, the literature and the press that were created during that time have served the people on unparalleled level.

---

<sup>1</sup> Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu.



In the second half of XIX century the first press organs were published both in North and South Azerbaijan, and it gave a push to the communication of the people who were separated from the administrative point of view. It is necessary to emphasize that the communication of the people living in two parts of Azerbaijan have been weakened literarily and socially.

The press history and national liberation movement of South Azerbaijan have been parallel. After each revolution there was progress in the cultural life, but the ruling state policy built “Chinese wall” against the national progress.

*The Mashruta (Constitutional ) Revolution* during 1906-1911's, *the revolt of Khiyabani* in 1920, *The 21 Azer Movement* in 1945, and *The Iranian Revolution* in 1978-1979's are the revolutionary movements in South Azerbaijan in XX century, in which Azerbaijani Turks took part as the leading force, and suffered great losses.

There were prohibitions to the people in both parts to have spiritual communication with each other. Though the reigns of chauvinist tsar and shah were like a heavy attack to the morality of the people who had ancient and rich literature and history, they couldn't break the people's national pride and will to sustain their existence and to pass to the future generation. In both parts of Azerbaijan great literature works in the subject *The Aras* have been created. Within the frame of little political opportunity, the intellectuals of South and North Azerbaijan wrote letters to one another. Those letters were published in the press organs, and all these attempts strengthened their hope for the unity and integrity of Motherland, especially such kind of corresponding influenced to the improvement of the Azerbaijani literary language in the South.

**Keywords:** Southern Azerbaijan, the press, one people, the freedom movement, the subject of «Araz»

# Социальная Журналистика: Сфера Исследования, Дефиниция И Предмет

Бозорова Махзуна<sup>1</sup>

## Social Journalism: Scope Of Research, Definition And Subject

### Аннотация

Социальная журналистика – одна из важнейших сфер журналистики, изучающей и анализирующей различные аспекты жизнедеятельности человека. Другими словами, центром исследования данного направления журналистики выступает человек. Однако, сегодня существует множество отличающихся друг от друга дефиниций к «социальной журналистики». В данной работе нами предпринята попытка рассмотреть некоторые вопросы определения трактовки к понятию, а также предмет исследования социожурналистики. К тому же, тезисно рассмотрены ее задачи и другие семантически схожие названия.

### Abstract

Social journalism is one of the most important areas of journalism that studies and analyzes various aspects of human life. In other words, the center of research in this area of journalism is a person. However, today there are many different definitions of “social journalism”. In this paper, we have made an attempt to consider some issues of defining the interpretation of the concept, as well as the subject of study of sociojournalism. In addition, its tasks and other semantically similar names are considered in thesis.

**Ключевые слова:** социальная журналистика, социальная сфера, гуманитарная повестка, участие, журналистика сопричастности, человек, индивид, общество.

**Key words:** social journalism, social sphere, humanitarian agenda, participation, journalism of ownership, person, individual, society.

Сегодня вопрос освещения в СМИ социальных тем стал весьма актуальным, как никогда. Так как появилась безграничная платформа – социальные медиа, позволяющая ее участникам показывать «кусочки из своей жизни». Однако, гражданская журналистика не всегда выполняет абсолютно все принципы и нормы профессионального журнализма. Ввиду этого возникает острая необходимость в более тщательной проработке понятия, очерчения рамок, функций социальной журналистики и правильного преподнесения социальных тем.

---

<sup>1</sup> *PhD, старший преподаватель кафедры теории и практики медиа Университета журналистики и массовых коммуникаций Узбекистана*

Мнения в дефиниции термина «социальная журналистика» весьма разнообразны.

Российский исследователь Полина Баутова считает, что «социальная журналистика направлена на окружающую действительность, где журналист должен участвовать в решении проблем, разрешать конфликты как индивида, так и общества, она должна стараться помогать обществу практическими рекомендациями и действиями»<sup>2</sup>. Считаем, что социальная журналистика не может исключительно ограничиться проблемными вопросами или конфликтными ситуациями. Поскольку, в журналистике данного направления основным субъектом и объектом выступает человек, а значит его общие, комплексные взаимоотношения с самим собой, в первую очередь, далее с окружающими людьми, группой, коллективом, с обществом и государством в целом. В этой связи хотелось бы пролить свет двум понятиям «социум» и «индивид». Индивид – отдельный человек, оригинальная личность. А их совокупность считается социумом – именно, общество с уникальными личностями. Значит, социальная журналистика изучает социум – неразрывную связь каждого неповторяющегося человека между собой.

По мнению И.М. Дзялошинского, «нет журналистики социальной и несocialной... Любая журналистика социальна, если она помогает людям принимать компетентные решения на основе достоверной оперативной информации»<sup>3</sup>. Нельзя не согласиться с доводами этого ученого. Поскольку любая функция журналистики, будь то коммуникативная, информационная, идеологическая, культурно-образовательная, организаторская, релаксационная, направлена на влияние на сознание читателя, слушателя либо зрителя. Однако, ученая в сфере социальной журналистики Татьяна Фролова дает понятию «социальная журналистика» иное определение – область профессиональной деятельности, производящей гуманитарную повестку<sup>4</sup>. Как раз, именно наличие фразы «гуманитарной повестки» проливает свет в двух аспектах: во-первых, выражение «вся журналистика социальна» приобретает несколько иной смысл, во-вторых, подтверждает тот факт, что социальная журналистика конкретно не озадачена только социальной

---

<sup>2</sup> 1. Баутова П.В. Газетный дискурс социальной журналистики: попытка исследования // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. – 2008. – №4. // <https://cyberleninka.ru/article/n/gazetnyy-diskurs-sotsialnoy-zhurnalistiki-popytka-issledovaniya> [дата обращения: 19.04.2022].

<sup>3</sup> Дзялошинский И.М. Какая журналистика может считаться социальной? // <http://www.dzyalosh.ru/03-01-Sistemnie-Osobennosti/Kakaya-Jurnalistika-Mojet-Schitatsya-Socialnoi.pdf>

<sup>4</sup> Фролова Т.И. Лучшие практики в социальной журналистике: содержание и перспективы профессиональных открытий // Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева. – 2016. – №3. – Том 1.

сферой, а наиболее широко: «это и социальные, внешние по отношению к личности человека условия, и внутренние, нравственно-духовные основания его бытия»<sup>5</sup>.

М. Бережная также признает, что перемены в обществе расширили круг социальных тем и вынудили рассматривать их в совокупности с глубинными проблемами экономики, государственного устройства, политики<sup>6</sup>.

По Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан к направлениям развития социальной сферы относятся: последовательное повышение реальных доходов и занятости населения, совершенствование системы социальной защиты населения и охраны здоровья, повышение социально-политической активности женщин, реализация целевых программ по строительству доступного жилья, развитию и модернизации дорожно-транспортной, инженерно-коммуникационной и социальной инфраструктуры, обеспечивающих улучшение условий жизни населения, развитие сферы образования и науки, совершенствование государственной молодежной политики<sup>7</sup>. Исходя из пунктов Указа Президента республики понятно, что будет совсем не правильным ставить конкретные барьеры и разграничения в предметно-тематической парадигме социальной журналистики.

«Социальная сфера» - социальная самоорганизация для создания общего культурного ландшафта, на котором разыгрываются различные формы действий и общественной драмы и посредством которого создаются социальные связи между незнакомцами и поддерживается общественная жизнь<sup>8</sup>.

Как дополнение, можно увидеть, что параметры социальной сферы С.Шавеля также размывают четкую границу этой сферы с политикой и экономикой:

- повседневная жизнь (труд, быт, досуг);
- доступ к культурным ценностям и услугам (образование, информация, искусство и т.д.);
- гарантии безопасности, включая охрану здоровья, социальное обеспечение, трудоустройство, права личности и т.д.;
- управление производством и социально-экономическим развитием;
- открытость форм социальных перемещений и жизненного самоопределения<sup>9</sup>.

Суммируя вышеназванное, Т.И. Фролова соотносит социальную журналистику с «человеческим пространством». В нем имеют место быть человеческие отношения разных уровней: от

<sup>5</sup> Фролова Т.И. Гуманитарная повестка СМИ и стратегии ее реализации. // Вестн. моск. ун-та. – 2013. – Сер. 10. Журналистика. – № 6. – С. 107-124.

<sup>6</sup> Бережная М. А. Социальные проблемы в фокусе ТВ: учеб. пос. / М. А. Бережная. — СПб.: Высш. школа журналистики и мас. коммуник. СПбГУ, 2017. — С. 8-30.

<sup>7</sup> [УП-4947-сон 07.02.2017. О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан \(lex.uz\)](https://lex.uz/docs/3107042)  
// <https://lex.uz/docs/3107042>

<sup>8</sup> Lii D-T. Social Spheres and Public Life: A Structural Origin. *Theory, Culture & Society*. 1998;15(2):115-135. doi:10.1177/026327698015002005

<sup>9</sup> Шавель С. А. Социальная сфера и мотивация творческой активности: Автореф. дис. ... д-ра социол. наук. М., 1990. – С. 15-16.

взаимодействия с социальными институтами до «общения» с самим собой. Мы полностью солидарны с мнением данного ученого и считаем вышеприведенную трактовку наиболее подходящей.

Основная задача социальной журналистики – это удержать равномерное развитие взаимоотношений между индивидами, их группами.

Социальная журналистика имеет множество названий<sup>10</sup> на основе своего функционального распределения.

«Журналистика сопричастности» - в данном случае журналист ставит себя наравне с аудиторией, видит себя частью общества, в котором живет, потребляет те же продукты и услуги, что и его окружающие, осознает свою причастность к происходящим событиям;

«партиципаторная журналистика» - от английского «participation», означает «журналистика соучастия». Правильно ли будет в этом отношении сказать, что социальный журналист может вмешивается в личную жизнь людей?

«народная», «общественная» - то, что касается народных, общественно значимых вопросов, взаимоотношений народа с правительством;

«гражданская» - это понятие предполагает, что любой обыватель информации может стать формирователем повестки дня для СМИ. Сюда же примыкают понятия «UGC» (пользовательский контент), усиливающаяся интерактивность между медиа и аудиторией; «социожурналистика»;

«новая» журналистика – известно, что «сетевая» журналистика стала считаться «новой», в которой аудитория также способна создать собственный контент, делиться им и распространять. Выше поставили вопрос: правильно ли будет в этом отношении сказать, что социальный журналист может вмешивается в личную жизнь людей? Профессия социального журналиста двояка: преподносимая информация должна быть объективной, но и с четкой позицией автора материала. Однако, на наш взгляд, наличие позиции не предполагает самостоятельное решение проблемы. Социальный журналист должен стать мостом между конфликтом и решением. Ему необходимо найти способы для того, чтобы подтолкнуть ответственных лиц найти взаимовыгодный или в пользу пострадавшего выход из ситуации.

Таким образом, социальная журналистика – это не только отрасль, занимающаяся освещением вопросов социальной сферы, но и область журналистики с конкретной гуманитарной повесткой, куда входят и политические, и экономические, и духовные, и спортивные тематические ценности. Субъект и объект социальной сферы один – человек, другими словами, индивид в разрезе его взаимоотношений и внутреннего, и внешнего масштаба. Ввиду этого, социальную

---

<sup>10</sup> Желудева Е., Байрамова С. Феномен социальной журналистики: актуальность и многоаспектность развития. // Ж. Человек. Общество. Инклюзия. – 2016. – 2-1 (16). – С. 123-131.

журналистику называют по-разному: журналистика сопричастности или соучастия, партиципарная журналистика, социожурналистика, общественная/народная журналистика. Цель социальной журналистики – сохранить стабильность общественных взаимоотношений. Как видно, социальная журналистика выступает ядром, базой, фундаментом для всех остальных направлений журналистики, но и мультифункциональной отраслью, что требует от социального журналиста умения держать баланс между сторонами различных категорий (возраст, пол, социальный статус, профессия и др.), правильно найти подход и ракурс освещения тематики.

## СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Баутина П.В. Газетный дискурс социальной журналистики: попытка исследования // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. – 2008. – №4. // <https://cyberleninka.ru/article/n/gazetnyy-diskurs-sotsialnoy-zhurnalistiki-popytka-issledovaniya> [дата обращения: 19.04.2022].
2. Дзялошинский И.М. Какая журналистика может считаться социальной? // <http://www.dzyalosh.ru/03-01-Sistemnie-Osobennosti/Kakaya-Jurnalistika-Mojet-Schitatsya-Socialnoi.pdf>
3. Фролова Т.И. Лучшие практики в социальной журналистике: содержание и перспективы профессиональных открытий // Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева. – 2016. – №3. – Том 1.
4. Фролова Т.И. Гуманитарная повестка СМИ и стратегии ее реализации. // Вестн. моск. ун-та. – 2013. – Сер. 10. Журналистика. – № 6. – С. 107-124.
5. Бережная М. А. Социальные проблемы в фокусе ТВ: учеб. пос. / М. А. Бережная. — СПб.: Высш. школа журналистики и мас. коммуник. СПбГУ, 2017. — С. 8-30.
6. [УП-4947-сон 07.02.2017. О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан \(lex.uz\)](https://lex.uz/docs/3107042) // <https://lex.uz/docs/3107042>
7. Lii D-T. Social Spheres and Public Life: A Structural Origin. *Theory, Culture & Society*. 1998;15(2):115-135. doi:[10.1177/026327698015002005](https://doi.org/10.1177/026327698015002005)
8. Шавель С. А. Социальная сфера и мотивация творческой активности: Автореф. дис. ... д-ра социол. наук. М., 1990. – С. 15-16.
9. Желудева Е., Байрамова С. Феномен социальной журналистики: актуальность и многоаспектность развития. // Ж. Человек. Общество. Инклюзия. – 2016. – 2-1 (16). – С. 123-131.

# Film Magazines In The Uzbek Mass-Media

Zabarjad Bobojonova<sup>1</sup>

## Abstract

This article discusses the role of cinema in the domestic press, as well as the current demand for specialized publications in this area. In the study of art journalism, it is important to work with primary sources, to show the national spirit, national identity, the spirituality of the nation through repeated references to national traditions. The article looks at the history of the magazines "Kino", "Cinema magazine", "Kino san'ati".

**Keywords:** analysis, art, art journalism, cinema, cultural reality, cultural criticism, environment, magazine, national color, specialization.

Art, especially cinema, is equally attractive to everyone. Combining several types of art, this product is constantly in demand in the media market and among media consumers. The media is the primary means of coordinating the dialogue between the market and the buyer of the trade balance. In particular, at the dawn of the national press, they played an essential role in promoting art, more precisely, the art of cinema and theatre. Even though new means are being sought, in a sense, "weapons" that affect the mood and emotional state of the public, cinema has not lost its significance. It is equally exciting and is in everyone's attention. In whatever industry it operates, it will find its consumer. That's why there's always room for movies, no matter the medium. However, in our opinion, the absence of a specialized publication in our national media market, or rather, our periodicals, is a factor in the lack of film competition and proper education.

With the gradual development of journalism, the concept of specialized journalism began to stand out separately. Nowadays, every field is linked with journalism, and the issue of specialization is becoming more and more critical. Dozens of directions and routes are formed in this industry. Naturally, the study of their historical aspects correlates with the period of the birth of the domestic press. Among them, art journalism is also studied globally as specialized journalism. Turning to the recent history of the domestic media, one can explore the role and activities of technical publications in the field of cinema.

If you look at the activities of foreign publications specializing in cinema, you can see that almost a century has passed since the Russian magazine *Art of Cinema* [1]. More precisely, each magazine issue published since 1931 contains about 30 scientific and journalistic articles on the theory and history of domestic and world cinema, artistic analysis of all types of art, rare archival materials, details of significant festivals. The magazine editors are included in the list of those invited to such famous festivals as Cannes, Venice, Berlin, Rotterdam, Turin, Oberhausen, Locarno.

The *Hollywood Reporter* [2] is one of America's leading film magazines. He covers events in the US film industry and industry. Comes out once a week. Along with this magazine, another edition of *Variety* specializes in art. The first issue of the magazine's first issued Wilkerson appeared in September 1930. These two magazines are the most prominent American film magazines of the last decade.

---

<sup>1</sup> Journalism and Mass Communications University of Uzbekistan, Senior lecturer of the Department of Media Theory and Practice

Kinema Junpo (キネマ旬報 [3] Cinematography Magazine) is one of the oldest and largest publications on Japanese and world cinema. It has been published by Kinema Junpo-sha since July 11, 1919.

Since the advent of the newspaper in the history of Uzbekistan, it can be said that art journalism has been established in the full sense of the word. In 1913-1930, together with the Uzbek press, the first roots of art journalism were formed as a promoter of culture. This period can be called a period of bold steps in the path of national art journalism. This period laid the foundation for the popularity of not only the press, but also theater, cinema, music, museums and other arts., In 1906, Ismail Obidi prepared the newspaper "Tarakkiy" for publication, and in 1913, the magazine "Oyna" was edited by Mahmudhoja Behbudi. In 1914, newspapers such as "Sadoyi Turkistan", "Sadoyi Fergana", "Tirik So'z" in 1915, "Kizil Uzbekistan" in 1924, and "Yer yuzi", published since 1925, published articles on culture and art. In particular, Abdulhamid Chulpon's periodical theater, stage interpretation of classic works, and actors' performance skills, Abdullah Qadiri wrote several reviews, portraits-essays, literary essays on the problems of cinema and drama, and published in the national press.

In recent years, the magazine "Kino", published in 1965 by the State Film Company of the Republic of Uzbekistan and the Republican Association of Cinematographers, has been covering the field of art for almost forty years. Introduced the student to the changes and innovations that are taking place in world cinema, along with our national cinematography.

The magazine has a circulation of more than 150,000 copies. Its first issues include: "Nashtar", "New film is born", "Man, earth and screen", "The fate of the film", "Cinematographer in search", "Thoughts before the film", "Kinopanorama", "Mullatabassum sensations", "Character". discussion ", "Workers of our cinema ", "Cinema and literature ", "Watch, new film ", "Memories ", "On our screens ", "Uzbekfilm ". reviews. In the column "Good to know" of the 8th issue of the magazine in 1967, "What is FIPRESSI?" The answer to the question was announced by Boleslav Michalek, President of FIPRESS and Editor-in-Chief of Film magazine. When the Internet is not available, it can be seen that the meeting with foreign experts ensured the exclusivity of the published materials. From the first issues of the magazine "Kino" in the 90s, the variety of topics, the diversity of genres strengthened its readability. Each magazine page contains the latest developments in the cinematography of different countries, news, numerous articles analyzing films, interviews with foreign cinematographers.

For example, the magazine's issue №4 of 1997 is dedicated to the XII Tashkent International Film Festival. A review of films submitted to the festival from each country, a separate page for analysis, and interviews with famous movie stars.

This issue of the magazine, edited by Feruza Nodirova, contains 70% of interviews, more precisely interviews with world movie stars, festival winners, correspondence and partial reviews. A creative team of authors such as Jamila Asadova, Oybek Veysal oglu, Tamara Yakubova, D. Nishonova took part in the coverage of a major cultural event that took place in our country at the end of the twentieth century.

At the beginning of the 21st century, due to changes in the press, this magazine, along with other periodicals, also fell into crisis. When the magazine ceased publication, the lack of publications in the field began to interest media entrepreneurs. At the time, the press business was still booming. Thus, the magazine "Cinema magazine", which specializes in the field of cinema, began its work at the LLC "Cinema Market". The establishment of a private magazine was a cultural event for both film enthusiasts and the press. This is because the magazine is presented in a new design, modern format, in glossy pages, with the addition of a disc of classic movies. A



group of young film journalists has been formed in “Cinema Magazine”, which publishes articles in Uzbek, Russian, and English in recent years Iqbol Kushshaeva, Zabarjad Bobojonova, Akmal Jumamurodov, Farhod Umarov, Shohida Eshonboboeva, Rano Mullahkhodjaeva, Shohsanam Khidirova, Marina Nizovtseva, Gulbahor Azimova, Umida Uzakova, and others. It announces the analysis of films made during the year, details of festivals, portraits of filmmakers, a look at the history of cinema, the relationship of film experts in commercial and author's films. In a sense, the press is beginning to breathe new life, creative approaches. Although the magazine is listed as a monthly publication, it has encountered several problems with periodicity. As a result, the publication did not last long. In 2010, the magazine ceased publication. Then, in 2018, the next attempt - the magazine "Cinema Art" was launched at the National Agency "Uzbekkino". Although the magazine is not private, it has gained the attention and recognition of experts due to its unusual format, stone materials, and well-thought-out design. The creative team headed by Laziz Tangriev along with young journalists such as Farrukh Jabborov, Javlon Zhovlijev, Khurshid Abdurashid, Orzu Azam, Iqbal Kushshaeva, Shohira Hamro, Shohsanam Khidirova, Zabarjad Bobojonova, Lobar Kobilova, Parvarina Omon, master journalists such as Ahmadjon Meliboev, Shuhrat Rizaev, Akbar Nurmatov also started arguing about the art of cinema.

Over the past decade, students have learned to search the web for the content they need and to satisfy their need for information with news and updates posted on social media. Many, especially young people, believe that the print media has become "expensive" (pleasure). Indeed, yes, it cannot be denied that newspapers and magazines have lost their informative and topical function, but it should be recognized that the most problematic issues are covered in analytical and critical materials in the print media. In particular, magazines have a special place in this area. So, no matter which country competes in film and industry, you can see that it has its publication that covers its work in this area. Unfortunately, the magazine "Kino San'ati", one of them, ceased to exist after three issues. As a publication that began to cover the work of modern Uzbek cinema, the magazine entertained the creators.

On June 19, 2021, to revive the famous Tashkent International Film Festival, traditionally held in the capital, the President of the Republic of Uzbekistan adopted a relevant Resolution. From October 28 to November 3, the International Film Festival "Pearl of the Silk Road" was held under the motto "Peace, Development and Enlightenment". Actual, the film above magazines were needed to cover such a historical event. Even though almost all periodicals have news about the film, entertaining pages about the life of the "stars", as well as columns for interviews, film presentations and partial reviews, the fact that the film does not have its own publication during the festival has given understand that specialists are needed to develop analytical materials and interpret events. Press conferences of filmmakers from 14 countries, participation in various projects, meetings on presented films, round tables, and objective opinions of foreign experts about our domestic cinema, critical and analytical views were not fully covered by local film lovers. From the leading newspapers of the republic to large online publications, it was enough for them to announce events and news about the festival and photo reports. Whichever one you choose, they all have the same form and content: the participants of the event, the stars of domestic and foreign cinema on the red carpet, the exciting details about the revival of the legendary festival, the opening and closing ceremonies ... The balance between them, the ingenuity of the director, the subtleties of the cast, such as the choice of an ensemble cast, means of expression, the range of topics, the features of the films they present, the current state of the film industry. However, exclusive interviews with Luc Besson, Steven Seagal, Gerard Depardieu, Nikita Mikhalkov and Umesh Mehra invited to the film festival were not widely covered in the media. Expert film reviews of films from Russia, Turkey, France, Italy, Spain, Poland, Azerbaijan, India, Belarus, Egypt, Iran, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan were not shown. For example, kun.uz, which has the largest audience of Uzbek media globally, has not published any material regarding the festival. Probably, the publication is not aware that this is

an international event with the status of category "A" and accredited by the FIAPF. The XII Tashkent International Film Festival, held in 1997, was entirely covered in issue No. 4 of the Kino magazine. We can see an overview of films from each country, special sections for the analysis of each nomination and interviews with famous movie stars.

The Internet publications daryo.uz, qalampir.uz mainly published photographs from the reception ceremony for guests enthusiastic guests our country, congratulatory messages. True, the image comes to the fore for online content, not the text. It does not allow the reader to delve deeply into the detailed materials prepared by expert journalists and film critics, which are analyzed in detail in each film. Therefore, protesting against them is also wrong.

So, what was the reaction of the print media to this conference? If we turn to the newspaper dedicated to the art of "Uzbekiston adabiyoti va san'ati", issues No. 39 and 40 are limited to a small report on the international film festival warm thoughts of our guests about the event. Other newspapers such as "Khurriyat" and "Zhamiyat" pay attention to the organizational processes, achievements and shortcomings of the festival. Our observations show that when covering the festival, the media forgot that the focus should be on cinema, not form. The active part of the community, not indifferent to cultural events, used personal pages of social networks to complain about minor mistakes, shortcomings and domestic filmmakers who did not participate in the ceremony (were not invited). However, even in their speeches, the true essence of the cinema day is not considered, there are no serious comments on the films they have watched.

Any cultural event in the society is not without its echoes. It is here that we see the lack of a film magazine, a special creative team that is directly involved in this process.

In short, in the study of art journalism, it is important to work with primary sources, to show the spirituality of the nation through the national color, national identity, the repeated reference to national traditions. If we look at the recent history of the national press, it is possible to study the role and activity of specialized publications in the field of cinema. Although it is a consumer, the attempts of film publications to "survive" in the media market are not only in the media, but also in cinema. Every field needs a specialized press to look in the mirror and "lift the gallows out of the water."

#### **References:**

1. <https://kinoart.ru/archive>
2. <https://shop.hollywoodreporter.com>
3. Kino Magazine, 1967, №8, p.
4. <https://lex.uz/docs/5464678>
5. <http://uzbekkino.uz/uz/festivals.html>
6. <https://qalampir.uz/news/fazilat-khonim-dan-disko-rak-k-osi-gacha-toshkent-khalk-aro-kinofestivalidan-eksklyuziv-fotoreportazh-46873>

# OKUL EĞİTİMİNDE İLETİŞİM ARAÇLARININ DİJİTAL EŞİTSİZLİĞE ETKİSİ

Doç. Dr. Rza Mammadov<sup>1</sup>

## Özet

Bilgi toplumunun gelişimi ile birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerindeki inovasyonlar, bu teknolojinin eğitim alanında da yaygın olarak kullanılmasına ve eğitimde de dijital çağın gereksinimleri çerçevesinde yeniden düzenlemeye etki etmiştir. Özellikle 21.yüzyılın en büyük dijitalleşme hareketına sebep olan Covid-19 ile eğitim alanında iletişim araçlarının önemi ve kullanımı tüm dünyada hız kazanmıştır. Bu etkiler eğitime ulaşım konusunda avantaj sağladığı gibi eşitsizliklere de neden olabilmektedir. Çünkü bilgi toplumu olarak kabul edilen 21. yüzyılda bilgi teknolojilerinin ihtiyaç tüketimi olarak değil hala lüks tüketimi olarak görülmesi ve ulaşılabilirliği eşitsizlik olarak görülmektedir. Lüks tüketim olarak kabul edilen ürünlerin yaygın kullanımında yaşanan sorunlar zorunlu eğitim hayatına dahil edilmesi ayrıca bir dezavantaj konusudur.

Alan taraması ve ifade edilenlerden de görüldüğü gibi hızlı dönüşüm kendi ile birlikte pozitif sonuçların yanı sıra negatif sonuçlar da getirmektedir. Konu eğitim oldukta ise esas amaç yaygınlaştırma ve hizmete ulaşılabilirliğin temin edilmesi olduğu bilinmektedir. Bu araştırmanın amacı da iletişim araçlarının okul eğitiminde dijital eşitsizliğe etkisininolub-olmadığını ortaya koymaktır. Araştırma tarama modelinde tasarlanarak uluslararası dergi indeksleme veritabanlarından(Web of Science ve Scopus) belirlenen kelimeler üzerinden veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler eğitimde dijital eşitsizlik çerçevesinde açıklanarak bulgular ortaya koyulmuştur. Elde edilen bulgulara göre, ister gelişmiş isterse de gelişmekte olan ülkelerde iletişim teknolojilerinin gelişimi eğitime ulaşımında dijital eşitsizlik meydana getirmektedir.

*Anahtar kelimeler: dijital eşitsizlik, okul, eğitim, iletişim, BİT*

---

<sup>1</sup>Eğitim ve İnovasyon Daire Başkanı, Nahçıvan Devlet ÜniversitesiEğitim Bilimleri Bölümü, Brüksel Başkent  
Universitesirza\_mammadov@hotmail.com

# THE EFFECT OF COMMUNICATION INSTRUMENTS ON DIGITAL INEQUALITY IN SCHOOL EDUCATION

## Abstract

Innovations in information and communication technologies have affected the widespread use of this technology in the field of education and the reorganization in education within the framework of the requirements of the digital age. The importance and use of communication tools in the field of education has gained momentum all over the world, especially with Covid-19, which caused the biggest digitalization movement of the 21st century. These effects can lead to inequalities as well as providing an advantage in access to education. Because in the 21st century, which is accepted as an information society, seeing information and communication technologies as a luxury consumption and not as a need consumption and their accessibility is seen as inequality. The inclusion of the problems experienced in the widespread use of products considered as luxury consumption in compulsory education life is also a disadvantage.

As it can be seen from the field scanning and the statements, the rapid transformation brings with itself positive results as well as negative results. When the subject is education, it is known that the main purpose is to disseminate and ensure accessibility to the service. The purpose of this research is to reveal the effect of communication instruments on digital inequality in school education. The research was designed in the scanning model and data were collected on the words determined in the international journal indexing databases. The data obtained were explained within the framework of digital inequality in education and the findings were revealed. According to the findings, the development of communication technologies in both developed and developing countries creates digital inequality in access to education.

*Keyywords: dijital inequality, school, education, communication, ICT*

# Türk Dünyası Ressami İbrahim Safi Eserlerindeki Anlamlar

Türkan Guliyeva<sup>1</sup>

## Öz

Azerbaycanda dünyaya gelen Türk dünyası ressamı İbrahim Safi Türk sanat tarihine önemli katkıda bulunan bir sanatçıdır. Ressam Türk resim sanatına yeni akım getiren Nazmi Ziya, Namık İsmail, Hikmet Onat gibi Empresyonist Türk sanatçılardan esinlenerek kendi çizgisini yaratmıştır. Bu esintiler tüm eserlerinde seçtiği üslupta ve özellikle cesur renklerinde kendini göstermektedir. Daha sonradan sanatçı eserlerine Post-empresyonist esintileri getirerek kendi yaratıcılığına yeni bir yön vermiştir. Ressam ilk sanat örneklerinde empresyonizmin getirdiği resim inceliğiyle doğayı çeşitli yönleriyle tuval üzerinde anlatmıştır. Ona göre bir sanatçı için en iyi öğretmen doğanın kendisidir. Ayrıca sanatçının yoğun renk mozaikli portreleri de mevcuttur. İbrahim Safi sanat kariyerinin ilk yıllarında Türk tarihinin önemli sayfalarına atıfta bulunarak Mustafa Kemal Atatürk'ün portresini oluşturmuştur. Bu eser Türk sanat tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün ilk portrelerinden biridir. Ressam manzaralar ve natürmortlar da dahil olmak üzere çeşitli resim türlerinde birçok eserler yapmıştır.

Repin'in çalışmalarından etkilenen sanatçı empresyonizmin özelliklerini güçlü bir akademik imajla kendi tarzında uygulamıştır. Ressamın tuval üzerinde kullandığı renkler çok cesurdur. Resim yapma tekniği oldukça etkileyici ve dinamik yapılıdır. Çalışmalarında Minyatür ve primitivizmden uzaklaşmıştır. Kendi resim üslubunu oluşturarak Türk resimne yeni akım getirmiştir. Sanatçı, tuval üzerinde sürekli değişen ışık ve gölge ile romantik yaklaşımını gizlememiş, doğayı farklı şekillerde anlatmıştır. Çalışmalarında uyqulanan kesin, figüratif ve güçlü kompozisyon sanatçının zorluklardan korkmadığını, beraberinde çalışmalarından keyif aldığını gösteriyor.

Bu çalışma İbrahim Safi eserlerinin renklerini, kompozisyon özelliklerini ve anlamlarını ele almıştır. Ressamın ve esinlendiği Türk sanatçılarının resimlerinin benzer ve farklı olan yönleri konusunda detaylı araştırmalar yapılmıştır. Daha sonrasında ise ressamın hayat ve sanat anlayışı değerlendirilmiştir. Bütün bu araştırma ve inceleme sonucunda elde edilmiş bilgi ışığında Türk sanat tarihine katkıları ressamın eserlerindeki anlamlar belirlenmiştir.

**Anahtar kelimeler:** Türk, Sanat tarihi, İbrahim Safi, ressam, empresyoniz

---

<sup>1</sup> Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Bilim ve İnovasyon Daire Başkanlığı

# **The Meanings In The Artworks Of Turkish World Artist İbrahim Safi**

## **Abstract**

Turkish world artist İbrahim Safi, who was born in Azerbaijan, is an artist who made a significant contribution to Turkish art history. The artist created his own line inspired by Impressionist Turkish artists such as Nazmi Ziya, Namık İsmail and Hikmet Onat, who brought a new trend to Turkish artworks. These inspirations showed themselves in the style he chose in all his works, and especially in his bold colors. Later, the artist gave a new direction to his own creativity by bringing Post-Impressionist influences to his arts. In the first examples of art, the artist described the nature on canvas with its various aspects, with the finesse of painting that impressionism brought. According to him, the best teacher for an artist is nature itself. There are also portraits of the artist with intense color mosaics. In the early years of his artistic career, İbrahim Safi created a portrait of the great leader Mustafa Kemal Atatürk by referring to the important pages of Turkish history. This work is one of the first portraits of Mustafa Kemal Atatürk in Turkish art history. The artist has made many works in a variety of painting genres, including landscapes and still lifes.

Influenced by Repin's work, the artist applied the features of imperialism in his own way with a strong academic image. The colors used by the artist on the canvas are very bold. The painting technique is very impressive and dynamic. In his work, he moved away from miniature and primitivism. He brought a new trend to Turkish painting by creating his own painting style. The artist did not hide his romantic approach to the constantly changing light and shadow on the canvas, but expressed the nature in different ways. The sharp, figurative and strong composition of the artist, who falls asleep in his work, shows that he is not afraid of violence, but at the same time enjoys his work.

In this study, the colors, compositional features and meanings of İbrahim Safi's artworks are discussed. Detailed research has been made on the similarities and differences of the paintings of the artist and the Turkish artists he inspired. Afterwards, the artist's understanding of life and art was evaluated. In the light of the information we have obtained as a result of all this research and examination, the meanings in the artworks of the artist whose contributions to the history of Turkish art have been determined.

**Keywords:** Turk, Art history, İbrahim Safi, Artist, Impressionism

